प्रकाशक :
धन्वन्तरी प्रतिष्ठान
आयुर्वेद भवन
९७० रविवार पेठ
पुणे ४११ ००२

पुनर्मुद्रण :
एम्. आर. ॲण्ड को.
१५५२ चिमणबाग
सदाशिव पेठ
पुणे ४११ ०३०

धन्वन्तरी प्रतिष्ठान
धन्वन्तरी त्रयोदशी १९९०
मूल्य ५० रुपये

स्नेहपूर्वक

आयुर्वेदावर निस्सीम प्रेम असणाऱ्या सर्व विद्यार्थी, पदव्युत्तर विद्यार्थी, वैद्यकीय व्यावसायिक आणि आयुर्वेदीय विद्वत्जनांना धन्वन्तरी प्रतिष्ठानच्या वतीने हे पहिले पुस्तकपुष्प अर्पण करीत आहोत.

धन्वन्तरी प्रतिष्ठानची स्थापना दिनांक १२।१।१९८६ रोजी झाली. पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांकरिता स्थापन केलेल्या या संस्थेमार्फत सुरुवातीस एम. डी. च्या विद्यार्थ्यांसाठी व्याख्यानमाला, लघुप्रबंध स्पर्धा, लघुप्रबंधातील संशोधन मूल्य वाढविण्यासाठी तज्ञ संशोधकांचे मार्गदर्शन, आणि आता दुर्मिळ परंतु अतिआवश्यक अशा शैक्षणिक पुस्तकांचे प्रकाशन ही विविध कामे हातात घेतली आहेत. यातील विद्यार्थी वर्गांना आत्यंतिक गरजेचे आणि गेली २० वर्षे दुर्मिळ असलेले, माननीय ऋषितुल्य अशा कै. मामा गोखल्यांच्या ' चिकित्साप्रदीपः ' या पुस्तकाचे पहिले प्रकाशन करीत असताना आम्हांस अनेक पटीत आनंद होत आहे.

धन्वन्तरी प्रतिष्ठानची स्थापना १२ जानेवारी रोजी आयुर्वेदाच्या उपबृंहणासाठी, सातत्याने संशोधनाची आवश्यकता आहे, त्यासाठी आधुनिक शास्त्राचा आपल्या दृष्टीने वापर करण्याची गरज आहे, असे मानणाऱ्या, नव्हे तर आग्रह धरणाऱ्या, अशा कै. मामांच्या पुण्यस्मरणाच्या दिवशी झाली. आम्ही सर्व, धन्वन्तरी प्रतिष्ठानचे सदस्य ज्यांना आमचे मार्गदर्शक गुरुवर्य समजतो अशा य. गो. जोशी यांच्या हस्ते प्रत्येक १२ जानेवारीस ताराचंद रुग्णालयात मामाच्या फोटोस पुष्पहार अर्पण करून पुण्यस्मरण करतो. तर पुढे दिवसभर तरुणांच्या स्फूर्तिदेवतेचा- स्वामी विवेकानंदाच्या वचनाच्या, त्यांच्या जयंतीच्या निमित्ताने श्रवण अभ्यास घडतो. अशा १२ जानेवारीच्या वातावरणातील स्फूर्तितून प्रतिष्ठानचे सदस्य नवनवीन, कल्पना आणि योजना आखतात व आपल्यापरीने पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करतात. यावर्षी हा पुण्यस्मरणाचा आणि स्थापनेच्या दिवसाचा दुग्धशर्करा योग साधून मामांच्याच पुस्तकाचे प्रकाशन करीत आहोत.

आमच्या पदवीपूर्वी विद्यार्थी दशेत आमच्या अभ्यासासाठी आम्ही हे पुस्तक लिहून काढून / झेरॉक्स करून वापरले होते. आम्हाला खात्री आहे की आजही आमच्या सारखे अनेक विद्यार्थी हाच उपक्रम आचरून त्याची ही शैक्षणिक गरज भागवत असतील.

त्यांचे कष्ट आमच्या या उपक्रमाने दूर होतील अशी आम्ही आशा करतो. या पुस्तकाचे प्रकाशन करताना अर्थातच केवळ खर्चाची तोंडमिळवणी होईल असाच हेतू ठेवला असून, यापुढे देखील अशा अतिआवश्यक, शैक्षणिक दुर्मिळ साहित्याचे प्रकाशन विद्यार्थी वर्गाच्या आग्रहाने आणि सहकार्याने चालू ठेवू असे आम्ही प्रतिष्ठानचे सदस्य आश्वासन देतो.

या कामी आम्हास आमचे चित्रकार चंद्रमोहन कुलकर्णी, मा. वैद्य य. गो. जोशी, प्राचार्य पलंगे सर आणि आमच्या असंख्य विद्यार्थी मित्रांनी जे सहकार्य दिले, त्यांचे आभार मानून हे निवेदन पूर्ण करीत आहे.

आपले नम्र,
सदस्य धन्वन्तरी प्रतिष्ठान, पुणे
१२ जानेवारी १९८९

कैलासवासी वैद्य भास्कर विश्वनाथ उपाख्य मामा गोखले यांना आजची नवीन पिढी ओळखते ती केवळ त्यांच्या पुस्तक रूपानेच. परंतु या आदर्श अशा विज्ञान महर्षींचे चरित्र सर्वांनीच अभ्यासण्यासारखे आहे. वैद्यगोखले यानी १९२१ सालच्या असहकार चळवळीत कॉलेज शिक्षणास रामराम ठोकला आणि कारावासही सोसला. भारतीय वैद्यक शास्त्र 'आयुर्वेद' याचा अभ्यास त्यांनी टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठाच्या आयुर्वेद विद्याशाखेतून केला आणि त्यांनी आयुर्वेद विशारद ही पदवी घेतली. १९३० व १९३२ सालच्या स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये पुन्हा तुरुंगाची वारी करून आल्यावर १९३३ साली आयुर्वेद महाविद्यालयात प्राध्यापक म्हणून नोकरी पत्करली. टिळक विद्यापीठाची आयुर्विद्या पारंगत ही पदवी मिळविणारे मामा गोखले हे पहिले विद्यार्थी.

वै. पुरुषोत्तम शास्त्री नानल, वै. वा. चिं. लागू व वै. मा. पु. जोशी यांनी स्थापन केलेल्या पुण्याच्या टी. आ. म. वि., शे. ता. रा. ध. आ. रु. आयुर्वेद रसशाळा इत्यादी रा. शि. मंडळाच्या संस्थांमध्ये मामांनी अनेक पदे सांभाळली. वै. नानल शास्त्री यांच्या निधनानंतर ताराचंद रामनाथचे प्रमुख वैद्य म्हणून त्यांनी काम पाहण्यास सुरुवात केली. आयुर्वेद महाविद्यालयात प्राचार्य या पदावरही त्यांनी अत्यंत कुशलतेने काम केले. दादा (कुलकर्णी), मामा (गोखले), नाना (भावे) या त्रयीने आपले सर्वस्व ओतून या संस्थाचे विशाल वटवृक्षात रूपांतर केले.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर केन्द्रीय शासनाने आयुर्वेदास उत्तेजन देण्यासाठी जामनगर येथे सुरू केलेल्या पदव्युत्तर अभ्यासक्रमासाठी वै. मामांना प्राचार्यपदी बोलावून घेतले. तेथे त्यांनी या केन्द्राची उभारणी यशस्वीपणे करून भारतातील पदव्युत्तर अभ्यासक्रमाचा पाया घातला. पुणे विद्यापीठाच्या आयुर्वेदीय विद्या शाखेत अधिष्ठाता, महाराष्ट्र राज्यस्तरीय आयुर्वेद समिती आणि आयुर्वेद फॅकल्टी यांचे अध्यक्ष, सेन्ट्रल कौन्सिल ऑफ आयुर्वेद; सेन्ट्रल रिसर्च कौन्सिल आणि आयुर्वेदीय फार्माकोपिआ या तीन मध्यवर्तीय संस्थांमध्ये केन्द्रीय सरकारने मामांना सल्लागारपदी नेमले होते. या सर्व कार्यांच्या यशस्वीतेवरून त्यांच्या कार्याचा ठसा किती मोठा होता हे लक्षात येते.

त्यांची प्रज्ञा स्वतंत्र होती. आयुर्वेदाच्या उज्ज्वल भवितव्याचे स्वप्नचित्र सतत त्यांच्या डोळ्यांसमोर होते.

वैद्य मामा गोखले हे आयुर्वेदाच्या मिश्र शिक्षणाचे कट्टर पुरस्कर्ते होते. आयुर्वेदाच्या उन्नतीसाठी अर्वाचिन प्रगत विज्ञान शाखांच्या अभ्यासाची अत्यंत आवश्यकता आहे. शास्त्र आणि कला याबाबत दुराग्रह उपयोगी नाही; जुने ते सोने ही वृत्तीदेखील या कामी

उपयोगी नाही; भौतिक साधनाचा अभ्यासदेखील शास्त्रास उपयोगी होईल, अशा तऱ्हेने आत्मसात करण्याची प्रवृत्ती असावी लागते असे त्याचे ठाम मत होते. टिळक आयुर्वेद महाविद्यालयात पदव्युत्तर अभ्यासक्रमात केवळ शुद्ध आयुर्वेदीय विषय असावेत असे केन्द्र सरकारने आदेशवजा सुचविल्यानंतर त्यास निग्रहाने नकार देऊन विद्यार्थ्यांना सर्वांगीण ज्ञान मिळण्याच्या दृष्टीने पदव्युत्तर अभ्यासक्रम हा मिश्र अशा स्वरूपाचा राहिल ही आग्रही भूमिका त्यांनी घेतली. या कारणाने त्याना केंद्रशासनाकडून मिळालेले सुमारे १ लाख ६० हजारांचे अनुदान परत करावे लागले, तरीही त्यानी नेटाने आपले कार्य पुढे चालविले. मामाचे आयुर्वेदाविषयी सतत मनन चालू असे. आयुर्वेदीय तत्त्वज्ञान व सिद्धांताचे अर्वाचिन वैद्यकशास्त्राच्या आधारे स्पष्टीकरण व बृंहण कसे करावे, अर्वाचिन साधनांची जोड व्याधिविनिश्चयासाठी कशी मिळवावी यासाठी ते सतत चिंतनशील असत. त्यांनी माडलेल्या सामान्यविशेष संप्राप्तीसंबंधी विचार, दोषामधील पोष्यपोषक भाव, प्राणव्यानादी दोषाचे पाच भौतिकत्व, त्यामध्ये असणाऱ्या गुणकर्मांचा अभ्यास यामध्ये मामांनी जे संशोधनपूर्वक विचार माडले ते अजोड आहेत.

रुग्ण चिकित्सा करताना आलेल्या अनुभवातून त्यांनी अनेक आयुर्वेदीय मिश्रणे तयार केली. नवनवीन कल्पांची निर्मिती केली आणि आपणाला अवगत झालेले हे ज्ञान सर्व वैद्यांना उपलब्ध व्हावे यासाठी त्यांनी त्या कल्पांचा व उत्तम ग्रंथोक्त पाठांचा संग्रह करून 'चिकित्साप्रदीपः' हे पुस्तक प्रसिद्ध केले. पारा गंधकाच्या मिश्रणाबरोबर (कज्जली बरोबर) एकेरी चूर्णांचा वापर, ही त्यांच्या चिकित्सेची विशेषता होती.

आयुर्वेदाच्या विद्यार्थ्यांना अभ्यास सोईचा व्हावा आणि आयुर्वेदाची गोडी वाढावी यासाठी विषयवार ग्रंथरचना असावी असा त्याचा आग्रह असे. यासाठी त्यांनी शारीर-क्रिया विज्ञान या ग्रंथाची निर्मिती केली व अशा प्रकारच्या पुस्तकांच्या निर्मितीचा पाया घातला. 'निदान प्रदीप' नावाचे पुस्तक कै. मामानी लिहावयास घेतले होते. परंतु ते पूर्ण होऊ शकले नाही. आकस्मिकरित्या १२ जानेवारी १९६५ रोजी त्यांना देवाज्ञा झाली. अशा या थोर व्यक्तीचे उपलब्ध असलेल्या दोन दुर्मिळ पुस्तकापैकी एका पुस्तकाचे पुनर्मुद्रण धन्वन्तरी प्रतिष्ठान करीत आहे त्याबद्दल त्याचे अभिनंदन आणि शुभेच्छा.

प्रा. वै. य. गो. जोशी

माजी प्राचार्य

टि. आ. म. वि.

किञ्चित् प्रास्ताविकम्



याभिः क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः समाः।
सा चिकित्सा विकाराणां कर्म तद् भिजषां स्मृतम् ॥

आयुर्वेदाध्ययनक्रमे संप्रति क्रमिकपुस्तकानाम् अभाव एव प्रायशः अनुभूयते जिज्ञासुभिः इति विदितमेव प्रेक्षावताम्। विषयप्राधान्यानुक्रमेण लिखितानां अनुभवाधिरूढविवेचनानां यथाशास्त्रं अवबोधनक्षमाणां ग्रंथानां अभावस्तु विशेषतया प्रतिभाति। तेन चिकित्सादिव्यवहारे शास्त्रविषयविचारे च महान् प्रत्यवायः समुत्पद्यते। अस्य परिहारार्थे चिकित्साप्रदीपाख्ये ग्रंथेऽस्मिन् अल्पः प्रयत्नः कृतोऽस्ति। रुग्णोपचर्यायां सुदीर्घकाले समनुप्राप्ताः बहुविधाः अनुभवाः ग्रंथेऽस्मिन् संग्रहीताः सन्ति। ये च औषधिकल्पाः नियमेन सिद्धिदाः इति प्रत्यक्षीकृताः त एवात्र समुद्धृताः। रोगाः, रोगप्रकाराः, औषधिकल्पाः, मात्राः, औषधसेवनकालाः, अनुपानं च इति क्रममाश्रित्य सूचीनिबद्धः सर्वे विषयाः सकृत्पठनमात्रेणैव प्रयोग ज्ञापकाः भवेयुः पाठकानाम्। प्रयुक्तानाम कल्पानाम् द्रव्यपाठाः अपि परिशिष्टे सविस्तरं सविधि संग्रहिताः सन्ति। तेन भैषज्यगुणधर्मावबोधन सुलभं भवेत् इति मन्ये।

दृश्यन्ते हि केचित् अनुभूतचिकित्साग्रंथाः विद्वद्भिः प्रणीताः। परं स्वविषयं सर्वेऽपि ते न साकल्येन प्रतिपादयन्ति। आयुर्वेदग्रथेषु वर्णितानां सर्वेषामपि रोगाणां चिकित्सायाः पथ्यापथ्यनिर्णयपुरःसरः संग्रहो न कस्मिन्नपि चिकित्साग्रंथे दृश्यते इति न साहसमात्रं कथनम्। नित्यव्यवहारे दृश्यमानानां आयुर्वेदग्रंथनिविष्टानां सर्वेषामप्या मयानां चिकित्सां वर्णयन् अयं चिकित्साप्रदीपः न्यूनतामेतां अपाकुर्यात् इति विश्वासिमि। शेठ - ताराचद - रामनाथ - धर्मार्थायुर्वेदीयरुग्णालये विंशतिवर्षात्मके काले नानाविधान् अवान्तरभेदसहितान् रोगान् निदानपुरःसरं चिकित्सितु मया अवसरः प्राप्तः। तत्र रोगनिवारणे नियमेन फलदायिनः इति प्रत्यक्षीकृताः कल्पाः मया प्रायो संकलिताः। अतः आयुर्वेदविद्यार्थिनां अध्ययनाय व्यवसायिनां भिषजां च व्यवहाराय अयं चिकित्साप्रदीपः मार्गदर्शको भवेत् इति बलवत् श्रद्धे।

आयुर्वेदनिदानपरिभाषैव अस्मिन् चिकित्साप्रदीपे प्रयुक्ता तस्याः व्याख्यान आवश्यकं इति जाने। निदानप्रदीपनाम्नि आगामिनि ग्रंथे तदपि सकलितं मया। अचिरात् कालात् तमपि ग्रंथं पाठकेभ्यः समर्पयितुं प्रभवेयं इति दृढ आशासे। निदान-प्रदीपे आयुर्वेदनिविष्टरोगलक्षणानां आंग्लभाषानुवादमपि संग्रहीतुं मनीषाऽस्ति।

चिकित्साप्रदीपग्रंथस्य निर्मितौ वैद्य अ. दा. आठवले, वैद्य धों. कृ. साठे, वैद्य स. द. पराडकर इत्येतैः बहुविधं सहाय्य आचरितामिति उपकृतोऽस्मि। तेनैव ग्रंथोऽयं साधुतया समाप्तिं गतः, अचिरप्रकाशितः च। अतः ते सर्वे धन्यवादार्हाः। आयुर्विद्या मुद्रणालयाधिकारिभिः श्री. मा. ध. गुर्जर महाभागैः ग्रन्थोऽयं सुशोभितमुद्रितः इति तेऽपि धन्यवादार्हाः। इति शम्।

भा. वि. गोखले

कुछ शब्द

याभिः क्रियाभिः जायन्ते शरीरे धातवः समाः।
सा चिकित्सा विकाराणां कर्म तद् भिजषां स्मृतम्॥

यह बात स्पष्ट है कि आयुर्वेदीय अभ्यासक्रममें पाठ्यपुस्तकोंकी कमी है। वैज्ञानिक ज्ञानसे परिपूर्ण तथा विशेष रूपसे विषयवार किताबोंकी दृष्टीसे निश्चित तजुरबोंका ज्ञान देनेवाला साहित्य बहुतही कम है। सो दिलमें ख्वाहिश होते हुअेभी प्रत्यक्ष व्यवहारमें तथा विचारमें रोड़ा निर्माण होता है। अिस रोडे को हटानेकी छोटीसी कोशिश '**चिकित्सा - प्रदीप**' में की है।

पीछले अनेक सालोंमें चिकित्सामें आये हुअे अनुभवोंका संग्रह '**चिकित्सा प्रदीपमें**' किया है। सिर्फ, जो दृष्टप्रत्यय हैं और जो बिलकुल गुणकारी है उतनेही योगोंका जिक्र इस किताबमें किया है। इस किताबमें तमाम मर्ज, और उनके प्रकार मर्जोंपर अिलाज तथा दवा - दारु, मात्रा, काल, अनुपान आदि बातें सिलसिलेवार व कोष्टक रूपमें दी हैं। और इस बातकी सहायता औषधियोंका अन्वेषण करनेमे तथा उनका उपयोग करनेमें होनेवाली है। अन्तमें रोगोंपर किये हुअे अिलाजोंके योगोंके पाठोंका वर्णानुक्रम दिया है। अिससे दवाओंके निश्चित गुणधर्म समझनेमें कठिनाई नहीं रहेगी, बल्कि आसानीसे समझ सकेंगे।

कुछ ज्ञानी वैद्योंने अनुभूत चिकित्साकी चंद किताबें प्रकाशित की है। लेकिन विषयोंकी व्यापकताकी दृष्टीसे वे मर्यादित हैं। अिस प्रकारकी चिकित्सायुक्त किताबें नहीं के समान मौजूद हैं कि जिसमें आयुर्वेद - ग्रथोंमें वर्णित सब रोग तथा उन रोगोंकी पथ्यापथ्यसहित दवाओंकी योजनाअें अिकठी की हैं। '**चिकित्सा - प्रदीपमें**' यह कमी नहीं है। इस किताबमें आयुर्वेद - ग्रंथोंमें वर्णित तमाम रोगोंकी चिकित्सा दी हैं।

अतीतके बीस साल मुझे श्री. सेठ ताराचंद रामनाथ धर्मार्थ आयुर्वेदीय रुग्णालयमें रोग-निदान तथा चिकित्सा करके काफी अनुभव प्राप्त करनेका मौका मिला था। अिस कालमें मुझे आम तौरपर सभी रोगोंपर तथा अुनके प्रकारोंपर चिकित्सा करनी पडी। अुसमें मिला हुआ यश तथा प्राप्त हुअे अनुभविक कल्पोंको अिकठ्ठा करके अुनकाही वर्णन मैंने '**चिकित्सा-प्रदीपमें**' किया है। और अिसलियेही मुझे अिस बातका भरोसा है कि यह किताब आयुर्वेदके परीक्षार्थियोंको व अन्य व्यवसायी वैद्योंको दैनंदिन व्यवहारमें मार्गदर्शक ठहरेगी।

आयुर्वेद-निदान जिस तरीकेसे किया जाता है अुस परिभाषाकाही अुपयोग अिस किताबमें किया है। अुसका स्पष्टीकरण करना निहायत जरूरी है। और वह विवरण '**निदान-प्रदीप**' नामकी किताबमें मैं कर रहा हूँ। मुझे विश्वास है की वह पुस्तक आपकी सेवामें चंदही महीनोंमें पेश कर सकूंगा। '**निदान प्रदीपमें**' आयुर्वेदीय रोगलक्षणोंका अंग्रेजीमें अनुवाद करनेका मेरा अिरादा है।

श्री. वैद्य अ. दा. आठवलेजी, श्री. वैद्य धों. कृ. साटेजी, तथा श्री. वैद्य स. द. पराडकरजी की सहायता बगैर अिस किताबका लेखनभी व्यवस्थित रूपसे न हो सकता था और न प्रकाशन भी अितने जल्दी हो सकता था। अुनकी हार्दिक सहायताके लिये मैं अुन्हें धन्यवाद देता हूँ।

आयुर्विद्या मुद्रणालयके व्यवस्थापक श्री. गुर्जरजीने खुबसूरत छपाअी व अुत्कृष्ट जिल्द बनानेकी कोशिश की; अिस लिये अुन्हे भी धन्यवाद देने चाहिये।

—भा. वि. गोखले

चिकित्साप्रदीपे वर्णितानां रोगाणाम्

वर्णानुक्रमणिका

★ ★ ★

औपधिकालस्य स्पष्टीकरणम् ।

अनन्नकालम्	= उपवासपूर्वकम् ।
मुहुर्मुहुः	= वारवारम् ।
अधोभक्तम्	= भोजनात् अनन्तरम् ।
स्वप्नकालम्	= निद्रासमये ।
अपानकालम्	= जीर्णान्नकाले ।
अन्तराभक्तम्	= भोजनद्वयात् मध्ये ।
प्राग्भक्तम्	= भोजनात् पूर्वम् ।
वेगकालम्	= रोगवर्धकवेगस्यकाले ।
सामुद्गकालम्	= भोजनात् पूर्वं पश्चाच्च ।
उदानकालम्	= सायंभोजनात् अनन्तरम् ।
मध्येभक्तम्	= अर्धभोजनात् अनन्तरम्
व्यानकालम्	= मध्याह्नभोजनात् अनन्तरम् ।
समानकालम्	= भोजनसहितं भोजनमध्ये वा ।

मानपरिभाषा

माषः = ८ गुंजा.

कर्षः = ९६ गुंजाः

प्रस्थः = ८० कर्षाः

चिकित्साप्रदीपः



ज्वररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) लंघनम् (उपवासः) (२) स्वेदनम् (३) कालः (षड्-अहोरात्रः) (४) यवागूः (५) तिक्तरसः (तिक्तपञ्चकम्)

मुख्यौषधम् (१) वत्सनाभः (२) मरिचम (३) मल्लः (४) तिक्तरस.

[१] आभ्यंतरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः कफजः वातकफजः	(१) चतुर्भुजकल्पः	२-४ गुंजा	अनन्नम् ३ वारम्	मधु + उष्णपेयम्
	(२) नागगुटीमिश्रणम्	२-३ गुंजा	,, ,,	मधु + सितोपला-चूर्णम्
	(३) हरमलवसन्तः	३-४ गुंजा	,, ,,	,, ,,
पित्तजः वातपित्तजः	(१) सूतशेखरकल्पः	१-२ गुंजा	अनन्नम् ३ वारम्	दाडिमावलेह.
	(२) चद्रशेखररसः	२-६ गुंजा	,, ,,	मधु
पित्तकफजः	व्यत्यासात् उभयोः चिकित्सा कार्या ।			
सन्निपातजः	दोषोद्रेकानुसारिणी चिकित्सा कार्या ।			
दौर्बल्ययुक्तः	(१) हेमाभ्रकर्पूरमिश्रणम्	८-१२ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मधु + तुल्सी-रसः + आर्द्रक-रसः
संततः	(१) लक्ष्मीनारायणरसः	।।- – २ गुंजा	अनन्नम् ३ वारम्	मधु
	(२) लक्ष्मीविलास-मिश्रणम्	४-६ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(३) गुडूच्यादिक्वाथः	२॥-४ कर्षः	अनन्नम् ४ वारम्	—
	(४) द्राक्षादिचूर्णम्	१-१॥ माषः	अनन्नम् ३ वारम्	मधु
विषमः (संततः अन्येद्युः तृतीयकः चतुर्थकः)	(१) मल्लसिंदूरमिश्रणम्	२॥-४ गुंजा	अनन्नम् ३ वारम्	तुलसीरसः वा पारिजातकरसः
	(२) तिक्तपञ्चकक्वाथः	२॥-५ कर्षः	अनन्नम् ३ वारम्	
	(३) नाथकद्रुतिः	३-६ बिंदवः	,,	तिक्तपञ्चकक्वाथः
जीर्णः	(१) स्वर्णवसन्तः	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	च्यवनप्राशः
	(२) आरोग्यवर्धिनी	२-४ गुंजा	,,	दुग्धम् + शर्करा

[२] पंचकर्मोपचारः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वमनम् (प्रौढे)	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + लवणजलम् (आकण्ठम्)
(बालके)	(२) वनजीरकम्	१-१॥ माषः	,, ,,	जलम् (दुग्धानुपानसहितम्)
विरेचनम्	(१) एरण्डस्नेहः	२-४ कर्षः	,, ,,	शुंठीकषायः उष्णपेयं वा ।
	(२) [illegible]नचूर्णम्	२॥-४ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अनुवासनम्	(१) एरंडस्नेहयोगः	२-३ कर्षः	अनन्नम् १-२ वारम्	—
वर्तिः	(१) फलवर्तिः	१ वर्तिः	—	—
नस्यम्	(१) वातविध्वंसः	४-८ गुंजा	मुहुर्मुहुः	—
	(२) श्वासकुठारः	,, ,,	,,	—
	(३) शिग्रुपत्रस्वरसः	६० बिंदवः	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) चंदनबलालाक्षादि तैलम् (२) विषगर्भतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः (२) निम्बपत्रस्वेदः (३) बाष्पस्वेदः
लेपः	
(अ) शिरसि	(१) चंदनकर्पूरलेपः (२) वचाजातिफललेपः (३) पलाण्डुरसपट्टिका (४) लवणजलपट्टिका (५) शुण्ठीलेपः
(ब) उदरे	(१) दारुपट्कलेपः
अवधूलनम्	
(स्वेदागमे)	(१) वचाचूर्णम्
(शीतगात्रे)	(१) वचाशुंठीचूर्णम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः लंघनम् (उपवासः)

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाल्यन्नम् (२) मुद्ग–मसूर–चणक–मकुष्टकयूषाः
शाकवर्गः	(१) वार्ताक–शिग्रु–पटोल–कारवेल्लक–वास्तुक–तंडुलीयकशाकम्
फलवर्गः	(१) द्राक्षा–दाडिम–राजनिम्बुफलम्
दुग्धवर्गः	(१) गोदुग्धम्–गोघृतम् (२) अजादुग्धम्–अजाघृतम् (३) संस्कारित माहिष दुग्ध घृतम् वा ।
पानीयवर्गः	(१) षडंगोदकम् (२) शृतशीतं (३) उष्णोदकं वा ।
मांसवर्गः	(१) लाव–शश–कुक्कुट–वर्तकादीनां मांसरसाः मांसं वा ।
विहारः	(१) निरवचेष्टनम् (पूर्णविश्रामः) (२) मूत्रपुरीषौ शयानः एव कारयेत् (३) कालः (कालप्रतीक्षा)

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) गुरु–असात्म्य–विदाहि–अन्नम्

विहारः (१) व्यायामः (२) व्यवायः (मैथुनम्) (३) स्नानम् (४) चंक्रमणम्

* * *

अतिसार–प्रवाहिका–ग्रहणी–रोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) दीपनम् (२) ग्राहि (३) पाचनम् (४) तक्रम्

मुख्यौषधम् (१) कुटजः (२) अहिफेनम् (३) भंगा (४) भल्लातक (५) बिल्वः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः कफजः	(१) जातिफलादि–भल्लातकगुटिः	१–१॥ माषः	अपानकालम् २ वारम्	तक्रम्
पित्तजः कफजः	(१) कुटजकल्पः	१–२ माषः	,,	तंदुलधावनम् सतक्रम्
रक्तजः	(१) शतावर्यादिक्वाथः	२॥–४ कर्षः	अनन्नकालम् ३ वारम्	—
(अतिसार-प्रवाहिका रोगे)	(२) इसबगोलबीज-हिमः (सशर्करम्)	३/४–१ कर्षः	प्रातःस्वप्नकालम् च २ वारम्	—
	(३) अहिफेनकल्पः	२–४ गुंजा	प्रातःस्वप्नकालम् च २ वारम्	कुटजावलेहः
	(४) कुटजपर्पटी	४–१६ गुंजा	अनन्नकालम् ३ वारम्	मधु
जीर्णः	(१) धान्यपंचकचूर्णम्	१॥–३ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	बिल्वावलेहः
	(२) षट्पलघृतम्	१–२ कर्षः	प्राग्भक्तम् ३ वारम्	तक्रम् वा कोष्णोदकम्
	(३) चुक्रतैलम्	२०-३० बिंदवः	,,	,,
	(४) चित्रकादिचूर्णम्	१–२ कर्षः	,,	तक्रम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
दौर्बल्ययुक्तः	(१) पंचामृतमिश्रणम्	३–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	कुटजावलेहः कुटजारिष्टः वा
	(२) सुवर्णपर्पटीमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+याष्टिमधु-जलम्। (आकण्ठम्)
अनुलोमनम्	(१) एरंडस्नेहः	-॥-–१ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
	(२) हरीतकीचूर्णम्	१–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	तक्रम्
निरूहः	(१) मोचरस–पिच्छा-बस्तिः	-॥- प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
अनुवासनम्	(१) तैलबस्तिः	५–८ कर्षः	,, ,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरंडस्नेहः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः	लंघनम्
अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाल्यन्नम् (२) विलेपी (३) लाजमंडः (४) मसूरी–तुवरी–मुद्गयूषाः
शाकवर्गः	(१) चांगेरी–रंभापुष्प–कमलकंदशाकम्
फलवर्गः	(१) रंभा–जम्बु–कपित्थ–दाडिमफलानि

प्रकारः	कल्पः
दुग्धवर्गः	(१) अजादुग्ध-दधि-तक्र-घृतानि
	(२) गोदुग्ध-दधि-तक्र-घृतानि
	(३) अजानवनीतं-गोनवनीतं क्षीरजं-दधिजं वा।
तैलवर्गः	(१) तिलतैलम्
मांसवर्गः	(१) लाव-शश-हरिण-कपिंजल-मांसरसाः, क्षुद्रमत्स्याः
विहारः	(१) निद्रा

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) गुरु-स्निग्ध-भोजनम्-(२) अम्बुपानम्
विहारः	(१) स्नान-अवगाह-अभ्यंग-व्यायाम-अग्निसतापाः

* * *

अर्शोरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) अभ्यंगः (२) स्वेदनम् (३) धूमः (४) लेपः (५) रक्तावसेकः (६) दीपनम् (७) पाचनम् (८) वातानुलोमनम् (९) मलानुलोमनम् (१०) संशमनम् (११) तक्रम् (१२) नवनीतम्

मुख्यौषधम् (१) भल्लातकः (२) सूरणः (३) कुटजः (४) नागकेशरम् (५) हरीतकी

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शुष्कः (वातजः कफजश्च)	(१) कांकायनगुटिः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	नवनीतं + खंडशर्करा
	(२) तिल-गुड-भल्लातक-हरीतकीमिश्रणम्	१॥–३ माषः	,, ,,	दुग्धं+शर्करा
	(३) भल्लातकावलेहः	१–१॥ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतं+दुग्धम्
	(४) अभयारिष्टः	१–२॥ कर्षः	,, ,,	सजलम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
आर्द्रः (पित्तजः	(१) नागकेशरमिश्रणम्	१-२ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	दुग्धम्
रक्तजश्च)	(२) समशर्करमिश्रणम्	१॥-२ माषः	,, ,,	तिलाः+ दुग्धं+शर्करा वा नवनीतम् + खंडशर्करा

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२-२॥ कर्षः	प्रातः २ वारम्	उष्णपेयम्
	(२) विरेचनकषायः	२॥-५ कर्षः	,, ,,	—
	(३) स्रंसनचूर्णम्	२॥-४ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णजलम्
	(४) इच्छाभेदीरसः	१-२ गुंजा	प्रातः १ वारम्	घृतम्+उष्णोदकम्
	(५) हरीतकीचूर्णम्	२-३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	मधु

रक्तमोक्षः (१) जलौकावचारणम्

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) चुक्रतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः (२) अवगाहस्वेदः
धूपनम्	(१) निंबपत्राणि (२) शमीपत्राणि
लेपः	
विस्रावणः	(१) देवदालीचूर्णम् सघृतम्
वेदनाहरः	(१) अर्शःशामकलेपः
पीडनः	(१) खदिरादिलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) कुलत्थाः (२) यवाः (३) गोधूमः (४) शालयः (५) कांजिकम्
शाकवर्गः	(१) सूरणम्–वास्तुकम्–पटोलम्–वृन्ताकम्
फलवर्गः	(१) कपित्थम्–आमलकी
दुग्धवर्गः	(१) तक्रम् (२) नवनीतम् (३) अजादुग्धम्
मांसवर्गः	(१) मृगमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) यथास्वंदोषल अन्नम्
विहारः	(१) वेगावरोधः (२) मैथुनम् (३) पृष्ठयानम् (४) उत्कटकासनम्

* * *

अग्निमांद्य–अजीर्ण–रोगौ

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) शूलहरवटिः	४–८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	उष्णजलम्
	(२) अजमोदादिवटिः	,, ,,	,,	,,
वातपित्तजः	(१) शंखवटिः	२–४ गुंजा	,,	निम्बुपानकम्
पित्तजः	(१) कामदुहाकल्पः	२–५ गुंजा	मध्येभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
वातकफजः	(१) हिंग्वादिवटिः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	उष्णोदकम्
सामः	(१) आमपाचकवटिः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	,,
	(२) कटुकाकज्जली	८–१२ गुंजा	३ वारम्	,,

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
निरामः	(१) आरोग्यक्षारः	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	उष्णोदकम्

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+लवण-जलम् वा धान्यक-शुंठिजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२॥–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठिकषायः
	(२) गंधर्वहरीतकी	२–३ माषः	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहस्वेदः
लेपः	(१) दारुपट्कलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः	(१) ग्रहणीवत्
विहारः	(१) निद्रा (भोजनात् पूर्वम्)

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) विरुद्ध–असात्म्य–विष्टंभि–अन्नम्

* * *

विषूचिका–अलसक–विलम्बिका–रोगाः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
विषूचिका आमावस्था	(१) संजीवनीमिश्रणम्	४–६ माषः	मुहुर्मुहुः	पलाण्डुरस+
	(२) भल्लातकचिंचावटिः	४–८ गुंजा	अनन्नकालम् ३ वारम्	चिंचाफलरसः निम्बुपानकम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पक्वावस्था	(१) हेमशंखोदर-मिश्रणम्	४–८ गुंजा	,, ,,	मधु

अलसकः (१) चिकित्सा नास्ति।

विलम्बिका (२) ,, ,,

[२] पंचकर्मोपचारः

अलसके वा विलम्बिका-रोगे

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	१–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठीकषायः
वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	,,	मधु + लवण-जलम् (आकण्ठम्)
वर्तिः	(१) फलवर्तिः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहस्वेदः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः (१) उपवासः

विहारः (१) पूर्णविश्रामः

* * *

कृमिरोगः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शूलयुक्तः	(१) विडंगकुमार्यासव-मिश्रणम्	।।।–१ कर्षः	अधोभक्तम् ३ वारम्	
	(२) बोलकपिलामिश्रणम्	३–६ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
छर्दिशूलयुक्तः	(१) विडंगयवानी (कीटमारी) फांटः	२–४ कर्षः	,,	
अतिसारयुक्तः	(१) बोलकुटजमिश्रणम्	३–६ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
धान्यांकुराकारः	(१) लशुनादिवटिः	४–८ गुंजा	,,	निम्बुपानकम्
	(२) कटुकाचारिष्टः	।।। प्रस्थः	१ वारम्	—
	(२) आमपाचकवटिः	,,	,,	,,
आंत्रादः	(१) भल्लातकचिंचावटिः	४–८ गुंजा	अनन्नकालम् २ वारम्	विडंगावलेहः
पृथुनिभः	(१) दाडिमत्वक्क्वाथः	२।। कर्षः	अनन्नकालम् २ वारम्	तिलतैलम्
सामान्यः	(१) विडंगादिचूर्णम्	१–३ माषः	,,	मधु
	(२) कृमिमुद्गररसः	४–८ गुंजा	,,	,,
	(३) कुटजविडंगासव-मिश्रणम्	।।।–१ कर्षः	अनन्नकालम् ३ वारम्	—
	(४) पलाशबीजकज्जली	२–८ गुंजा	,,	मधु

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठीकषायः
	(२) कपिलाचूर्णम्	१–२ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-||- कर्षः	प्रातः १ वारम्	यष्टिमधुजलम् (आकण्ठम्)
निरुहः	(१) हिंगुजलम्	-||- प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
	(२) स्वर्जिकाक्षारबास्तिः सतैलम्	,,	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
अनुवासनम्	(१) विडंगतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः
स्नेहनम्	(१) विडंगतैलम् (२) वचातैलम् (३) हरितालमिश्रणम् सतैलम् (कृमिस्थाने)

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः (१) तक्रसाधितयवागुः – अल्पस्नेहं–तिक्तकटुप्रधानमन्नम्–आंखुकर्णी-सिद्धपूपलिका–तक्रम

शाकवर्गः (१) शिग्रु–लशुनशाकम्

वारिवर्गः (१) उष्णोदकम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) क्षीरम्–घृतम्–गुडः–मधुरान्नं–मधुररसाः–अम्लान्नं–पत्रशाकानि–मांसानि–शीताम्बु–कांजिकम्–क्षाराः

* * *

पांडुरोग–कामला–हलीमकरोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (घृतपानम्) (२) संतर्पणम्

मुख्यौषधम् (१) लोहभस्मप्रकारः

[१] आभ्यंतरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) महायोगराजसमीर-मिश्रणम्	२–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् (दाडिमादि)+मधु
	(२) तिक्तकघृतम्	१–४ कर्षः	,, ,,	उष्णोदकम्
	(३) नवजीवनरसः	२–३ गुंजा	,, ,,	दुग्धम्
पित्तजः	(१) ताप्यादिलोह-मिश्रणम्	४–१० गुंजा	,, ,,	दाडिमादिघृतम् + उदुंबरावलेहः
	(२) वासादिक्वाथः	२–४ कर्षः	,, ,,	मधु
कफजः	(१) गोमूत्रहरीतकी-मिश्रणम्	२–६ माषः	,, ,,	मधु+एरंडपत्र-रसः
मृज्जन्यः	(१) गोमूत्र-हरीतकी मिश्रणम्	,,	,, ,,	कुमारीआसवः
रुद्धपथ-कामला	(१) इच्छाभेदीरसः	२–३ गुंजा	प्रातः १ वारम्	निम्बुपानकम् वा तक्रम्
	(२) सूतशेखरकल्पः	१–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	दुग्धं+शर्करा
	(३) कफजपांडुवत्	—	—	—
कोष्ठाश्रित-कामला	पित्तजपांडुवत्	—	—	—
हलीमकः	वातज पांडुवत्	—	—	—
	पित्तज पांडुवत्	—	—	—

[२] पंचकर्मोपचारः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वमनम्	(१) मदनफलयोगः	।।—१ कर्षः	प्रातः १ वारम्	इक्षुरसः वा फलरसः (आकण्ठम् पाययेत्)
विरेचनम्	(१) कटुकामिश्रणम्	१।।—३ माषः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	शीतजलम्+शर्करा
	(२) गोमूत्रहरीतकी	३—६ माषः	प्रातः स्वप्न-कालम् २ वारम्	मधु

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) चंदनबलालाक्षादितैलम्
	(२) बलातैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः (१) गोधूमान्नम्–शाल्यन्नम्–यवान्नम्–मुद्ग–मसूर–तुवरी–यूषाः

मांसवर्गः (१) जांगलमांसरसः

विहारः (१) निरवचेष्टनम्–पूर्णविश्रामः

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) पित्तलं अन्नपानम्

विहारः (१) अग्नितापः–आतपम्–आयासः–मैथुनम्–क्रोधः–अध्वगमनम्

★ ★ ★

रक्तपित्तरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) प्रतिलोमं शोधनम् (२) स्तंभनम्

मुख्यौषधम् (१) वासा (२) आमलकी (३) प्रवालभस्म

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
ऊर्ध्वगः	(१) लाक्षामिश्रणम्	-॥--१ कर्षः	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः
	(२) पद्मकादितैलम्	२०-४० बिंदवः	अनन्नम् ३ वारम्	दुग्धम्
अधोगः	(१) शतावर्यादिक्काथः	२॥-४ कर्षः	,, ,,	शर्करायुक्तः
	(२) मोचरसमिश्रणम्	१-२ माषः	अपानकालम् २ वारम्	आमलकीरसः वा वासावलेहः वा शतावर्यादिक्काथः
	(३) बोलपर्पटीमिश्रणम्	१-२ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	वासावलेहः
	(३) चंद्रकलारसः	२-३ गुंजा	,, ,,	,,
जीर्णः	(१) वासाघृतम्	१-४ कर्षः	,, ,,	क्षीरम्

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+इक्षुरसः वा फलरसः (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२॥-५ कर्षः	प्रातः १ वारम्	
	(२) स्रंसनचूर्णम्	२॥-४ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	शीतजलम्

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) चंदनबलालाक्षादितैलम्
नस्यम्	(१) पद्मकादितैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) शाल्योदनम् (२) श्यामाकान्नम् (३) प्रियंगु–अन्नम् (४) सतीन–मसूर–मुद्ग–चणक–मकुष्टक–तुवरी–यूषाः
शाकवर्गः	(१) तंडुलीयक–पटोलशाकम्
फलवर्गः	(१) दाडिमम्–आमलकम्
दुग्धवर्गः	(१) क्षीरम्–घृतम्–नवनीतम्
पानीयवर्गः	(१) पंचसारजलम्–षडंगोदकम्–लघुपचमूलजलम्
मांसवर्गः	(१) पारावत–लाव–कपोत–शश–हरिण–कपिंजल–तित्तिरि–मांसम्

(आ) अपथ्यम्

निदानपरिवर्जनम्

* * *

राजयक्ष्मा–उरःक्षत–क्षीणरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम्	(१) दीपनम् (२) स्रोतःशोधि (३) बल्यम् (४) बृंहणम्
मुख्यौषधम्	(१) बला (२) श्रीफलकुसुमम् (३) अभ्रकम् (४) सुवर्णम् (५) कूष्माण्डः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	कालः	मात्रा	अनुपानम्
साहसज-राजयक्ष्मा उरःक्षतं च	(१) लाक्षामिश्रणम्	१–२ कर्षः	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः
	(२) अमृतप्राशः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम्	दुग्धम्

प्रकारः	कल्पः	कालः	मात्रा	अनुपानम्
विषमाशनजः राजयक्ष्मा	(१) स्वर्णवसंतः	२-४ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
	(२) द्राक्षासवः	१-२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
वेगरोधजः राजयक्ष्मा	(१) चतुर्भुजकल्पः	१-२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	दुग्धम्+ च्यवनप्राशः
	(२) चतुर्मुखरसः	-॥-२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	ब्राह्मीप्राशः
क्षयजः राजयक्ष्मा क्षीण-रोगः च	(१) लक्ष्मीविलासः	-॥-२ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
	(२) वंगमिश्रणम्	४-८ गुंजा	,, ,,	,,
	(३) श्रीफलकुसुमवटिः	१-२ माषः	अपानकालम् २ वारम्	,,
	(४) बलापोट्टली	,, ,,	,, ,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+फलरसः वा इक्षुरसः
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	दुग्धम्

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) चंदनबलालाक्षादितैलम् (२) सुगंधितैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) शालि-गोधूम-यवान्नम् (२) मुद्गादियूषाः
फलवर्गः	(१) दाडिमम्-आमलकम्-आम्रलफम्-राजनिम्बुफलम्-द्राक्षा
दुग्धवर्गः	(१) अजाक्षीरम्-अजाघृतम् (२) केवलदुग्धाहारः (चलासिद्धं क्षीरम्)
पानीयवर्गः	(१) सुवासितं जलम् (२) मद्यम्
मांसवर्गः	(१) अजा-हरिणमांसम् मांसरसः वा (२) षडंगयूषः (३) कुर्कुटयूषः (४) जांगलमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) वृन्ताक-कारवेल्ल-बिल्व-राजिका-तैलसिद्ध-अन्नम्
विहारः	(१) मैथुनम्-दिवास्वापः-क्रोधः

★ ★ ★

कासरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (२) स्वेदनम् (३) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) वासा (२) हरिणशृंगम् (३) यष्टिमधु (४) पारीषः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) वातकासहरलेहः	४ कर्षः	मुहुर्मुहुः	—
	(२) त्वक्गुटिः	१०-१२ गुंजा	,,	मुखेधारणम् खंडशर्करासहितम्
पित्तजः	(१) सूतशेखरमिश्रणम्	४–६ माषः	,,	वासावलेहः
	(२) द्राक्षासवः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कफजः	(१) रससिंदूरमिश्रणम्	३–४ मापः	मुहुर्मुहुः	मधु वा आर्द्रकावलेहः
	(२) हेमाभ्ररससिंदूरः	२–४ गुंजा	,,	,, ,,
	(३) वासाहिंगुलम्	,,	,,	मधु
क्षतजः	(१) लाक्षामिश्रणम्	-॥-–१ कर्षः	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः
	(२) च्यवनप्राशः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
क्षयजः	(१) वंगमिश्रणम्	२–४ मापः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) च्यवनप्राशः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
	(३) लक्ष्मीविलासरसः	४–८ गुंजा	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + लवण-जलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
	(२) कपिलाचूर्णम्	४–८ गुंजा	स्वप्नकालम् १ वारम	मधु
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	सार्धप्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
अनुवासनम्	(१) एरंडतैलयोगः	२–४ कर्षः	,, ,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) देवदारुतैलम्

[illegible]

[illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible]-[illegible]-अश्म (२) लाजा (३) माष-मुद्ग-[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]-[illegible]-[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]

[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible]-[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible]-[illegible]

* * *

[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] (४) [illegible]

[illegible]

[illegible] ([illegible]) [illegible] (८) [illegible]

[illegible]

[illegible]

प्रकारः	कल्पः
स्वेदनम्	(१) उपनाहः
	(२) बाष्पस्वेदः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) शालि-गोधूम-वार्जर-अन्नम् (२) लाजा (३) माष-मुद्ग-कुलत्थ-यूषाः
शाकवर्गः	(१) वार्ताक-बिम्बि-बालमूलक-वास्तुक-जीवन्तीशाकम्-लशुनः
फलवर्गः	(१) बीजपूरकम्-द्राक्षा-दाडिमम्
दुग्धवर्गः	(१) अजाक्षीर-अजाघृतम्
पानीयवर्गः	(१) उष्णोदकम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) स्निग्ध-मधुर-पिष्टान्नम्-दधि-पयः-पायसम्
विहारः	(१) धूमः-दिवास्वापः-मैथुनम्

* * *

श्वासहिक्कारोगौ

व्याधिप्रत्यनीकम्	(१) स्नेहनम् (२) स्वेदनम् (३) वमनम् (४) शमनम्
मुख्यौषधम्	(१) अर्कः (२) धत्तूरः (३) मल्लः (४) अभ्रकम् (५) पिप्पली (६) कुष्टकुलिंजनम् (७) मरिचम् (८) हरमलः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
महाश्वासः ऊर्ध्वश्वासः	(१) हेमाभ्ररससिंदूरम्	४-६ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मधु+तुलसीरसः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
छिन्नश्वासः	(१) श्लेष्मान्तकमिश्रणम्	२–४ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मधु
तमकश्वासः (द्रवत्कफः)	(१) शृंग्यादिक्काथः	२॥-५ कर्पः	प्रातःकालम् स्वप्नकालम् मुहुर्मुहुः	,,
	(२) मल्लनागमिश्रणम्	८–१२ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मधु
	(३) दशमूलारिष्टः	१–२ कर्पः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
	(४) हरमलवसन्तः	२–३ गुंजा	३ वारम्	मधु
(बहुकफः)	(१) चतुर्भुजकल्पः	२–६ गुंजा	प्रातःकालम् स्वप्नकालम् २ वारम्	मधु+पिपली-सिद्धदुग्धम्
	(२) श्लेष्मान्तकामिश्रणम्	२–४ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मधु
	(३) श्वासकुठारमिश्रणम्	१–४ माषः	,,	,,
	(४) कनकासवः	१–२ कर्पः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
प्रतमकः संतमकः	(१) सूतशेखरमिश्रणम्	४–८ माषः	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः जलम्
	(२) श्वासकुठारमिश्रणम्	४–८ माषः	मुहुर्मुहुः	,,
जीर्णवेगः	(१) स्वर्णवसंतः	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	च्यवनप्राशः+दुग्धम्
तीव्रवेगः	(१) श्लेष्मान्तकरसः	-॥- –२गुंजा	वेगकालम्	मधु
	(२) चतुर्भुजामिश्रणम्	,, ,,	मुहुर्मुहुः	,,
	(३) कनकयवानिमिश्रणम्	१–२ माषः	,,	भार्ङ्गी-अवलेहः
महाहिक्का गंभीरहिक्का	(१) हेमसूतशेखर-मिश्रणम्	६–८ गुंजा	,,	मधु
यमलाहिक्का	(१) मयूरपिच्छामसी	२–३ माषः	,,	मधु+चंद्रबीज-जलम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
क्षुद्रहिक्का	(१) त्रिफलादिमिश्रणम्	१–२ कर्षः	मुहुर्मुहुः	मधु
अन्नजाहिक्का	” ”	”	”	”

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + लवणजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	” ”	—
नस्यम्	(१) श्वासकुठारः	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) देवदारुस्नेहः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः
धूम्रपानम्	(१) कंटकारीयष्टिमधुधूमः (२) धत्तूरपत्रधूमः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	
अन्नवर्गः	(१) कुलत्थ–शालि–यव–गोधूमान्नम्
शाकवर्गः	(१) पटोल–बालमूलक–शाकम्
फलवर्गः	(१) पक्वकपित्थम्–मातुलुगम्
दुग्धवर्गः	(१) अजादुग्धम्–अजाघृतम्
पानीयवर्गः	(१) उष्णोदकम्–मद्यम्
मांसवर्गः	(१) एण–तित्तिर–लावादिजांगलमांसम–मांसरसः वा
इतरवर्गः	(१) लशुनः–मधु
विहारः	(१) निद्रा

(आ) अपथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) निष्पाव–माष–पिण्याक–आनूपमांसम्
	(२) अम्लम्–तैलभृष्टम्–अन्नम्
	(३) तुम्बीफलम्–कंदः
	(४) गुरुशीतं–अन्नपानम्

* * *

स्वरभेदरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (२) स्वेदनम् (३) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) मल्लः (२) यष्टिमधु (३) गुंजापत्रम् (४) कंकोलम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः } क्षयजः }	(१) त्वग्गुटिः	१०-१२ गुंजा	मुहुर्मुहुः	मुखे धारणम्
	(२) सहचरादिलेहः	-॥- –१ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम्
पित्तजः	(१) लाक्षामिश्रणम्	-॥- –१ कर्षः	मुहुर्मुहुः	वासावलेहः
कफजः } मेदोजः }	(१) चतुर्भुजकल्पः	२-६ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् च	मधु

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + लवणजलम् (आकण्ठम)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	,, ,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) सहचरतैलम्
स्वेदनम्	(२) कण्टकारीबाष्पस्वेदः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

(१) द्राक्षा (२) मातुलुंगः (३) लशुनम् (४) लवणम् (५) आर्द्रकम् (६) तांबूलम् (७) मरीचम् (८) हरीतकी (९) घृतम् (१०) यथादोषम् च

* * *

अरुचिरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) दीपनम् (२) लंघनम्
मुख्यौषधम् (१) तालीसपत्रम् (२) मातुलुंगफलकेसरः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) आमलक्यादिचूर्णम्	१–३ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	आर्द्रकावलेहः वा मातुलुंगावलेहः
पित्तजः	(१) कर्पूरादिचूर्णम्	१–३ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	आर्द्रकावलेहः वा मातुलुंगावलेहः
कफजः	(१) तालिसादिचूर्णम्	”	”	”

[२] पंचकर्मोपचारः

स्वरभेद्रोगवत्

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः कल्पः

आहारः

अन्नवर्गः (१) गोधूम–शालि–अन्नम् (२) मुद्गयूषः (३) कांजिकम्

शाकवर्गः (१) बालमूलक–कर्कारु–वार्ताक–शोभांजन–सूरण–पटोल–शाकम्

फलवर्गः (१) कदलीफलम्–दाडिमम्–द्राक्षा–बदरम्

दुग्धवर्गः (१) दुग्धम्–घृतम्–दधि–तक्रम्–रसाला ('श्रीखंड' इतिप्रसिद्धम्)

पानीयवर्गः (१) वालकासिद्धं–जलम्

मांसवर्गः (१) हरिण–शशं–मांसम्; मत्स्याः

विहारः (१) स्नानम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) अहृद्यं–अन्नपानम्

विहारः (१) तृष्णा–उद्गार–क्षुधा–अश्रुविधारणम्–क्रोधः–लोभः–भयम्–शोकः

* * *

छर्दिरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम् (२) अनुलोमनम्

मुख्यौषधम् (१) कृष्णमृद् (२) शंखभस्म (३) निम्बुपानकम्
(४) आर्द्रकम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः वातपित्तजः	(१) शंखभस्म	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	निम्बुपानकम्
पित्तजः	(१) सूतशेखरकल्पः	४–८ गुंजा	,,	दाडिमावलेहः
कफजः	(१) मयूरपिच्छामसी	२–४ माषः	,,	आर्द्रकावलेहः
त्रिदोषजः	(१) वृहद्वातचिंतामणिः	-।—।।- गुंजा	,,	आर्द्रकरसः + मितोफला + मधु
कृमिजः	(१) विडंगयवानिफांटः	२–४ कर्षः	अनन्नकालम् २ वारम्	—
दौहृदजः	(१) स्वर्णशेखरमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	आर्द्रकरसः + निम्बुकरसः + सैंधवम्
सर्वेषु	(१) भृष्टमृद्लोष्टजलम्	—	वारंवारम्	

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-।।- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+लवण-जलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
लेपः	
आमाशये	(१) शीतजलपट्टिका (२) कृष्णमृद्लेपः (३) राजिकालेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः (१) यव–गोधूम–शालि–अन्नम् (२) कलाय–मुद्गयूषाः

फलवर्गः (१) द्राक्षा–बदरम्

प्रकारः कल्पः

पानीयवर्गः (१) निम्बुपानकम्

मांसवर्गः (१) मृग-शश-तित्तिर-लाव-जागल-मांसम्

विहारः (१) लंघनम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) रम्भा-चिम्चि-कोशातकी-शाकम् (२) यष्टिमधु (३) राजिका
(४) असात्म्य-दुष्ट-अन्नपानम्

विहारः (१) व्यायामः

* * *

तृष्णारोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) मस्कृत जलम् (२) फलरसतर्पणम्

मुख्यौषधम् (१) सुवर्णरौप्यसिद्ध जलम् (२) भृष्टमृद् जलम् (३) धान्यकम्

[१] पंचकर्मोपचारः

प्रकारः कल्प.

वमनम् (१) पिप्पलीयुक्तजल वा मधुयुक्तजल आकण्ठम् पिबेत् पश्चात् वमेत् ।

[२] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः कल्पः

अन्नवर्गः (१) शाल्यन्नम् (२) पेया (३) विलेपी (४) लाजा (५) मंडः
(६) चणक-मुद्ग-मसूर-यूपाः

शाकवर्गः (१) रंभापुष्पशाकम्

फलवर्गः (१) खर्जूरम् (२) दाडिमम् (३) आमलकी (४) मातुलुंगम्
(५) करमर्दम् (६) जम्बीरम् (७) कूष्मांडम्

दुग्धवर्गः (१) गोदुग्धम्-तक्रकूर्चिका

पानीयवर्गः (१) वालक-धान्यक-सिद्धजलम्-नारीकेलजलम्
(२) सुवर्णरौप्यादिभिः अग्नितप्तैः संस्कृत जलम् सशर्करम् ।

(आ) अपथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) गुरु-अम्ल-लवण-कषाय-अन्नम्-तीक्ष्णान्नम्
	(२) दुष्टजलम्-त्रिकटुः

* * *

मूर्च्छा-भ्रम-निद्रा-तंद्रा-संन्यासरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) नस्यम् (२) शीतोपचारः

मुख्यौषधम् (१) कारस्करः (२) सुवर्णम् (३) भृंगराजः (४) आमलकी (५) प्रवालम् (६) दुरालभा

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः मूर्च्छा-तंद्रा-निद्रा-भ्रमः	(१) कारस्करमिश्रणम्	१-२ माषः	मुहुर्मुहुः	आर्द्रकरसः + सितोपला + मधु
	(२) दुरालभाक्वाथः	२-४ कर्षः	प्रातःस्वप्नकालम् २ वारम्	दुग्धम्+घृतम् + शर्करा
पित्तजः रक्तजः	(१) स्वर्णशेखरः	१-२ माषः	मुहुर्मुहुः	दुग्धम्+ शर्करा
कफजः	(१) चतुर्भुजकल्पः	१-२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) स्वर्णशेखरः	"	"	"
संन्यासः	चिकित्सा नास्ति।			

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	१-२ कर्षः	प्रातः १ वारम्
नस्यम्	(१) वातविध्वंसः (२) श्वासकुठारः (३) शिग्रुपत्ररसः		

[३] बाह्यशमनोपचार

(१) शीतसेकावगाहश्च (२) शीतस्नानम् (३) अंगपीडनम् (४) शतधौतघृतम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	
अन्नवर्गः	(१) जीर्णरक्तशालि–यव–अन्नम् (२) मुद्ग-सतीनयूषाः (३) लाजमंडः
शाकवर्गः	(१) तडुलीयक–उपोदिका–पटोल–कदली–शाकम्
फलवर्गः	(१) कूष्मांडम्–कदलीफलम्–दाडिमम्–नारीकेलफलम्
दुग्धम्	(१) गोदुग्धम्
पानीयवर्गः	(१) गागं जलम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमासरसः
विहारः	(१) छायासेवनम्, लंघनम्, गीतवाद्यानि, चिंतनम्–आत्मबोधः–धैर्यम्, अद्भुतरम्यदर्शनम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) विरुद्धान्नम, विरुद्धपानम्–तक्रम्–पत्रशाकानि–ताम्बूलम्

* * *

मदात्यय–पानात्यय–पानविभ्रम रोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शोधनम् (२) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) आसवारिष्टम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्

दोषघ्न औषधसाधितम् जीर्ण मद्यम्।

[२] पंचकर्मोपचारः

यथादोष वमनादिविधेयम्।

[३] बाह्यशमनोपचारः

यथावश्यकम् स्नेहस्वेदादिक कार्यम् । विशेषतः चंदनलेपाः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) गोधूम-यव-शालिअन्नम् (२) मुद्गमाषादियूषाः
शाकवर्गः	(१) तण्डुलीयक-पटोलशाकम्
पानीयवर्गः	(१) शीतम् जलम्
मांसवर्गः	(१) कुक्कुट-मयूर-शश-मांसम्
विहारः	(१) त्रिकालस्नानम्

* * *

दाहरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम् (२) अनुलोमनम्

मुख्यौषधम् (१) चदनम् (२) जितसाया (३) कर्पूरः (४) गैरिकम् (५) मौक्तिकम् (६) आमलकी

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
धातुक्षयजः	(१) बृहद्वातचिंतामणिः	२-४ गुंजा	मुहुर्मुहुः	आमलकी अवलेहः
	(२) मौक्तिकभस्म	२-३ गुंजा	,,	दाडिमावलेहः
पित्तजः रक्तजः	(१) मौक्तिकभस्म	,, ,,	,,	,,
	(२) कामदुहाकल्पः	४-८ गुजा	,,	दुग्धम्
	(३) चंद्रकलारसः	४-८ गुंजा	,,	दाडिमावलेहः
	(४) चदनादिचूर्णम्	२-४ माषः	,,	दुग्धम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
तृष्णाजः	(१) धान्यकहिमः	५-१० कर्ष.	प्रातः स्वप्न-कालम् २ वारम्	सशर्करम्

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
रक्तमोक्षः (रक्तजे)	(१) सिराव्यधः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) शतधौतघृतम् (२) सहस्रधौतघृतम् (३) ताम्रकूटतैलम्
लेपः	(१) चंदनलेपः (२) चंदनकर्पूरलेपः (३) जितसायालेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः	(१) शालि-यव-अन्नम् (२) लाजा (३) मडः (४) मुद्ग-मसूर-चणकयूषाः
फलवर्गः	(१) आमलकी-द्राक्षा-दाडिमम्-कूष्माडम्-कर्कटी-पनसः-कदली-फलम्-खर्जूरम्
शाकवर्गः	(१) रम्भा-चिम्बिफलम्-कर्कटीफलम्-पनसः
पानीयवर्गः	(१) नारीकेलजलम्-धान्यकजलम्-वालकजलम्
दुग्धवर्गः	(१) दुग्धम्-घृतम्-नवनीतम् (क्षीरोद्भवम्)
मांसवर्गः	(१) जागलमांसरसाः

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) तक्रम्-कटुतिक्तोष्णं- अन्नम् (२) मधु-ताम्बूलम्-हिंगु
विहारः	(१) व्यायामः-आतपः-व्यवायः

* * *

उन्मादरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) सर्पगधा (२) धत्तूरः (३) रौप्यभस्म

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) सर्पगंधाचूर्णम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम्-ब्राह्मीप्राशः ब्राह्मी-घृतम् वा
पित्तजः	(१) सर्पगंधामिश्रणम्	४–८ गुंजा	,, ,,	शंखपुष्पी-अवलेहः
कफजः	(१) उन्मादगजकेसरीरसः	२–४ गुंजा	,, ,,	ब्राह्मीप्राशः
सान्निपातिकः	(१) वातादिजोक्तम् यथोचितम् ।			
मानसः	(१) वातजवत् ।			
विषजः	(१) पित्तजवत् ।			
भूतोन्मादः	(१) वचामिश्रणम्	१॥-२ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	ब्राह्मीप्राशः घृतं-ब्राह्मीघृतं वा
	(२) हरमल वसन्तः	२–३ गुंजा	३ वारम्	मधु

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	-॥- कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु+कटुतुम्बी-जलम्
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	५–८ कर्षः	,,	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	सार्धप्रस्थः	,,	—
अनुवासनम्	(१) सहचरतैलम	२–८ कर्षः	,,	—

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
नस्यम्	(१) वचातैलम्			
	(२) शिग्रुपत्ररसः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) वचातैलम् (२) नारायणतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः
अंजनम्	(१) शिरीषादिवर्तिः
लेपः	(१) ,, ,,

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः (१) गोधूम–शालि–अन्नम् (२) मुद्गयूषः

शाकवर्गः (१) पटोल–ब्राह्मी–वास्तुक–तण्डुलीयकशाकम्

फलवर्गः (१) कपित्थम्–द्राक्षा–पनसः–कूष्मांडफलम्

दुग्धवर्गः (१) धारोष्णं दुग्धम्, घृतम् (नवीनं–पुरातनं वा), शतधौतघृतम्, रसाला ('श्रीखड' इति प्रसिद्धा)

मांसवर्गः (१) कूर्म–जांगलम्–मांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) विरुद्धान्नम्–तिक्ततीक्ष्णान्नम्–मद्यम्

विहारः (१) मलवेगविधारणम्–निद्राविधारणम्–क्षुधातृष्णाविधारणम्

* * *

अपस्माररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) पञ्चकर्म (२) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) वचा (२) गोरोचनम् (३) जटामांसी (४) ब्राह्मी

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) वचामिश्रणम्	१॥–२ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	ब्राह्मीप्राशः + घृतम् वा अश्वगंधादि घृतम् वा पंचगव्यघृतम्
पित्तजः	(१) स्मृतिसागरमिश्रणम्	४–६ गुंजा	,, ,,	,, ,,
कफजः	(१) उन्मादगजकेसरीरसः	२–४ गुंजा	,, ,,	ब्राह्मीप्राशः + मधु + घृतम्
	(२) चतुर्मुखरसः	॥–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	,, ,,

सान्निपातजः वातादिजोक्तम् यथोचितम्।

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	॥ कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + लवणजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	४–८ कर्षः	,, ,,	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	सार्धप्रस्थः	,, ,,	—
अनुवासनम्	(१) वचातैलम्	४–८ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
	(२) देवदारुस्नेहः	,,	,,	—
	(३) एरण्डस्नेहयोगः	,,	,,	—

नस्यम् (१) वचातैलम् (२) वातविध्वंसः

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः कल्पः

स्नेहनम् (१) वचातैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः (१) गोधूम-शालि-अन्नम् (२) मुद्गयूषः

शाकवर्गः (१) पटोल-वास्तुक-ब्राह्मीदल-शोभांजनशाकम्

फलवर्गः (१) द्राक्षा-आमलकी-स्वादुदाडिमम्-परूषकम्-कूष्माण्डम्

दुग्धवर्गः (१) जीर्णम् (पुराणम्) घृतम्, पयः पेटी ('खवा' इति ख्याता)

मांसवर्गः (१) कूर्म-जांगलमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) विरुद्धान्नम, मत्स्याः
(२) तीक्ष्ण-उष्ण-गुरु-अन्नम
(३) पत्रशाकम्
(४) माषतुवरीयूषाः
(५) मद्यम्

विहारः (१) तृष्णा-निद्रा-क्षुधा-विधारणम्

* * *

वातव्याधिः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (२) स्वेदनम् (३) शमनम् (४) बृंहणम्

मुख्यौषधम् (१) भल्लातकः (२) गुग्गुलुः (३) रास्ना (४) लशुनः (५) मल्लः (६) माषः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

(अ) स्थानस्थितवातरोगः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कोष्ठाश्रित-वातः	(१) वातविध्वंसः	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	निम्बुपानकम् सलवणम्
	(२) शंखवटिः	,, ,,	,,	,,
सर्वांगकुपित-वातः	(१) वातविध्वंस-मिश्रणम्	१–२ माषः	,,	घृतम् + उष्णोदकम्
गुदस्थित-वातः	(१) चुक्रतैलम्	२०–४० बिंदवः	अपानकालम् २ वारम्	उष्णदुग्धम्
आमाशय-स्थितवातः	(१) लशुनादिवटिः	४–८ गुंजा	सामुद्गकालम् ४ वारम्	घृतम्
	(२) हिंग्वाष्टकम्	१–१॥ माषः	,,	,,
पक्वाशयस्थित-वातः	(१) हिंग्वादिवटिः	२–४ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम् + घृतम्
	(२) वातविध्वंस-मिश्रणम्	१–२ माषः	,,	घृतम् + उष्णोदकम्
श्रोत्रादिस्थित-वातः	(१) महायोगराज-गुग्गुलुः	२–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
त्वग्गत-वातः	(१) बलातैलम्	॥–१ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	उष्णक्षीरम्
	(२) अश्वगंधादिघृतम्	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	,,
असृग्गत-वातः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) कामदुहामिश्रणम्	४–६ गुंजा	प्राग्भक्तकालम् २ वारम्	मधु + घृतम्
मांसगत-मेदोगत-वातः	(१) योगराज-गुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अस्थिगत-मज्जागत-वातः	(१) स्वर्णवसंतः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
	(२) आमपाचनवटिः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	निम्बुपानकम्
शुक्रगत-वातः	(१) पुष्पवटिः	२–४ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	क्षीरम्
सिरागत-वातः	(१) वृहद्वात-चिंतामणिः	१/२–१ गुंजा	व्यानकालम् १ वारम् अन्तराभक्तम् २ वारम्	बलाघृतम् वा घृतम् + मधु
	(२) दुरालभादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	—
स्नायुगत-वातः	(१) योगराजमिश्रणम्	१–२॥ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + उष्णपेयम् उष्णोदकम् वा
संधिगत-वातः	(१) वातविध्वंस-मिश्रणम्	१–२ माषः	,,	,,

(आ) आवृतवातरोगः

पित्तावृत-प्राणः	(१) वृहद्वात-चिंतामणिः	१/२–१ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	शतावरीघृतम्
	(२) प्रवालपंचामृतम्	१–२ गुंजा	,, ,,	आमलकावलेहः आर्द्रकावलेहः वा घृतम् + क्षीरम्
कफावृत-प्राणः	(१) हेमगर्भः	१/२–१ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु + लशुनरसः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पित्तावृत-उदानः	(१) स्वर्णशेखर रसः	२–४ गुंजा	उदानकालम् अन्तराभक्तम् च २ वारम्	मधु+सितोपला
कफावृत-उदानः	(१) दशमूलारिष्टः	१–२ कर्षः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	जलम्
	(२) चतुर्भुजकल्पः	४–६ गुंजा	उदानकालम् १ वारम्	मधु
पित्तावृत-समानः	(१) सूतशेखरकल्पः	½–२ गुंजा	मध्येभक्तम् समानकालम् २ वारम्	आमलकावलेहः
कफावृत-समानः	(१) विषतिंदुकवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	उष्णोदकम्
पित्तावृत-अपानः	(१) कैशोरगुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उशीरासवः
कफावृत-अपानः	(१) विषगर्भतैलम्	२०–४० बिंदवः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
पित्तावृत-व्यानः	(१) सर्पगंधामिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु + सितोपला
कफावृत-व्यानः	(१) भल्लातकादिक्काथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + दुग्धम्
पित्तावृत-प्राणः	(१) स्वर्णशेखररसः	२–४ गुंजा	उदानकालम् १ वारम् अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु + सितोपला
कफावृत-प्राणः	(१) भल्लातकादिक्काथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + दुग्धम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
रक्तावृत-वातः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	मध्येभक्तम् २ वारम् अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + महा-मंजिष्ठादि क्वाथः
मांसावृत-वातः	(१) कांचनारगुग्गुलु-मिश्रणम्	१–१॥ माषः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
मेदसावृत-वातः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	,, ,,
अस्थिगत-वातः	(१) स्वर्णवसंतः	२–४ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	बलाघृतम् वा शतावरीघृतम् वा
मज्जावृत-वातः	(१) चतुर्भुजकल्पः	२–६ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	मधु + घृतम्
	(२) चतुर्मुखरसः	।॥–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	ब्राह्मीप्राशः + घृतम् वा
शुक्रावृत-वातः	(१) हरीतक्यादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	सघृतम्
अन्नावृत-वातः	(१) चविकासवः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
मूत्रावृत-वातः	(१) गोक्षुरादिगुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उशीरासवः
विडावृत-वातः	(१) चुक्रतैलम्	२०-४० बिंदवः	,, ,,	दुग्धम्
	(२) अभयारिष्टः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
सर्वधात्वावृतवातः	असाध्यः।			

(५) आक्षेपकरोगः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
आक्षेपकः	(१) सर्पगंधाघनः	४–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	अश्वगंधादिघृतम्
अपतंत्रकः	(१) चतुर्मुखरसः	-॥-–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	,, ,,
	(२) अश्वत्थफलादिक्काथः	२॥-४ कर्षः	,,	,, ,,
अपतानकः	(१) ,,	-॥-–२ गुंजा	,,	,, ,,
हनुस्तंभः	(१) सूतिकाभरणरसः	-॥-–२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	ब्राह्मीप्राशः वा ब्राह्मीघृतम्
	(२) चतुर्मुखरसः	,, ,,	अधोभक्तम् २ वारम्	अश्वगंधादिघृतम्
	(३) शालूकर्कंदस्वरसः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	,, ,,
	(४) अर्कादिक्काथः	,, ,,	,,	—

(६) पक्षवधरोगः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शुद्धवातजः	(१) महायोगराजसमीरमिश्रणम्	२–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु + महारास्नादिक्काथः
	(२) बलातैलम्	-॥-–१ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + माषादिक्काथः
	(३) भल्लातकावलेहः	-॥-–१ कर्षः	,, ,,	,, ,,
कफानुबंधजः	(१) समीरयोगराजमिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
पित्तानुबंधजः	(१) स्वर्णशेखरः	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	आर्द्रकावलेहः + मधु
अर्दितरोगः	(१) समीरयोगराजमिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	नवनीतम् + मधु
	(२) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + दुग्धम्
	(३) माषमोदकः	५–१० कर्षः	,, ,,	दुग्धम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
हनुग्रहः	(१) महायोगराज-गुग्गुलः	२–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	नवनीतम् + मधु
मन्यास्तंभः	(१) समीरयोगराज-मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
जिव्हास्तंभः	(१) वाग्शुद्धिकर-चूर्णम्	१॥–३ माषः	प्रातः उदान-कलाम् २ वारम्	ब्राह्मीघृतम्+मधु
शिरोग्रहः	असाध्यः ।			
सिराग्रहः	चिकित्सा नास्ति ।			
गृध्रसीरोगः	(१) समीरयोगराज-मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
सामः	(१) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	शुंठीक्वाथः
निरामः	(१) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	महारास्नादि क्वाथः
विश्वाचि-रोगः	(१) सिंहनादवात-विध्वसमिश्रणम्	१०-१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्ण क्षीरम्
कोष्टुक-शीर्षः	(१) गुडूचीत्रिफळा-क्वाथः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	एरंडस्नेह-सहितः
	(२) कैशोरगुग्गुलः	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
खंजः, पंगुः, कलायखंजः	पक्षवधवत् चिकित्सा कार्या ।			
पाददाहः	(१) वृहद् वात-चिंतामणिः	॥–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) शतधौतघृतम्	१–२ कर्षः	समानकालम् २ वारम्	सितोपला + दुग्धम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातकंटकः	(१) त्रिफळागुग्गुलु- मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + मधु
पादहर्षः	(१) भल्लातकसिद्ध- दुग्धम्	½ – ३ भल्लातकफलम्	अधोभक्तम् २ वारम्	सघृतम्
	(२) नवजीवनरसः	२–४ गुंजा	,, ,,	दुग्धम्
अंसशोषः	(१) सहचरतैलम्	१–२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + दुग्धम
अवबाहुकः	(१) त्रिफळागुग्गुलु- मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
मूकः मिन्मिनः }	(१) वागशुद्धिकर- चूर्णम्	२–३ माषः	उदानकालम् प्रातः च २ वारम्	घृतम् + मधु
गद्गदः	(२) वृहद्वात- चिंतामणिः	।|‒२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	सारस्वतचूर्णम + घृतम् वा सारस्वतघृतम
तूनी	(१) गोक्षुरादिमिश्रणम्	१-२ माषः	प्राग्भक्तम् अधोभक्तम् ४ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
प्रतितूनी	(१) लशुनादिवटिः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	चुक्रतैलम् + दुग्धम्
आध्मानम् प्रत्याध्मानम् }	(१) शंखवटि- मिश्रणम्	४–१२ गुंजा	,, ,,	चविकासवः
अष्ठीला	(१) लशुनपाकः	।|‒१ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
कंपरोगः	(१) सर्पगंधाघनः	४–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	अश्वगंधादिघृतम् + मधु + दश- मूलारिष्टः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
खल्लीरोगः	(१) शंखवटिमिश्रणम्	६–१२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
उर्ध्ववातः	(१) लशुनादिवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	घृतम् + निम्बुपानकम् (उष्णम्)

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठीकषायः वा निम्बुकरसः वा क्षीरम्
	(२) यमकस्नेहः	२–४ कर्षः	रात्रौ १ वारम्	उष्णोदकम्
	(३) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	सघृतम्
	(४) गंधर्वहरीतकी	१॥–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	क्षीरम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	सतैलः
पित्तानुबंधे	(१) पद्मकादिगण-बस्तिः	,,	,,	सक्षीरः
कफानुबंधे	(१) वत्सकादिगणबस्तिः	,,	,,	समधु
अनुवासनम्	(१) सहचरतैलबस्तिः	७–८ कर्षः	प्रातः १ वारम्	
	(२) बलातैलबस्तिः	,, ,,	,,	
नस्यम्	(१) वातविध्वंसः	१–२ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	—
	(२) अणुतैलम्	२–४ बिंदवः	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) नारायणतैलम् (२) विषगर्भतैलम् (३) वेदनाहरतैलम् (४) कौशितैलम् (५) एरंडतैलम्

प्रकारः	कल्पः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहस्वेदः (२) एरंडबीजादिउपनाहः (३) अवगाहस्वेदः (राजिकानिम्बुपत्रयुक्तः) (४) बाष्पस्वेदः (निर्गुंडिपत्रयुक्तः)
प्रतिसारणम्	(१) भल्लातकतैलम् (२) कृष्णबोलः सघृतः
पत्रलेपाः	(१) अर्कपत्रलेपः कोष्णः सघृतः (२) एरंडपत्रलेपः सघृतः (३) वटपत्रलेपः कोष्णः सघृतः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) कुलत्थ–माष–गोधूम–रक्तशाल्यन्नम्
शाकवर्गः	(१) पटोल–शिग्रु–वार्ताक–लशुनशाकम्
दुग्धवर्गः	(१) घृतम्–क्षीरम्–किलाटम्–दधिकूर्चिका
फलवर्गः	(१) बदरम्–द्राक्षा
मांसवर्गः	(१) कुक्कुट–चटक–मयूर–तित्तिर–नक्र–मत्स्य–जलचरमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) चणक-मुद्ग–कलाय–वृहतशाली–श्यामाक-अन्नम्, नदी-तडाग-जलम्, मधु
विहारः	(१) चिंता–जागरणम्–वेगविधारणम्–श्रमः–उपवासः–व्यवायः–चंक्रमणम्

* * *

वातरक्तरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) बस्तिः (२) रेचनम् (३) रक्तमोक्षः

मुख्यौषधम् (१) गुडुची (२) कोकिलाक्षकः (३) सुरजानम्

[१] अभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) कैशोरगुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	कोकिलाक्षक- क्वाथः + घृतम् + मधु
पित्तजः	(१) मौक्तिककामदुहा	॥–२ गुंजा	,,	क्षीरम् + गुडुचीकाथः
रक्तजः	(१) ,, ,,	,, ,,	,,	,,
कफजः	(१) गुड–भल्लातक- हरीतकीवटिः	१–३ माषः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम् वा उष्णोदकम्
	(२) सुरंजानयोगः	,, ,,	३ वारम्	उष्णोदकम्
द्विदोषजः	यथादोष चिकित्स्यः ।			
त्रिदोषजः	असाध्यः ।			

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	॥ कर्षः	प्रातः १ वारम्	मधु + तिक्तकोशातकी- क्वाथः
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,, ,,	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	,, ,,	—
	(२) पद्मकादिगणबस्तिः	,, ,,	,, ,,	—
रक्तमोक्षः	(१) जलौकावचारणम्			
	(२) अलाबुकर्म			
	(३) प्रच्छानकर्म			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) शतधौतघृतम्
स्वेदनम्	(१) निम्बपत्रावगाहः (२) गुडूचीपत्रावगाहः
लेपः	(१) दशांगलेपः (२) द्रवन्तीमूललेपः (३) देवदारुलेहः (४) कर्पूरतैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) यव–शालि–गोधूम–अन्नम् (२) चणक–मुद्ग–तुवरी–मकुष्टकयूषाः
शाकवर्गः	(१) वास्तुक–पटोल–कारवेल्लक–तंडुलीयक–सूरण–काकमाची–उपोदिकाशाकम्
फलवर्गः	(१) द्राक्षा–कूष्मांडम्–आमलकी
दुग्धवर्गः	(१) गोदुग्धम्–अविदुग्धम्–अजादुग्धम्–महिषीदुग्धम् वा नवनीतम् वा घृतम्
मांसवर्गः	(१) कुक्कुट–लाव–तित्तिर–वर्तक–विष्किर–शुक–कपोत–चटक–मांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) माष–कुलत्थ–निष्पाव–कलाय–अन्नम (२) क्षाराः (३) अंडज–आनूपमांसम् (४) विरुद्धान्नम् (५) दधि (६) मद्यम् (७) कटु–उष्ण–गुरु–अभिष्यादि–लवणम् अन्नम् (८) तिलाः (९) कांजिकम् (१०) तांबूलम् (११) इक्षु (१२) मूलकम्
विहारः	(१) दिवास्वापः – अग्निसतापः – व्यायामः – व्यवायः

* * *

उरुस्तंभरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) लेपः (२) जलप्रतरणरूपः-व्यायामः

मुख्यौषधम् (१) भल्लातकः (२) गुंजा

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(१) भल्लातकादिक्वाथः	२–४ कर्षः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	—
	(२) त्रिफलागुग्गुलः	४–८ गुंजा	,, ,,	भल्लातकादि-क्वाथः
	(३) चंद्रप्रभा	४–८ गुंजा	,, ,,	वर्धमान-पिप्पली-योगः
	(४) गुंजागर्भरसः	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	कुलत्थयूषः वा उष्णोदकम्

[२] पंचकर्मोपचारः

सर्वे उपचाराः वर्ज्याः ।

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) निषिद्धम्
स्वेदनम्	(१) निर्गुंडीपत्रस्वेदः
लेपः	(१) वल्मीकमृत्तिकालेपः (२) गोपीचंदनलेपः
बंधः	(१) अर्कपत्रम्
सेकः	(१) उष्णोदकम्, निम्ब–शिग्रु–बिल्वसिद्ध–उष्णोदकम्
व्यायामः	(१) जलप्रतरणरूपः आसनादि

[४] पथ्यापथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
(अ) पथ्यम्	
आहारः	(१) रूक्षणः आहारः
अन्नवर्गः	(१) जीर्णकोद्रव-रक्तशाली-यव-कुलत्थ-श्य-माक-उद्दालकअन्नम्
शाकवर्गः	(१) शिग्रु-कारवेल्ल-पटोल-वास्तुक-सुनिषण्ण-कुसुम्भ-शाकम् (लवणरहितम्)
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम् (स्नेहरहितम्)
विहारः	(१) उपवासः-जलप्रतरणरूपो व्यायामः
(आ) अपथ्यम्	
आहारः	(१) गुरु-शीत-द्रव-स्निग्ध-विरुद्ध-असात्म्य-अन्नम् (२) लवणम्

★ ★ ★

आमवातरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शोधनम् (२) पाचनम् (३) लंघनम्

मुख्यौषधम् (१) एरंडस्नेहः (२) गुडुची (३) शुंठी (४) भल्लातकः (५) सुवर्णम् (६) कारस्करः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
आमावस्था	(१) सिंहनाद-वात-विध्वंस-मिश्रणम्	४-८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	उष्णोदकम् वा रास्नादि सप्तक-क्वाथः
पक्वावस्था	(१) समीरयोगराजः	४-८ गुंजा	,, ,,	,, ,, वा क्षीरम्
	(२) सिंहनादगुग्गुलः	४-८ गुंजा	,, ,,	महारास्नादि क्वाथः
	(३) भल्लातकावलेहः	½-१ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
जीर्णावस्था	(१) स्वर्णवसंत-मिश्रणम्	१–२ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	क्षीरम्
	(२) स्वर्णयोगराजः	२–४ गुंजा	,, ,,	महारास्नादि-क्वाथः
	(३) एरंडपाकः	१–२ कर्षः	स्वप्नकालम् १ वारम्	क्षीरम्
	(४) गुड-भल्लातक-हरीतकीवटिः	½–१ कर्षः	,, ,,	,,
	(५) लशुनपाकः	½–१ कर्षः	प्रातः १ वारम्	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	एरंडस्नेहः	१–५ कर्षः	प्रातः १ वारम्	गुडूचीशुंठी-क्वाथः
निरूहः	दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्वेदनम्	(१) वालुकास्वेदः (२) अवगाहस्वेदः (३) निर्गुंडी-बाष्पस्वेदः
लेपः	(१) लेपगुटिकालेपः (२) कृष्णबोललेपः (३) लताकरजलेपः (४) भल्लातकतैलप्रतिसारणम्
स्नेहनम्	(१) विषगर्भतैलम् (२) वेदनाहरतैलम् (३) सूकरवसा-व्याघ्रीवसा

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) यव–कुलत्थ–श्यामाक–कोद्रव–रक्तशालि–अन्नम्
शाकवर्गः	(१) वास्तुक–शिग्रु–पुनर्नवा–कारवेल्ल–पटोलशाकम्
दुग्धवर्गः	(१) लशुनसंस्कृतम् तक्रम्–आर्द्रकसंस्कृतम् वा ।
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्
पानीयवर्गः	(१) उष्णोदकम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) दधि (२) गुडः (३) मत्स्याः (४) क्षीरम् (५) माषान्नम् (६) विरुद्धान्नम् (७) असात्म्य-अन्नम् (८) दुष्टनीरम् (९) विषमाशनम् (१०) गुरु-अभिष्यंदि-अन्नम्

विहारः (१) वेगरोधः (२) जागरणम् (३) पूर्ववातः

* * *

शूलरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम् (२) अनुलोमनम् (३) स्नेहनम्

मुख्यौषधम् (१) शतावरी (२) शंखभस्म (३) अहिफेनम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) सामुद्रमिश्रणम्	१॥–२ माषः	अपानकालम् २ वारम्	निम्बुपानकम्
	(२) शूलहरवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	उष्णोदकम्
	(३) चुक्रतैलम्	२०-४० बिंदवः	,, ,,	क्षीरम्
	(४) शंखवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	निम्बुपानकम्
	(५) भल्लातकासवः	१–२ कर्षः	,, ,,	सधृतम्
पित्तजः	(१) शंखभस्म	३–६ गुंजा	समानकालम् २ वारम्	निम्बुरसः + शर्करा
	(२) शतावरीकल्पली	१–२ माषः	,, ,,	सघृतम्
	(३) प्रवालपंचामृतम्	२–४ गुंजा	,, ,,	सघृतम्
	(४) कामदुघा	२–३ गुंजा	,, ,,	घृतम् + मधु
	(५) कपर्दिकाभस्म	२–४ गुंजा	,, ,,	क्षीरम्
कफजः	वातजवत् चिकित्सा कार्या ।			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
आमजः	(१) शंखवटिः	४–८ गुंजा	अनन्नम् ३ वारम्	उष्णोदकम् वा निम्बुपानकम्
	(२) एरंडतैलादियोगः	१–४ कर्षः	अनन्नम् १ वारम्	शुंठीकाथः
परिणामजः	(१) पित्तजवत् चिकित्सा कार्या ।			
	(२) शतावरीघृतम्	१–२ कर्षः	समानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
	(३) शतावरीकज्जली	१–२ माषः	,,	घृतम्
अन्नद्रवजः	(१) शतावरीघृतम्	१–२ कर्षः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	,,
	(२) सामुद्रयोगः	१॥–३ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् उष्णोदकम् वा
जीर्णः	(१) शतावरीमंडूरः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) शतावरीघृतम्	१–२ कर्षः	,, ,,	,,
	(३) तारमंडूरः	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	,,
	(४) शतावरी कज्जली	१–१॥ माषः	२ वारम्	,,
	(५) हीरकभस्मयोगः	१–२ गुंजा	,, ,,	मधु
पार्श्वशूलः जलपार्श्वं च	(१) समीरपन्नगमिश्रणम्	१–१॥ माषः	अंतराभक्तम् ३ वारम्	मधु वा कटफलायांवलेहः
	(२) कुमारीकल्पः	१–३ कर्षः	,, ,,	जलम्
	(३) त्रैलोक्यचिंतामणिः	$\frac{1}{4}$–$\frac{1}{2}$ गुंजा	,, ,,	मधु
	(४) शृंग्यादिक्काथः	२–४ कर्षः	,, ,,	—
	(५) हिंग्वादिचूर्णम्	१–३ माषः	,, ,,	पुष्करमूलादिक्काथः
	(६) स्वर्णवसंतः	३–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
हृच्छूलः	वातजहृद्रोगवत् पार्श्वशूलवच्च चिकित्सा कार्या ।			

[२] पंचकर्मोपचारः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठीक्वाथः
निरूहः	(१) हिंगुसिद्धजल-बस्तिः	अर्धप्रस्थः	,, ,,	—
अनुवासनः	(१) सहचरतैलम्	४–६ कर्षः	,, ,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरंडस्नेहः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः
लेपः	(१) कृष्णबोल-लताकरंजलेपः
	(२) दारुषट्कलेपः
	(३) लशुनादिलेपः
आचूषणम्	(१) अलाबु-आचूषणम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः (१) जीर्णशालि-अन्नम् (२) लघु-अन्नम्

शाकवर्गः (१) पटोल-कारवेल्ल-वास्तुक-शिग्रु-शाकम्-लशुनयुक्तम्-सलवणम्

पानीयवर्गः (१) सुरभीजलम्-तप्तजलम्-निम्बुपानकम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) विरुद्ध-अन्नपानम्, विषमाशनम्-रुक्ष-तिक्त-कषाय-शीतल-गुरु-अन्नम्, मद्यम्, शिंबिधान्यम्, कटुक्वान्नम्, तिलाः

विहारः (१) अजीर्णम्-आतपः-जागरणम्-व्यायामः-व्यवायः-वेगरोधः-शोकः-क्रोधः

★ ★ ★

आनाहरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) अनुलोमनम् (२) बस्तिः (३) पाचनम् (४) स्नेहनम्
मुख्यौषधम् (१) अजमोदा (२) कारस्करः (३) हरीतकी (४) पिप्पलीमूलम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
आमानाहः	(१) ताम्रकल्पः	२-८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) लशुनादिवटिः	४-८ गुंजा	,, ,,	निम्बुपानकम्
	(३) चविकासवः	१-२ कर्षः	,, ,,	जलम्
	(४) अभयारिष्टः	१-२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	जलम्
	(५) अजमोदादिवटिः	२-४ गुंजा	वारंवारम्	जलम्
पुरीषानाहः	(१) ताम्रक्षार-मिश्रणम्	२-८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) आरोग्यक्षारः	४-८ गुंजा	,, ,,	,, ,,
	(३) विषतिंदुकवटिः	१-१६ गुंजा	क्रमशः वृद्धम् द्विवारम्	सघृतम् (क्रमवृद्ध घृतम्)

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	१-४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	उष्णपेयम्
	(२) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	,,	—
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	१-३ माषः	स्वप्नकालम् : १ वारम्	उष्णोदकम्
अनुलोमनम्	(१) गोमूत्रहरीतकी	१-३ माषः	अपानकालम् २ वारम्	,,
	(२) गंधर्वहरीतकी	,, ,,	,,	,,
	(३) अभयारिष्टः	१-२ कर्षः	,,	जलम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अनुवासनम्	(१) सहचरतैलम्	२–५ कर्षः		
वर्तिः	(१) फलवर्तिः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	तिलतैलम्
स्वेदनम्	अतसीउपनाहः
लेपः	(१) दारुषट्कलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

शूलरोगवत् ।

(आ) अपथ्यम्

विष्टंभि–गुरु–विरुद्ध–कषाय–अन्नम् ।

* * *

उदावर्तरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) निरूहः (२) अनुवासनः (३) अनुलोमनम् (४) वर्तयः

मुख्यौषधम् (१) मल्लः (२) कारस्करः (३) हरीतकी

[१] आभ्यंतरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वांत-निरोधजः	(१) अग्नितुंडीरसः	१–२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्
	(२) विषतिंदुकवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	,,
पुरीष-निरोधजः	(१) पुरीषानाहवत् ।			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
मूत्र-निरोधजः	(१) गोक्षुरादिमिश्रणम्	१–३ माषः	अपानकालम् २ वारम्	उशीरासवः
	(२) सूर्यक्षारः	१–२ माषः	,, ,,	जलम्
जृंभा-निरोधजः	(१) चुक्रतैलम्	२०–४० बिंदवः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	उष्णोदकम्
अश्रु-निरोधजः	(१) समीरपन्नगः	।–।। गुंजा	,, ,,	आर्द्रकरसः + मधु
क्षवथु-निरोधजः उद्गार-निरोधजः	(१) समीरपन्नगः	,,	,, ,,	,,
छर्दि-निरोधजः	(१) सूतशेखर-समीरः	।।–२ गुंजा	,, ,,	,,
शुक्र-निरोधजः	(१) कंदर्पपाकः	१–२ कर्षः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	दुग्धम्
	(२) कपिकच्छुपाकः	,,	,,	,,
क्षुत्-निरोधजः	(१) रुच्यम्–अल्पम्–स्निग्धम्–भोजनम्			
तृष्णा-निरोधजः	(१) द्राक्षासवः	४–६ कर्षः	मुहुर्मुहुः	बहुजलम्
	(२) शीतयवागुः			
श्रमश्वास-निरोधजः	(१) विश्रामः			
निद्रा-निरोधजः	(१) माहिषं–दुग्धम्, अभ्यंगः निद्रा च			

[२] पंचकर्मोपचारः

आनाहरोगवत्।

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
	आनाहरोगवत् ।

[४] पथ्यापथ्यम्

आनाहरोगवत् ।

* * *

गुल्मरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) अनुलोमनम् (२) पाचनम्

मुख्यौषधम् (१) भल्लातकः (२) लशुनः (३) एरंडतैलम् (४) ताम्रभस्म

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) लशुनादिवटिः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	निम्बुपानकम्
	(२) वातविध्वंसः	२–४ गुंजा	,,	,,
	(३) चुक्रतैलम्	२०-४० बिंदवः	,,	क्षीरम्
पित्तजः	(१) प्रवालपंचामृतम्	२–४ गुंजा	सामुद्रम् ४ वारम्	क्षीरम् + शर्करा
	(२) शतावरीतृण-पंचमूलक्वाथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	सक्षीरम्
	(३) शतावरीमंडूरः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	,,
कफजः	(१) स्वर्णवसतः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) भल्लातकतैलम्	५–१० बिंदवः	अपानकालम् २ वारम्	,,
	(३) ताम्रक्षारमिश्रणम्	२–८ गुंजा	,, ,,	कुमारीआसवः
	(४) आरोग्यक्षारः	४–८ गुंजा	,, ,,	,,

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
रक्तजः	(१) लोहपर्पटीमिश्रणम्	४–६ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	मधु
	(२) शतावरीतृण-पचमूलक्वाथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
सान्नि-पातिकः	(१) वरुणादिक्वाथः	२–४ कर्षः	,, ,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरडस्नेहः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	क्षीरम्
	(२) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,,	
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	,,	
अनुवासनम्	(१) सहचरतैलम्	४–७ कर्षः	,,	
अनुलोमनम्	(१) त्रिफलाचूर्णम्	२–३ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
रक्तमोक्षः	(१) सिराव्यधः			
	(२) प्रच्छानकर्म			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरडतैलम्
स्वेदनम्	(१) तापस्वेदः

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) ज़ीर्ण–शाली–अन्नम् (२) कुलत्थ–यूपः
शाकवर्गः	(१) वास्तुक–शिग्रु-बालमूलक–लशुनशाकम्
फलवर्गः	(१) द्राक्षा–मातुलुगः
मांसवर्गः	(१) तित्तिर–मयूर–कुक्कुटमांसम्
क्षीरवर्गः	(१) घृतम्, गव्यं वा आज पयः, तक्रम्

(आ) अपथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) माषादिशिंबीधान्यम् (२) यवादिशूकधान्यम् (३) मत्स्याः (४) मधुरफलम् (५) जलपानम्
विहारः	वेगधारणम्-वमनम्

* * *

हृद्रोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम् (२) स्नेहनम् (३) स्वेदनम्

मुख्यौषधम् (१) हरिणशृंगम् (२) सुवर्णभस्म (३) अर्जुनः (४) आर्द्रकम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) हरिणशृंगमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु+घृतम् अर्जुनसिद्ध क्षीरम्
	(२) दशमूलारिष्टः	१–२ कर्षः	,, ,,	जलम्
	(३) शालिपर्णीपोट्टली	,,	,, ,,	,,
कफानुबंधजः	(१) कारस्करकल्पः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	अर्जुनसिद्ध-क्षीरम्
पित्तजः	(१) माक्षीकमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु + सितोपला
	(२) स्वर्णशेखररसः	४–८ गुंजा	,, ,,	आमलकावलेहः
कफजः	(१) शृंग्यादिक्वाथः	२॥–५ कर्षः	,, ,,	
	(२) कुमारीआसवमिश्रणम्	२–३ कर्षः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	जलम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(३) श्वासकुठार-मिश्रणम्	१-१॥ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(४) हेमगर्भमिश्रणम्	१-२ गुंजा	,, ,,	मधु
	(५) कारस्करकल्पः	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
कृमिजः	(१) कृमिमुद्गरामिश्रणम्	४-८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) विडंगारिष्टः	१-२ कर्षः	,, ,,	जलम्
सान्निपातजः	यथादोषं चिकित्स्यः।			

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
अनुलोमनम्	(१) हरीतकीचूर्णम्	१-२ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) कटुकाचूर्णम्	१-१॥ माषः	,, ,,	शर्करा + दुग्धम्
	(३) अभयारिष्टः	१-२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	जलम्
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	२-३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

आहारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरंडस्नेहः
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः (१) शालि-यव-अन्नम् (२) मुद्गयूषः

शाकवर्गः (१) पटोल-कारवेल्ल-शाकम् (मरिचान्वितम्)

मांसवर्गः (१) जांगलमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	कल्पः
आहारः	(१) तैलम् (२) अम्लम् (३) तक्रम् (४) गुरु-अन्नम् (५) कषायान्नम्
विहारः	(१) श्रमः-आतपः-क्रोधः-व्यवायः-चिंतनम्-भाष्यम्

* * *

मूत्रकृच्छ्ररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्वेदः (२) मूत्रविरेचनम् (३) अनुलोमनम्

मुख्यौषधम् (१) गोक्षुरः (२) शिलाजतुः (३) पारसीकयवानी (४) पाषाणभेदः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) गोक्षुरादिमिश्रणम्	१॥-३ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	वीरतर्वादि क्काथः
	(२) सूर्यक्षारः	,,	,,	,,
पित्तजः	(१) शतावरीतृणपंच-मूलक्काथः	२-४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	—
	(२) प्रवालभस्म (चंद्रपुटी)	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	हरीतक्यादि क्काथः
	(३) शतावरीघृतम्	१-२ कर्षः	,,	दुग्धम् + शर्करा क्षीरम्
	(४) चंद्रकलारसः	२-३ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	दुग्धम् + शर्करा
	(५) बालहरीतकीयोगः	,,	,,	,,
कफजः	(१) चंद्रप्रभा	२-४ गुंजा	,, ,,	पुनर्नवासवः
	(२) हरीतक्यादिक्काथः	१-२ कर्षः	,,	—
शर्कराजः	(१) शिलाबदरचूर्णम्	२-४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	दुग्धम् + शर्करा
	(२) मूत्रलचूर्णम्	१-२ माषः	,, ,,	जलम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अश्मरीजः	(१) अश्मरीवत् ।			
विड्विघातजः	(१) पलांडुचिंचारसः	-॥--१ कर्षः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु+निम्बुरसपानकम्
सान्निपातजः	(१) यथादोषम् ।			
अभिघातजः	(१) वातपित्तजवत् ।			

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	यष्टिमधुजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,, ,,	—
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	२–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरंडस्नेहः
स्वेदनम्	(१) अवगाहस्वेदः
लेपः	(१) राजिकालेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः

अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाल्यन्नम्–मुद्गयूपः
शाकवर्गः	(१) पटोल–तण्डुलीयक–उर्वारु–शाकम्
फलवर्गः	(१) कूष्मांड–खर्जूर–नारिकेल–आमलकीफलम्
दुग्धवर्गः	(१) तक्रम्–गोक्षीरम्–दधि–घृतम्
पानीयवर्गः	(१) प्रतीरनीरम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्

प्रकारः	कल्पः
विहारः	(१) हिमप्रदेश.

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) मद्यम्–विरुद्धान्नम्–विषमान्नम्–तैलभृष्टम् अन्नम्–लवणम्–ताम्बूलम्–मत्स्याः – आर्द्रकम्–हिंगु–सर्षपः – माषान्नम्–अतितीक्ष्ण–विदाहि–रूक्ष–अम्ल–अन्नम्
विहारः	(१) श्रमः – व्यवायः–अश्वादियानम्–मूत्रवेगविधारणम्

* * *

मूत्राघातरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) अवगाहस्वेदः (२) मूत्रविरेचनम् (३) स्रोतः शोधि

मुख्यौषधम् (१) पाषाणभेदः (२) शिलाजतुः (३) क्षारः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वात-कुंडलिका	(१) चन्द्रकलारसः	२–३ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	उशीरासवः
	(२) नवजीवनरसः	१–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
मूत्राष्ठीला	(१) गोक्षुरादि मिश्रणम्	२–३ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	वीरतर्वादि क्वाथः
वातवस्तिः	वातकुंडलिकावत्			
मूत्रातीतः	,, ,,			
मूत्रोत्संगः	(१) मूत्रमार्गविवरणम् (शलाकया)			
मूत्रजठरम्	(१) गोक्षुरादि-मिश्रणम्	२–३ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	वीरतर्वादि क्वाथः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
मूत्रक्षयः	(१) शतावरी तृणपंच-मूलकाथः	२–४ कर्पः	अन्तराभक्तम् ३ वारम	—
मूत्रग्रंथिः	(१) शस्त्रकर्म			
मूत्रशुक्रम्	(१) वंगमिश्रणम्	४–६ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
उष्णवातः	(१) मूत्रलचूर्णम्	१–३ मापः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	जलम्
मूत्रसादः	(१) हरीतक्यादिकाथः	२–४ कर्पः	अन्तराभक्तत् २ वारम्	—
	(२) शिलाबदरचूर्णम्	२–४ गुंजा	,, ,,	दुग्धम् + शर्करा
	(३) लघुमालिनीवसंतः	१–२ गुंजा	,, ,,	क्षीरम्
विड्विघातः	शस्त्रकर्मार्हः।			
बस्तिकुंडलः	(१) सर्वतोभद्रवटिः	$\frac{1}{4}$–$\frac{1}{2}$ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	नारीकेलोदकम्

[२] पंचकर्मोपचारः
[३] बाह्यशमनोपचारः } मूत्रकृच्छ्रवत्
[४] पथ्यापथ्यम्

★ ★ ★

अश्मरीरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) अवगाहस्वेदः (२) मूत्रविरेचनम्

मुख्यौपधम् (१) शस्त्रकर्म (२) कुसुम्भबीजम (३) पाषाणबदरम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) सहचरतैलम्	२०–४० बिंदवः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(२) शीतिवारकबीजम्	१–२ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	वीरतर्वादि क्वाथः यवक्षारयुक्तः
पित्तजः	(१) शिलाबदरचूर्णम्	२–४ गुंजा	,, ,,	क्षीरम् + शर्करा
	(२) शिलाप्रवालवगः	४–८ गुंजा	,, ,,	,,
कफजः	(१) एरण्डकर्कटीमूल-चूर्णम्	१–१॥ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	उत्कटारिकादि क्वाथः
प्रवृद्धः	शस्त्रकर्मार्हः ।			

[२] पंचकर्मोपचारः
[३] बाह्यशमनोपचारः } मूत्रकृच्छ्रवत्
[४] पथ्यापथ्यम्

* * *

प्रमेहरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) पथ्यम् (२) व्यायामः (३) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) शिलाजतुः (२) असनः (३) जम्बूफलम् (४) जसदम् (५) कुमा (६) हरिद्रा (७) आमलकी (८) तिक्तकः रसः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कफजः	(१) विल्वपत्रस्वरसः	१–२ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	दुग्धम्
	(२) निम्बपत्रस्वरसः	१–२ कर्षः	,,	,,
	(३) शिलाजतुरसायन-प्रयोगः			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कफजः	(४) चंद्रप्रभा	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
	(५) गगनादिलोहः	१–१॥ मापः	,,	,,
	(६) लोध्रासवः	१–२ कर्षः	,,	—
	(७) असनादिक्वाथः	२–४ कर्षः	,,	—
	(८) जितसाया कल्पः	१–१॥ मापः	,,	—
पित्तजः	(१) शतावर्यादिक्वाथः	२–४ कर्षः	,,	—
	(२) जम्ब्वासवः	१–२ कर्षः	,,	जलम्
	(३) वसतकुसुमाकरः	·॥·–१ गुंजा	,,	मधु
	(४) सतकपीचूर्णम्	१॥–३ मापः	,,	दुग्धम्
वातजः	(१) त्रिवंगभस्म	२–३ गुंजा	,,	,,
	(२) सर्वतोभद्रवटिः	$\frac{1}{8}$–$\frac{1}{2}$ गुंजा	,,	,,
	(३) पिसाचूर्णम्	१–३ मापः	,,	,,
	(४) वसंतकुसुमाकरः	·॥·–१ गुंजा	,,	मधु
	(५) अहिफेनकल्पः	·॥·–२ गुंजा	,,	जलम्
प्रमेहपिडका	(१) असनादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	,,
प्रमेहजव्रणः	(१) सतकपीचूर्णम्	१॥–३ मापः	,,	,,
जीर्णः	(१) पूगपाकः	१–२ कर्षः	,,	दुग्धम्
	(२) अश्वगंधापाकः	,,	,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

मूत्रकृच्छ्रवत् ।

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
लेपः (प्रमेहपिडकायाम्)	(१) जितसायामूलत्वक्–लेपः
अवधूलनम् (प्रमेहव्रणे)	(१) गुडमारचूर्णम्

[४] पथ्यापथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
(अ) पथ्यम्	
आहारः	
अन्नवर्गः	(१) श्यामाक–कोद्रव–उद्दालक–गोधूम–शाली–अन्नम्, चणक–तुवरी–मुद्ग–कुलत्थयूषः, यवान्नम्
शाकवर्गः	(१) तिक्तशाकम्–पटोलम्–सैंधवम्–मरिचम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्
(आ) अपथ्यम्	
आहारः	(१) तैलम्–घृतम्–गुडम्–कांजिकम्–मद्यम्–शुक्तम् (अम्लद्रव्यम्) इक्षुरसः–पिष्टान्नम्–आनूपमांसम्–नवान्नम्–दधि
विहारः	(१) सदासनम्; दिवास्वापः; धूम्रपानम्; स्वेद; रक्तमोक्षः; मूत्रवेग–धारणम्

* * *

बहुमूत्ररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) मूत्रसंग्राही (२) शमनम्
मुख्यौषधम् (१) बला (२) वेणुपत्रम

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
—	(१) वेणुपत्रादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) आनदभैरववटिः	१–२ गुंजा	,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

प्रमेहवत् ।

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
	प्रमेहवत्।

[४] पथ्यापथ्यम्

प्रमेहवत्।

☆ ☆ ☆

मेदोरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) रूक्षणम् (२) स्तंभनम् (३) योगासनम्

मुख्यौषधम् (१) कुंभाफलम् (२) लोहभस्म (३) शिलाजतुः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
—	(१) कुंभाफलचूर्णम्	१–२ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) चंद्रप्रभा	२–४ गुंजा	,,	मधु + लोध्रासवः
	(३) नवायसचूर्णम्	४–८ गुंजा	,,	मधु
	(४) त्रिफलागुग्गुलुः	४–८ गुंजा	,,	,,
	(५) वडवाग्निरसः	२–३ गुंजा	,,	मधु + मधुजलम्
	(६) त्रिफलादितैलम्	२०–४० बिंदवः	,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

निरूहः	(१) वत्सकादिगणबस्तिः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,,	—
अनुलोमनम्	(१) गोमूत्रहरीतकी	३–६ माषः	अपानकालम् २ वारम्	मधु

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) त्रिफलादितैलम्

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः	(१) पुराणशालि–उद्दालक–कोद्रव–श्यामाक–यव–अन्नम्, मुद्ग–कुलत्थयूषः
शाकवर्गः	(१) तिक्तशाकम्–पटोलम्
विहारः	(१) व्यायामः–चिंतनम्–जागरणम्–मार्गगमनम्–व्यवायः–श्रमः

* * *

उदररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) विरेचनम् (२) क्षीरवृत्तिः (३) दीपनम् (४) स्रोतःशोधि

मुख्यौषधम् (१) ताम्रभस्म (२) इंद्रवारुणी (३) कुमारी (४) भल्लातकः (५) गोमूत्रम् (६) शिलाजतुः (७) पुनर्नवा (८) हरीतकी

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) दशमूलक्वाथः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	जलम्
	(२) सूर्यक्षारः	८–१२ गुंजा	प्रातः १ वारम्	,,
पित्तजः	(१) स्वर्णशेखरः	½–२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	मधु + क्षीरम्
	(२) अपामार्गक्षारः	८–१२ गुंजा	प्रातः १ वारम्	जलम्
कफजः	(१) आरोग्यवर्धिनी	२–४ गुंजा	,, ,,	क्षीरम्
	(२) वज्रक्षारः	८–१२ गुंजा	,, ,,	मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
यकृज्जः } प्लीहजः }	(१) ताम्रकल्पः	२–८ गुंजाः	प्रातः १ वारम्	मधु
	(२) गोमूत्रम्	५–१० कर्षः	,, ,,	—
त्रिदोषजः	(१) स्वर्णवसन्तः	२–४ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	मधु
	(२) कुमारीआसवः	१–२ कर्षः	,, ,,	जलम्
	(३) भल्लातकासवः	॥–१ कर्षः	समानकालम् २ वारम्	—
छिद्रजः } बद्धगुदजः }	शस्त्रकर्म			
उदकजः	(१) ताम्रकल्पः	२–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	मधु
	(२) अपामार्गक्षारः	८–१२ गुंजा	प्रातः १ वारम्	,,
जीर्णः	(१) हरीतकीरसायनम्			
	(२) शिलाजतुरसायनम्			
	(३) पिप्पलीरसायनम्			

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्

वातजः	एरण्डस्नेहः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
पित्तजः	कटुकाक्वाथः	५–१० कर्षः	,, ,,	,,
कफजः	नाराचरसः	२–४ गुंजा	,, ,,	उष्णोदकम्
त्रिदोषजः	(१) गुंजागर्भरसः	॥–१ गुंजा	,, ,,	मधु
	(२) अश्वकंचुकिरसः	२–४ गुंजा	,, ,,	,,
यकृज्जः } प्लीहजः }	(१) इंद्रवारुण्यादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
उदकजः	(१) इच्छाभेदीरसः	२–४ कर्षः	,, ,,	,,
	(२) इंद्रवारुणीकज्जली	१–२ कर्षः	,, ,,	,,
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	
	(२) वत्सकादिगणबस्तिः	,,	,,	

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
लेपः	(१) कृष्णबोल–लताकरंज–लेपः
	(२) अर्कपत्रबंधः
	(३) दारुषट्कलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः	(१) कुलत्थ–मुद्गयूषाः–शालीयवान्नम्, पेया
शाकवर्गः	(१) पटोल–कर्कोटक–पुनर्नवा–शिग्रु–शाकम्
दुग्धवर्गः	(१) गोदुग्धम्–अजादुग्धम्–उष्ट्रीदुग्धम्–महिषीदुग्धम्–तक्रम्
इतरवर्ग	(१) ताम्बूलम्–एला–यवक्षारः –लोहभस्म–सैंधवम्–मधु–लशुनम् – आर्द्रकम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्
विहारः	(१) लंघनम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः-	(१) अम्बुपानम्–गुरु–अभिष्यंदिभोजनम्
विहारः	(१) दिवास्वापः–व्यायामः–मार्गयानम्

★ ★ ★

शोथरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) पाचनम् (२) स्रोतःशोधि (३) अनुलोमनम्

मुख्यौषधम् , (१) पुनर्नवा (२) गोमूत्रम् (३) हरीतकी (४) करवीरः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) हरिणशृंग-मिश्रणम्	१–२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु+दशमूलारिष्टः+पुनर्नवासवः
	(२) कारस्करकल्पः	३–६ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु+पुनर्नवादिक्वाथः
पित्तजः अभिघातजः विषजः	(१) पटोलादि-क्वाथः	२–४ कर्षः	,, ,,	— —
	(२) आरोग्य-मिश्रणम्	२–४ गुंजा	,,	दुग्धम् + सारीवासवः + पुनर्नवासवः + वासकासवः
कफजः	(१) गोमूत्रहरीतकी	३–६ माषः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	गोमूत्रम् मधु
	(२) पुनर्नवापोट्टली	२–४ गुंजा	,, ,,	,,
	(३) शिलाजतुरसायनम्			
	(४) पुनर्नवादिमंडूरः	४–८ गुंजा	,, ,,	पुनर्नवासवः
	(५) गुडार्द्रकयोगः	२–४ गुंजा	,, ,,	मधु
	(६) हेमशिलाजतुः	२–४ गुंजा	,, त्रिवारम्	मधु

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु + कटुतुम्बीजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) नाराचरसः	२–४ गुंजा	प्रातः १ वारम्	उष्णोदकम्
	(२) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,, ,,	—
	(३) एरंडस्नेहः	,, ,,	,, ,,	शुंठीक्वाथः
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	,, ,,	—
अनुलोमनम्	(१) त्रिफलाचूर्णम्	२–४ गुंजा	सायम् १ वारम्	मधु

[३] बाह्यशमनोपचार

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) कौशिकतैलम्
स्वेदनम्	(१) उष्णजलावगाहः
लेपः	(१) लेपगुटिका (२) दशांगलेपः (३) कृष्णमृद्लेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाली-यव-अन्नम्, कुलत्थ-मुद्ग-यूषाः
शाकवर्गः	(१) शिग्रु-कर्कोटक-बालमूलक-पटोल-पुनर्नवाशाकम्
मांसवर्गः	(१) गोधा-कूर्म-कुक्कुट-लावजांगलमांसम्
इतरवर्गः	(१) मधु-लशुनः-आमलकी

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) ग्राम्य-आनूपमांस-लवणम्-शुष्कशाकम्-नवान्नम्-दधि कृशरा-मद्यम्, पिष्टमयं-अन्नम्, गौडं-अन्नम्, अम्लं-अन्नम् बहु-अशनम्, गुरु-असात्म्य-विदाहि-अन्नम्
विहारः	(१) दिवास्वापः, मैथुनम्

* * *

वृद्धिरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम् (२) शस्त्रकर्म

मुख्यौषधम् (१) कृष्णबोलः (२) पारसीकयवानी (३) लताकरंजः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) गोक्षुरादि-मिश्रणम्	२-४ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	निम्बुपानकम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पित्तजः रक्तजः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	क्षीरम् + सारिवाद्यासवः
	(२) तृणपंचमूलक्काथः	२–४ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	
कफजः	(१) आरोग्यवर्धिनी	१–४ गुंजा	प्रागूभक्तम् २ वारम्	मधु + पुनर्नवासवः
	(२) लताकरंजचोलवटिः	४–८ गुंजा	,, ,,	,,
मेदोजः	(१) शस्त्रकर्म			
मूत्रजः	(१) लताकरंजचूर्णम्	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्
आंत्रजः	(१) शस्त्रकर्म-पटबंधः वा ।			

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	शुंठीक्काथः
अनुलोमनम्	(१) गोमूत्रहरीतकी	३–६ माषः	अपानकालम् २ वारम्	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	
रक्तमोक्षः	(१) जलौकावचारणम्			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) एरंडतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः
लेपः	(१) लेपगुटिकालेपः (२) लताकरंजलेपः (३) कृष्णचोल्लेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

अन्नवर्गः (१) रक्तशाल्यन्नम्

शाकवर्गः (१) पटोल–शिग्रु–गृजनक–अग्निमथ–पुनर्नवा–शाकम्

प्रकारः	कल्पः
दुग्धवर्गः	(१) तक्रम्–घृतम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्
इतरवर्गः	(१) तांबूलम्–लशुनम्–मधु–तप्तजल–सुरभीजलम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) आनूपमांसम्–दधि–माषः–पिष्टम्–दुष्टान्नम्–गुरु अन्नम्
विहारः	(१) वेगरोधः, पृष्ठ्यानम्, व्यायामः, व्यवायः, मार्गगमनम्–उपवासः

* * *

गंडमाला–गलगंड–अपची–ग्रंथी–अर्बुदरोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (२) स्वेदनम् (३) शोधनम् (४) शमनम् (५) लेखनम्

मुख्यौषधम् (१) कांचनारः (२) कुक्कुटनखी (३) ताम्रभस्म

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
गलगण्डः				
वातजः	(१) चतुर्भुजकल्पः	२–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु + क्षीरम्
पित्तानुबंधजः	(१) जटामांसीमिश्रणम्	२–८ गुंजा	,,	आमलकावलेहः
कफजः मेदोजः	(१) चतुर्भुजकल्पः	२–६ गुंजा	,,	मधु
गण्डमाला अपची	(१) स्वर्णवसंतः	२–४ गुंजा	,,	क्षीरम्
	(२) कांचनारगुग्गुलुः	४–८ गुंजा	,,	घृतम् + मधु
	(३) आरोग्यवर्धिनी	२–४ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
	(४) कुक्कुटनखी-गुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
ग्रंथी-अर्बुदम्	(१) शस्त्रकर्म			

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु+लवण-जलम्
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,,	
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	३–४ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१॥ प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
नस्यम्	(१) तुम्बीतैलम्			
रक्तमोक्षः	(१) जलौकावचारणम्			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) तुम्बीतैलम् (२) गुंजातैलम्
स्वेदनम्	(१) उपनाहस्वेदः
लेपः	(१) कांचनारत्वक्लेपः (२) कुक्कुटनखीलेपः (३) वरुणत्वक्लेपः (४) लेपगुटिकालेप. (५) ' वाकेरी 'मूललेपः (६) सुदर्शनलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

पथ्यम्

अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाली–यव–मुद्ग–अन्नम्
शाकवर्गः	(१) पटोल–शिग्रु–कर्कोटक–शाकम् (१) इक्षुविकार.–दुग्धविकारः–आनूपमांसम्–पिष्टान्नम् (१) अम्ल–मधुर–गुरु–अभिष्यदि–अन्नम्

* * *

श्लीपदरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्वेदनम् (२) स्रोतःशोधि

मुख्यौषधम् (१) भल्लातकः (२) वृद्धदारुकम् (३) कुंभाफलम्
(४) शिलाजतु

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) चतुर्भुजकल्पः	४–६ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	श्लीपदारिक्वाथः
	(२) नित्यानंदरस	२–८ गुंजा	,,	,,
पित्तजः	(१) सूतशेखरकल्पः	½-२ गुंजा	,, ,,	क्षीरम् + ,,
कफजः	(१) आरोग्यवर्धिनी	२–८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	उष्णोदकम् वा मधु
	(२) त्रिभुवनकीर्तिः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	श्लीपदारिक्वाथः
	(३) वृद्धदारुकयोगः	१–३ माषः	अन्तराभक्तम् वारम्	उष्णोदकम्
त्रिदोषजः	(१) असाध्यः			

[२] पंचकर्मोपचारः

विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
	(२) एरंडस्नेहः	२–४ कर्षः	,,	शुंठीक्वाथः
रक्तमोक्षः	(१) सिरामोक्षः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
लेपः	(१) धत्तूरपत्र–वरुण–पुनर्नवालेपः
स्नेहनम्	(१) वेदनाहरतैलम् (२) जितसायातैलम्
स्वेदनम्	(१) उपनाहस्वेदः (२) तापस्वेदः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) जीर्णशाली–यवान्नम्, कुलत्थयूपः
शाकवर्गः	(१) पटोल–वार्ताक–शिग्रु–कारवेल्ल–पुनर्नवा-उपोदिका-मूलकशाकम
इतरवर्गः	(१) लशुनम्–कटुतैलम्–सुरभीजलम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) पिष्टान्नम्–क्षीरविकाराः–आनूपमासम्–गुडम् (२) पिच्छिलान्नम्, गुरु–अभिष्यादि–अन्नम्, (३) पारियात्र–सिंधु विंध्य–नदीजलम्

* * *

कुष्ठरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) स्नेहनम् (२) शोधनम् (३) रक्तमोक्षः

मुख्यौषधम् (१) गंधकः (२) निम्बः (३) कटुकापित्थतैलम् (४) बाकुची (५) हरतालः (६) खदिरः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
महाकुष्ठम्				
वातजः (कापालम्)	(१) स्वायम्भुवगुग्गुलः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) हरतालभस्म	-॥--१ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
पित्तजः (औदुम्बरम्)	(१) तालभस्म-मिश्रणम्	१–२ गुंजा	मध्येभक्तम् २ वारम्	,,

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कफजः (मण्डलम्)	(१) आरोग्यवर्धिनी	२–४ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) करवीरत्वक्चूर्णम्	१/८–१/२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
वातपित्तजः (ऋष्यजिव्हम्)	(१) सर्वांगसुंदरीवटिः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) कटुकपित्थतैलम्	५–२० बिंदवः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	,, ,, १
कफपित्तजः (पुण्डरीकम्) वातकफजः (सिध्म) त्रिदोषजः (काकणम्)	(१) यथादोषं चिकित्सेत । (२) चण्डमारुत लेपः—			
क्षुद्रकुष्ठम्				
कफजः (विचर्चिका)	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	खदिरारिष्टः
वातकफजः (वैपादिकम्, अलसकम्)	(१) स्वायम्भुवगुग्गुलुः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	,,
कफपित्तजः (दद्रु-चर्म-दल-पामा-कच्छु-शतारुः)	(१) आरोग्यमिश्रणम	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम्	मंजिष्ठादिक्वाथः
	(२) निम्बगंधकचूर्णम्	३–६ गुंजा	,, ,,	घृतम् + शर्करा
	(३) गंधकद्रुतिः	२-५ बिंदवः	,, त्रिवारम्	क्षीरम्
वातपित्तजः (एककुष्ठ-चर्म-किटिभम्)	(१) गंधकरसायनम	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
श्वित्रम्	(१) आरोग्यवर्धिनी	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतं + शर्करा
	(२) करवीरमूलत्वक्चूर्णम्	१/४–१/२ गुंजा	,, ,,	,,
	(३) बाकुचीबीजचूर्णम्	१–२ माषः	,, ,,	खदिर+ आमलककषायः
	(४) सर्वांगसुंदरीवटि.	४–८ गुंजा	,,	घृतम्

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु (निम्बकोशातकी जलम् आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	,,	—
स्रंसनम्	(१) स्रसनचूर्णम्	३–६ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
रक्तमोक्षः	(१) जलौकावचारणम्			
	(२) अलाबुकर्म			
	(३) सिरामोक्षः			

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) कटुकपित्थतैलम् (२) ज्योतिष्मतितैलम् (३) निम्बतैलम् (४) अर्कतैलम् (५) बाकुचीतैलम्
लेपः	(१) हरतालमिश्रणम् (२) टंकणमिश्रणम् (३) जसदपुष्पम् (४) चंदनचूर्णम् (एकैकशम् संमिश्रं वा सस्नेह लेपयेत्)
स्निग्धलेपः	(१) सुदर्शनलेपः (२) शतधौतघृतम्
श्वित्रलेपाः	(१) बाकुचीचूर्णलेपः (२) श्वित्रहरवर्तिः ।

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) अपथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
	(१) अम्ल-लवण-कटु-अन्नम्, दधि, दुग्धम्, गुरु-आनूपमांसम् तिलान्नम्-माषान्नम्

* * *

शीतपित्त—उदर्द—कोठरोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) गंधकम् (२) गैरिकम् (३) करंजः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शीतपित्तम्	(१) हरिद्राखंडचूर्णयोगः	३–६ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
	(२) कामदुहामिश्रणम्	४–८ गुंजा	,,	दुग्धम् + शर्करा
	(३) सूतशेखरः	·।।–२ गुंजा	,,	आर्द्रकावलेहः
उदर्दः	(१) चतुर्भुजकल्पः	४–८ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	मधु + क्षीरम्
	(२) हरिद्राखंडचूर्णयोगः	३–६ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
कोठः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + शर्करा

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु + पटोल निम्बजलम् (आकण्ठम्)

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	३–६ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम	उष्णोदकम्
अनुलोमनम्	(१) स्वादिष्टविरेचन-चूर्णम्	३–६ माषः	,,	,,
	(२) त्रिफळाचूर्णम्	३–६ माषः	,,	,,

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) कटुतैलम् + कपित्थरसः + मरिचचूर्णम् (२) निम्बतैलम्
स्वेदनम्	(१) उष्णोदकस्वेदः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः (१) शाल्यन्नम् (२) मुद्गकुलत्थयूषः
(३) कारवेल्ल–उपोदिकाशाकम्
(४) तप्तनीरम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) गुरु–अम्लान्नम्,
विहारः (२) स्नानम्, आतपम्

* * *

अम्लपित्तरोगः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(१) जटामांसीमिश्रणम्	४–८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	आमलकाव-लेहः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(२) प्रवालपंचामृत-मिश्रणम्	४–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	दुग्धं + शर्करा
	(३) कामदुहामिश्रणम्	४–८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	मधु + क्षीरम्
	(४) भूनिम्बादिक्वाथः	२–४ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
	(५) खंडकूष्मांडावलेहः	१–२ कर्षः	,,	क्षीरम्
	(६) शतावरीमंडूरः	४–८ गुंजा	,,	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु + निम्ब-कोशातकी जलम्
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२–४ कर्षः	प्रातः १ वारम्	—
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	२–४ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	शीतोदकम्
अनुलोमनम्	(१) अविपत्तिकरचूर्णम्	,,	अधोभक्तम् २ वारम्	शीतजलम्
	(२) आमलक्यादिचूर्णम्	,,	,,	,,
	(३) अभयारिष्टः	१–२ कर्षः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	जलम्
	(४) त्रिफलाचूर्णम्	३–६ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	,,
	(५) सूक्ष्मत्रिफळा-चूर्णम्	३–४ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु

[३] बाह्यशमनोपचारः

स्नेहनम् (१) चंदनबलालाक्षादितैलम् (२) शतधौतघृतम्

लेपः (१) चंदनकर्पूरलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम् ———— - —

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) यव–गोधूम्–जीर्णशाल्यन्नम् (२) मुद्गयूष (३) लाजाः
शाकवर्गः	(१) कर्कोटक–कारवेल्लक–वास्तुक–पटोल–रभा पुष्पं शाकम्
फलवर्गः	(१) कूष्मांडः, दाडिमम्
दुग्धवर्गः	(१) गोदुग्धम्
इतरवर्गः	(१) ततजलं–शर्करा–मधु

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) तिल–माप–कुलत्थान्नम
	(१) कटु–अम्ल–लवण–अन्नम्, गुरु–अन्नम
	(१) दधि–मद्यम्–अविदुग्धम्

☆ ☆ ☆

विसर्प–विस्फोटरोगौ

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) रक्तमोक्षः (२) विरेचनम्

मुख्यौषधम् (१) द्रवन्ती (२) गंधकः (३) जितसाया

[१] आभ्यन्तरशमनौपधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः वात-पित्तजः	(१) गुडुच्यादिक्काथः	२–४ कर्पः	अनन्नम् ४ वारम्	—
पित्तजः कफ-पित्तजः	(१) भूनिम्बादिक्काथः	२–४ कर्पः	,, २ वारम्	—
	(२) गंधक रसायनम	२ गुंजा	,,	क्षीरम्
कफजः वात-कफजः	(१) निम्बादिक्काथः	२–४ कर्पः	अनन्नम् ४ वारम्	—
	(२) जितसायामूलम्	,,	,,	क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
सन्निपातज क्षतजः	असाध्यः।			

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) मदनफलयोगः	३–६ माषः	प्रातः १ वारम्	मधु + निम्ब-पटोलजलम् (आकण्ठम्)
विरेचनम्	(१) विरेचनकषायः	२-४ कर्षः	,,	—
रक्तमोक्षः	जलौकावचारणम्			

[३] बाह्यशमनोपचारः

लेपः (१) दशांगलेपः (२) शतधौतघृतलेपः (३) द्रवन्तीमूललेपः (४) चंदनकर्पूरलेपः

* * *

मसूरिका—रोमांतिका—शीतलारोगाः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) रक्तप्रसादनम् (२) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) कर्पूरः (२) कदलीबीजम् (३) कोचकाथः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातादि-दोषजः	(१) वीसर्पवत् चिकित्सा			
मसूरिका	(१) कदलीबीज-चूर्णम्	१–२ माषः	अनन्नम् २ वारम्	जलम्
रोमांतिका	(१) श्लेष्मांतकः	-।- गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) पर्पटादिक्वाथः	-॥-—१ कर्षः	,,	
	(३) कर्पूरादिचूर्णम्	३–६ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शीतला	ज्वरवत् उपाचरेत् ।			

[२] पंचकर्मोपचारः } वीसर्पवत्
[३] बाह्यशमनोपचारः }

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) पुराणयव–गोधूम–शाल्यन्नम्
	(२) मुद्ग–मसूर–चणक–तुवरी–यूषः
शाकवर्गः	(१) कारवेल्लक–पटोलशाकम्
फलवर्गः	(१) दाडिम–द्राक्षा–आमलकीफलम्
दुग्धवर्गः	(१) नवनीतम्–घृतम्
मांसवर्गः	(१) जांगलमांसम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) गुरु–अन्नम्, कुलत्थ–माष–तिल–कषायान्नम्, लशुनम् विदाहि–अम्ल–कटु–अन्नम्, मद्यम्–अजांगलमांसम्
विहारः	(१) व्यायामः – दिवास्वापः – मैथुनम् – प्रवातः वेगविधारणम् – आतपः स्वेदः

★ ★ ★

उपदंश–फिरंगरोगौ

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) रक्तशोधनम् (२) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) पारदः (२) मल्लः (३) चोपचिनी (४) सारिवा

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	(१) मल्लसिंदूर	-॥·–२ गुंजा	प्राग्भक्तम्	घृतम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पित्तजः				
तरुणः	(१) चंदनादिगुटिका	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	क्षीरम्
जीर्णः	(२) सुवर्णराजमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	चंदनासवः
	(३) हरिद्रातैलम्	२–५ बिंदवः	,,	,,
कफजः	(१) व्याधिहरणरसः	॥–२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
रसगतः	(१) व्याधिहरण-मिश्रणम्	१॥–३ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	,,
रक्तगतः	(१) आरोग्यमिश्रणम्	४–८ गुंजा	प्रागभक्तम्	घृतम् + सारिवाद्यासवः
मांसमेदोगतः	(१) चोपचिनी-गुग्गुलः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + मधु
अस्थिमज्जागतः	(१) ,,	,, ,,	,,	,,
	(२) उपदंशगजकेसरी	१–२ माषः	,,	,,
	(३) भल्लातकावलेहः	॥–२ कर्षः	,,	घृतम् + क्षीरम्
शुक्रार्तवगतः	(१) चोपचिनीपाकः	१–२ कर्षः	,,	क्षीरम्
	(२) वृष्यवटिः	२–४ गुंजा	स्वप्नकालम् २ वारम्	,,

[२] पंचकर्मोपचारः

कुष्ठवत्

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
स्नेहनम्	(१) विषगर्भतैलम्
स्वेदनम्	(१) उपनाहस्वेदः
लेपः	(१) सुदर्शनलेपः – कमलीलेपः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

आहारः }
विहारः } (१) कुष्ठवत्

* * *

क्षुद्ररोगाः

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अजगल्लिका	(१) स्वर्णवसंतः	१–२ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
यवप्रख्या	(१) कांचनारगुग्गुलुः	२–४ गुंजा	,,	घृतम् + मधु
अंधालजी	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) अग्निमथमूललेपः			
विवृता	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	,,	,,	,,
	(२) हरिद्राउपनाहः			
कच्छपिका	(१) गंधकरसायनम्	१–२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) लशुनोपनाहः			
वल्मीकम्	(१) जितसायालेपः			
	(२) शस्त्रकर्मादि			
इंद्रविद्धा गर्दभिका	(१) विवृतावत्			
पाषाणगर्दभः	(१) चतुर्भुजकल्पः	२–३ गुंजा	,,	,,
	(२) लेपगुटिकालेपः			
पनसिका	(१) सूक्ष्मत्रिफला-चूर्णम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) लेपगुटिकालेपः			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
जालगर्दभः	(१) मंजिष्ठादिक्काथः	२-४ मापः	मुहुर्मुहुः	
	(२) दशांगलेपः			
कदरम्	(१) गौधातैलम्			
अलसकः	(१) हरतालमिश्रणलेपः			
	(२) आरोग्यमिश्रणम्	४-८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम् + शर्करा
इंद्रलुप्तम्	(१) च्यवनप्राशः	॥-१ कर्षः	,,	,,
	(२) जपाकुसुमतैलमर्दनम्			
	(३) महानीलतैलमर्दनम्			
दारुणः	(१) हरतालमिश्रणलेपः			
	(२) आरोग्यवर्धिनी	२-८ गुंजा	,,	घृतम् + शर्करा
	(३) स्वायंभुवगुग्गुलुः		अधोभक्तम् २ वारम्	खदिरारिष्टः
अरूंषिका	(१) त्रिफलाक्काथः (धावनम्)			
	(२) हरतालमिश्रणलेपः			
	(३) आरोग्यमिश्रणम्	४-८ गुंजा	,,	घृतम् + शर्करा
पलितम्	(१) हस्तिदंतमसीचूर्णम् नवनीतयुतम्			
	(२) महानीलतैलम्			
	(३) भृंगराजतैलम्			
युवान-पिडका	(१) शाल्मलीकंटकः + लोध्रः + वचा + गंधकम् – लेपः			
	(२) शंखभस्म	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	निम्बुपानकम्
पद्मिनीकंटकः	(१) जसदपुष्पं+टंकण-मिश्रणलेपः			
हरिवेल्लिका	(१) पनसिकावत् चिकित्स्या।			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कक्षा	(१) सूतशेखरकल्पः	-॥--१ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	क्षीरम् + शर्करा
	(२) चंदनकर्पूरटकण-मिश्रणलेपः			
	(३) जितसायालेपः			
गंधमाला	(१) गंधकरसायनम्	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम् + शर्करा
	(२) लशुनोपनाहः			
अग्निरोहिणी	(१) असाध्या			
चिप्पम्	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) निम्बोपनाहः			
	(३) सुदर्शनलेपः			
अनुशयी	(१) त्रिफलागुग्गुलः	४–८ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) निम्बोपनाहः			
	(३) भल्लातकदाहः			
विदारिका	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) निम्बोपनाहः			
	(३) लेपगुटिका			
शर्करार्बुदम्	(१) कैशोरगुग्गुलः	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) पिण्डतैलम्			
पाददारी	(१) गंधकरसायनम्	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २-वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) पाददारीलेपः			
	(३) अर्कतैलम्			
जतुमणिः मषकः तिलकालकः न्यच्छ व्यंगम् नीलिका	(१) विशेषचिकित्सा नास्ति ।			

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
परिवर्तिका अवपाटिका निरुद्धप्रकशः	(१) शस्त्रकर्म			
सन्निरुद्धगुदम् अहिपूतनः	(१) सुदर्शनलेपः			
गुदभ्रंशः	(१) चुक्रतैलम्	१/४–१/२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्
	(२) चुक्रतैलपिचुदापनम् गोफणाबंधः च ।			

[२] पंचकर्मोपचारः
[३] पथ्यापथ्यम् च } यथादोषम् ।

* * *

शिरोरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) नस्यम् (२) शिरोबस्तिः (३) रक्तप्रसादनम्
(४) शोधनम् (५) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) शिग्रु (२) भल्लातकः (३) सर्पगंधा (४) ताम्र
(५) वचा (६) धत्तूर.

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वातजः	[illegible]-मिश्रणम्	६–१० गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
पित्तजः	(१) [illegible]-मिश्रणम्	४–८ गुंजा	,,	क्षीरम् + शर्करा
कफजः	(१) [illegible]-मिश्रणम्	६–१० गुंजा	,,	मधु

सन्निपातजः (१) दोषानुसारिणी चिकित्सा कार्या ।

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
रक्तजः	(१) व्यत्यासात् पित्तजकफजयोः चिकित्सा कार्या ।			
क्षयजः	(१) जटामासीघन-मिश्रणम्	३–६ गुंजा	अन्तरभक्तम् ३ वारम्	मधु+घृतम् वा ब्राह्मीघृतम्
कृमिजः	(१) कृमिमुद्गरसर्प-गंधामिश्रणम्	१–२ माषः	,,	विडंगारिष्ट
सूर्यावर्तः	(१) भल्लातकक्षीरम्	-॥- -३ भल्लातकफलसिद्धम्	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् १ वारम्	क्षीरम्
अनंतवातः	(१) सर्पगंधासमीर-मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	,,	ब्राह्मीघृतम्
	(२) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	,,	घृतम् + क्षीरम्
	(३) निद्रोदयरसः	४–८ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	द्राक्षावलेहः
अर्धावभेदकः	(१) त्रिभुवनकीर्तिः	३–६ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) भल्लातकक्षीरम्	-॥- –३ भल्लातकफलसिद्धम्	,,	घृतम् + शर्करा
शंखकः	असाध्यः			

[२] पंचकर्मोपचारः

नस्यम्	(१) वातविध्वंसः (२) श्वासकुठारः (३) शिग्रुपत्ररसः (४) गुडशुंठीनस्यम् (५) अहिफेनकल्पः
वमन-विरेचनम्	(१) यथायोग्यम् विधेयम् ।
बस्तिः	(१) तैलशिरोबस्तिः ।

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) शाल्यादिअन्नम्–जांगलमांसम्–मुद्ग-माष–कुलत्थयूषः– सर्पिः–उष्णक्षीरम्–केवलम् नक्तभोजनम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
रक्तजः	(१) व्यत्यासात् पित्तजकफजयोः चिकित्सा कार्या ।			
क्षयजः	(१) जटामासीधन मिश्रणम्	३–६ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु+घृतम् वा ब्राह्मीघृतम्
कृमिजः	(१) कृमिमुद्गरसर्प-गंधामिश्रणम्	१–२ माषः	,,	विडंगाम्बु
सूर्यावर्तः	(१) भल्लातकक्षीरम्	·।।–·३ भल्लातकफलसिद्धम्	प्रातः स्वप्न-कालम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
	(२) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्ष.	अधोभक्तम् १ वारम्	क्षीरम्
अनंतवातः	(१) सर्पगंधासमीर-मिश्रणम्	६–१२ गुंजा	,,	ब्राह्मीघृतम्
	(२) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	,,	घृतम् + क्षीरम्
	(३) निद्रोदयरसः	४–८ गुंजा	प्रातः स्वप्न-कालम् २ वारम्	द्राक्षावलेहः
अर्धाव-भेदकः	(१) त्रिभुवनकीर्तिः	३–६ गुंजा	प्रातः स्वप्न-कालम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) भल्लातकक्षीरम्	·।।––३ भल्लातकफल-सिद्धम्	,,	घृतम् + शर्करा
शंखकः	असाध्यः			

[२] पंचकर्मोपचारः

नस्यम्	(१) वातविध्वंसः (२) श्वासकुठारः (३) शिग्रुपत्ररसः (४) गुडशुंठी-नस्यम् (५) अहिफेनकल्पः
वमन-विरेचनम्	(१) यथायोग्यम् विधेयम् ।
बस्तिः	(१) तैलशिरोबस्तिः ।

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) शाल्यादिअन्नम्–जांगलमांसम्–मुद्ग-माष–कुलत्थयूषः–सर्पिः–उष्णक्षीरम्–केवलम् नक्तभोजनम्

(आ) अपथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
आहारः	(१) विरुद्धान्नम्, जलम्
विहारः	(१) वेगविधारणम्–दन्तकाष्ठम्–दिवास्वापः–विरुद्ध जलमज्जनम्

* * *

मुखरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) गंडूषः (२) धूमः (३) शोधनम् (४) शमनम्
मुख्यौषधम् (१) गंधकम् (२) दार्वी (३) जातीपत्रम्

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
ओष्ठरोगः (वातादि)	(१) जात्यादितैलम्	२०–३० बिंदवः	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) कामदुहामिश्रणम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(३) जात्यादितैल-प्रतिसारणम्			
दन्तवेष्ठ-रोगः (शीताद-दन्तप्पुपुट-दन्तवेष्ठ-उपकुश-दन्तनाडी-रोगः)	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ मापः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) त्रिफलागुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(३) त्रिभुवनकीर्तिः	२–३ गुंजा	,, ,,	उष्णोदकम्
	(४) महामृत्युंजयः	२–३ गुजा	,, ,,	,,
	(५) प्रवालभस्म	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	वासावलेहः

(१) इरिमेदादितैल–जात्यादितैल–लवणयवक्षारमिश्रणप्रतिसारणम्
(२) सौराष्ट्रीदार्वीजल–गण्डूषः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
दन्तरोगः (कृमिदन्त)	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ मापः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) सौराष्ट्रीदार्वीजल–कोष्णघृत–लवणजल–इरिमेदादितैल–गण्डूषः			
	(३) विडंगचूर्ण–हिंगुकर्पूरचूर्णम्–लशुनादिवटिः लवंगतैलम्–इरिमेदादितैलम्–मुखेधारणम			
जिव्हारोगः (मुखपाकः)	(१) कामदुहा	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(१) दार्वीसौराष्ट्रीजल–मधुजल गण्डूषः			
	(२) जात्यादितैल–प्रतिसारणम्			
गलरोगः (गिलायुः)	(१) तालिसादि- मिश्रणम्	१–२ मापः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) लघुमालिनीवसतः	२–३ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
	(३) यवक्षारजल–लवणजल–दार्वीसौराष्ट्रीजल–गण्डूष.			
	(४) ककोलयष्टिमधु- चूर्णप्रतिसारणम्	१–२ मापः	अन्तराभक्तम् २ वारम्	मधु
गलशुण्डिः	(१) कट्फलादिचूर्णम्	१–२ मापः	अधोभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) गिलायुवत्–गण्डूषः			
गलग्रहः	(१) समीरतालिसादि- मिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) चतुर्भुजकल्पः	३–६ गुंजा	,,	,, मधु + क्षीरम्
	(३) त्वग्गुटिः–लवंगादिवटिः–खदिरादिगुटिः–मुखेधारणार्थम्			
	(४) गिलायुवत्–गण्डूषः–प्रतिसारणम् च			

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनविरेचनादि यथायोग्य विधेयम् ।

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) तृणधान्य–यवान्नम्, मुद्ग–कुलत्थयूषः, जांगलमांसरसः
शाकवर्गः	(१) मेथिका–कारवेल्ल–पटोल–बालमूलकशाकम्
इतरवर्गः	(१) ताम्बूल–खदिरः–तप्तजलम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) रूक्ष–कठिन–गुरु–अभिष्यंदि–अन्नम, मत्स्य–आनूपमांसम् मापान्नम्, अम्लद्रव्याणि, दधि, क्षीरम्, गुडम्
विहारः	(१) दन्तकाष्ठम्, स्नानम्, दिवास्वापः

☆ ☆ ☆

नेत्ररोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) आश्चोतनम् (२) अजनम् (३) लंघनम्

मुख्यौषधम् (१) हरीतकी (२) स्वर्णक्षीरी (३) कर्पूरः

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
अभिष्यंदः	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–२ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) त्रिफलाप्रवाल-मिश्रणम्	१–२ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(३) त्रिफलागुग्गुलुः	४–८ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(४) रक्तशोधकगुग्गुलुः	२–४ गुंजा	अनन्नकालम् ३ वारम्	उष्णोदकम्
	(५) गोमूत्रहरीतकी	२–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	,,
	(६) त्रिफलाचूर्णम्	,,	,,	मधु + क्षीरम्
	(७) च्यवनप्राशः	½–१ कर्षः	,,	क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(१) निशादिजलम् आश्चोतनम्	३ बिंदवः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	—
	(२) उदुम्बरयोगः आश्चोतनम्	,,	,,	—
	(३) कंदर्परसः आश्चोतनम्	,,	,,	—
	(१) चंदनलेपः (२) दशांगलेप (३) जटामांसीलेपः			
	(४) लोध्रचूर्णलेपः (५) लेपगुटिकालेपः			
	(१) एरंडपत्रस्वेदः (२) अहिफेनफलस्वेदः (३) हरिद्रोपनाहस्वेदः			
	(१) त्रिफलाक्वाथधावनम् (२) निम्बक्वाथधावनम्			
	(३) पंचवल्कलक्वाथधावनम् (४) दार्वीक्वाथधावनम्			
अंजन-नामिका	(१) त्रिफलाचूर्णम्	१–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	मधु
	(१) राजिकाचूर्णयुक्तघृतलेपः (२) लेपगुटिकालेपः			
	(१) बाष्पस्वेदः			
अर्जुनः	(१) त्रिफलाचूर्णम्	१–३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	मधु + क्षीरम्
	(१) सौराष्ट्रीजलधावनम्			
पोथकी	(१) त्रिफलागुग्गुलुः	१–२ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
	(२) वासकासवः	१–२ कर्षः	,, ,,	जलम्
	(१) तुत्थलेहप्रतिसारणम् (२) चंद्रोदयावर्तिप्रतिसारणम्			
	(३) भल्लातकयोगप्रतिसारणम्			
पिल्लरोगः	(१) निशादिजलम् आश्चोतनम्	३ बिंदवः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	—
	(२) तुत्थलेहप्रतिसारणम्			
अव्रणशुक्रः	(१) लोहगुग्गुलुः	-॥–१ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(१) अंजनम् (अ) चंद्रोदयवर्तिः (ब) वटक्षीरकर्पूरांजनम्			
राज्यंध्यम्	(१) त्रिफलादिचूर्णम्	१–१॥- माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
शुक्तिका	(१) स्वर्णवसतः	२–८ गुजा	अधोभक्तम् २ वारम्	नवनीतम् + मधु
	(१) एरंडस्नेहः आश्चोतनम्	१–२ बिंदवः	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	—

[२] पंचकर्मोपचारः } मुखरोगवत् यथायोग्य विधेयम् ।
[३] पथ्यापथ्यम् }

* * *

कर्णरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) कर्णधावनम् (२) कर्णपूरणम् (३) शोधनम् (४) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) गंधकः (२) निर्गुण्डिका (३) लशुनः

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कर्णस्रावः	(१) सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्	१–५ माषः	मुहुर्मुहुः	मधु
	(२) कर्णस्रावहरतैलपूरणम्			
	(३) समुद्रफेनचूर्णप्रक्षेपः			
पूतिकर्णः	(१) त्रिफलागुग्गुलुः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) कर्णस्रावहरतैलपूरणम्			
	(३) यवानीपुष्पचूर्णप्रक्षेपः			
कर्णक्ष्वेडः	(१) योगराजगुग्गुलुः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) अपामार्गक्षारतैलपूरणम्			
बाधिर्यम्	(१) स्वर्णयोगराजः	२–४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) बिल्वतैलकर्णपूरणम्			
कर्णशूलः	(१) सर्पगंधाघनवटिः	२–६ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्

(२) कर्णशूलहरतैल पूरणम्
(३) कटकारिचूर्णधूमः
(४) तापस्वेदः

[२] पंचकर्मोपचारः } मुखरोगवत् यथायोग्यं विधेयम् ।
[३] पथ्यापथ्यम् }

* * *

नासारोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) नस्यम् (२) धूमः (३) शोधनम् (४) शमनम्
मुख्यौषधम् (१) त्वक् (२) वत्सनाभः (३) धत्तूरः

[१] बाह्याभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पीनसः	(१) समीरपन्नगः	¼–½ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + क्षीरम्
	(२) आरोग्यमिश्रणम्	४–६ गुंजा	,,	,,
	(३) चतुर्भुजकल्पः	३–६ गुंजा	,,	,,
	(१) षड्बिंदुघृतनस्यम् (२) अपामार्गक्षारतैलनस्यम् (३) निर्गुण्डिकातैकनस्यम्			
नासापाकः	(१) प्रवालभस्मम्	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	वासावलेहः
	(१) गोघृतनस्यम् (२) पद्मकादितैलनस्यम्			
प्रतिश्यायः				
वातजः	(१) मल्लनागमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
पित्तजः } रक्तजः }	(१) माक्षीकमिश्रणम्	४–८ गुंजा	अन्तराभक्तम् २ वारम्	वासावलेहः
कफजः	(१) नागगुटिः	-॥--१ गुंजा	अन्तराभक्तम्	मधु + कनकासवः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
सन्निपातजः	(१) दोषोद्रेकानुसारिणी चिकित्सा कार्या।			
कृमिजः	(१) कृमिजशिरोरोगवत्।			
	नस्यम्			
	(१) अणुतैलम् (२) गोघृतम् (३) वचातैलम् (४) विडंगतैलम् (५) श्वासकुठारः।			
प्रतीनाहः	(१) कनकसुदरीवटिः	२–३ गुंजा	प्रातः स्वप्नकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्
	(२) अपामार्गक्षारतैलनस्यम्			

[२] पंचकर्मोपचारः

यथादोषः विधेयः।

[३] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
अन्नवर्गः	(१) पुराणयव–शाली–अन्नम्, कुलत्थ–मुद्गयूषः; जांगलमांसरसः
शाकवर्गः	(१) वार्ताक–शिग्रु–कर्कोटक–बालमूलकशाकम्
इतरवर्गः	(१) लशुन–दधि–तप्तजलम्

(आ) अपथ्यम्

आहारः	(१) द्रवद्रव्याणि
विहारः	(१) स्नानम्, वेगविधारणम्, भूमिशय्या, क्रोधः

* * *

स्त्रीरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् (१) योनिधावनम् (२) स्नेहनम् (३) स्रोतःशोधि (४) शमनम्

मुख्यौषधम् (१) कृष्णचोलः (२) भल्लातकः (३) शतावरी (४) कर्पूरः

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
(१) प्रदरः				
वातजः	(१) बलातैलम्	१–२ कर्षः	अपानकालम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) शाल्मलीघृतम्	,,	,,	,,
	(३) दशमूलारिष्टः	,,	अधोभक्तम २ वारम्	जलम्
	(४) बोलबद्धरसः	२–४ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	उष्णोदकम्
	(५) मोचरसः	१–३ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
	(६) कार्पासमूलार्कः	॥–१ कर्षः	,,	जलम्
पित्तजः	(१) अशोक-मिश्रणम्	१–३ माषः	,,	जीरकावलेहः
	(२) लोध्रासवः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम्	जलम्
	(३) अशोकारिष्टः	,,	,,	,,
	(४) उदुम्बरावलेहः	,,	,,	,,
	(५) अहिफेनकल्पः	२–४ गुंजा	स्वप्नकालम् २ वारम्	तंदुलधावनम्
	(६) कुटजपर्पटी	१–३ माषः	३ वारम्	
कफजः	(१) पुष्यानुगचूर्णम्	१–३ माषः	अपानकालम् २ वारम्	मधु
	(२) लोध्रासवः	१–२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	जलम्
	(३) प्रदरारिरसः	३–६ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	मधु
सन्निपातजः	(१) प्रदरान्तकरसः	२–४ गुंजा	,,	घृतम् + मधु
(२) योनिव्यापदः				
वातजः				
उदावर्ता	(१) बोलबद्धरसः	२–४ गुंजा	स्वप्नकालम् १ वारम्	घृतम् + क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(१) भल्लातकावलेहः	१-२ कर्षः	प्रागभक्तम् २ वारम्	क्षीरम् + घृतम्
	(२) करंजबीलवटिः	२-४ गुंजा	स्वप्नकालम् २ वारम्	"
वंध्या	(१) आरोग्यवर्धिनी-मिश्रणम्	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	घृतम् + मधु
	(२) वृष्यवटिः	२-४ गुंजा	स्वप्नकालम २ वारम्	घृतम् + क्षीरम्
	(३) फलघृतम्	१-२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
विप्लुता	(१) हिंगाष्टकः	१-३ माषः	प्रागभक्तम् २ वारम्	घृतम् + उष्णोदकम्
परिप्लुता	(१) वातविध्वंस-योगराजमिश्रणम्	६-१२ गुंजा	अपानकालम् २ वारम्	घृतम् + शर्करा
अन्तर्मुखी	(१) महायोगराज-गुग्गुलुः	२-४ गुंजा	"	घृतम्+मधु
	(२) वातगजांकुशः	"	"	"
पित्तजः				
लोहितक्षया	(१) चंद्रकलारसः	२-४ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	क्षीरम् + शर्करा
	(२) प्रवालभस्म	२-८ गुंजा	"	शतावरीघृतम्
	(३) शतावर्यादिक्वाथः	२-४ कर्षः	प्रागभक्तम्	——
प्रस्रंसिनी	(१) लोध्रमिश्रणम्	१-१॥ माषः	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	क्षीरम्
वामिनी } पुत्रघ्नी }	(१) शतावरीकल्पः	३-६ माषः	प्रागभक्तम् २ वारम्	"
	(२) शतावरीघृतम्	१-२ कर्षः	अधोभक्तम् २ वारम्	"
पित्तला	(१) उदुम्बरावलेहः	"	"	"
	(२) स्वर्णशेखररसः	२-४ गुंजा	प्रागभक्तम् २ वारम्	आमलकी-अवलेहः

प्रकार	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
कफजः	(१) वंगभस्म	१–२ गुंजा	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
अत्यानंदा	(१) निम्बपत्ररसः	½–१ कर्षः	,,	,,
कर्णिनी	(१) मायाफलमिश्रणम्	४–८ गुंजा	प्रातः स्वप्नकाले २ वारम्	मधु
चरणानंद-पूर्वा	(१) कामेश्वररसः	२–३ गुंजा	,,	क्षीरम्
अतिचरणा	(१) वृष्ययोगः	१–२ गुंजा	,,	,,
	(२) पुष्यानुगचूर्णम्	१–३ माषः	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
	(३) स्वर्णवसंतः	३–६ माषः	,,	,,
	(४) पूगपाकः	१–१ कर्षः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
त्रिदोषजः				
षंढी	(१) असाध्यः			
अंडिनी	(१) शस्त्रकर्म			
महायोनिः	(१) त्रिफलागुग्गुलुः	१-२ माषः	अपानकालम् २ वारम्	मधु + घृतम्
	(२) लोध्रासवः	१-२ कर्षः	अधोभक्तम् वारम्	जलम्
	(३) भल्लातकावलेहः	१–२ कर्षः	,,	क्षीरम्
सूचिवक्त्रा	(१) शस्त्रकर्म			
त्रिदोषजा	(१) असाध्या			
(३) सूतिकारोगः				
	(१) श्रीफलकुसुमवटिः	॥–१ माषः	प्राग्भक्तम् २ वारम्	क्षीरम्
	(२) प्रतापलंकेश्वरः	२–३ गुंजा	अधोभक्तम् २ वारम्	मधु
	(३) देवदार्व्यादिक्वाथः	२–४ कर्षः	,,	,,
	(४) चतुर्भुजकल्पः	४–८ गुंजा	,,	मधु + क्षीरम्

[२] पंचकर्मोपचारः

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
वमनम्	(१) मदनफलयोगः	।।।—१ कर्षः	प्रातः १ वारम्	लवणजलम् (आकण्ठम्)
	(२) वनजीरकम्	३ माषः	,,	मधु
विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	२—४ कर्षः	,,	शुंठीकषाय
	(२) विरेचनकषायः	,,	,,	—
स्रंसनम्	(१) स्रंसनचूर्णम्	१—३ माषः	स्वप्नकालम् १ वारम्	उष्णोदकम्
	(२) आरग्वधहरीतकीफांटः	५ कर्षः	,,	—
निरूहः	(१) दाशमूलिकः	१।। प्रस्थः	प्रातः १ वारम्	—
अनुवासनम्	(१) सहचरतैलम्	२—४ कर्षः	,,	—
	(२) बलातैलम्	,,	,,	—
उत्तरबस्तिः	(१) एरंडतैलमधुयोगः	,,	,,	—
	(२) दार्वीक्वाथः	१०—२० कर्षः	,,	—

[३] बाह्यशमनोपचारः

स्नेहनम्	(१) एरंडतैलम् (२) बलातैलम् (३) नारायणतैलम् (४) विषगर्भतैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः (२) अवगाहः (३) तापस्वेदः
योनिधावनम्	(१) सौराष्ट्रीजलम् (२) पंचवल्कलजलम् (३) टंकणजलम् (४) त्रिफलाजलम् (५) निम्बजलम्
पिचुः	(१) सहचरतैलम् (२) बलातैलम् (३) पद्मकादितैलम् (४) चंदनबलालाक्षादितैलम्
लेपः	(१) लेपगुटिका

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम्

प्रकारः	कल्पः
सामान्यम्	(१) रक्तपित्तोक्त पथ्यापथ्यं प्रदररोगे पालनीयम्।
अन्नवर्गः	(१) शाली—गोधूम अन्नम् (२) मुद्गयूषः (३) लाजा (४) सक्तवः
दुग्धवर्गः	(१) सर्पिः —दुग्धम्
फलवर्गः	(१) द्राक्षा—पनसम्—कदलीफलम्—धात्रीफलम्

प्रकारः कल्पः

इतरवर्गः (१) शर्करा–चंदन–कस्तुरीका–कर्पूरः

विहारः (१) स्नानम्–अभ्यंगः–मृदुशय्या–शीतलपवनः मनोहरविहारः

(आ) अपथ्यम्

आहारः (१) कदान्नम्, निकृष्ट–विषमाशनं, क्षाराः

विहारः शोकः

* * *

बालरोगः

व्याधिप्रत्यनीकम् १ यथोक्तम्

[१] आभ्यन्तरशमनौषधम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
पारिगार्भिकः	(१) चतुर्भुजकल्पः	१–२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) मल्लनागमिश्रणम्	।।–१ गुंजा	,,	,,
	(३) श्लेष्मांतकः	$\frac{1}{8}$–$\frac{1}{4}$ गुंजा	,,	,,
	(४) कुमारीआसवः	$\frac{1}{4}$–$\frac{1}{2}$ कर्षः	,,	,,
	(५) विडंगारिष्टः	,,	,,	,,
तालुकंटकः	(१) पंचामृतमिश्रणम्	२–३ गुंजा	,,	,,
	(२) कुकुटांडस्नेहेन-तालुलेपः	१ अंडम्	प्रातः १ वारम्	—
महापद्मः	(१) विसर्पवत् चिकित्सा			
दन्तोद्भेदः	(१) रसपर्पटीमिश्रणम्	२–४ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(२) अतिविषादिचूर्णम्	,,	,,	,,
बालग्रहः	(१) पारसीकयवानी-मिश्रणम्	१–२ गुंजा	,,	घृतम्
	(२) सर्पगंधाघन-मिश्रणम्	,,	,,	क्षीरम्

प्रकारः	कल्पः	मात्रा	कालः	अनुपानम्
	(३) चतुर्भुजकल्पः	१–२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	मधु
	(४) चतुर्मुखरसः	-।- -॥- गुंजा	,,	,,
फक्कः	(१) पंचामृतमिश्रणम्	१–२ गुंजा	अन्तराभक्तम् ३ वारम्	नवनीतम्
	(२) शतावरीलेहः	¼ - ½ कर्ष	,,	,,
	(३) अजास्थिभस्म-प्रवालमिश्रणम्	१–२ गुंजा	,,	,,
	(४) स्वर्णवसंतः	१–२ गुंजा	,,	शतावरीलेहः

[२] पंचकर्मोपचारः

वमनम्	(१) वनजीरकम्	१–१॥ माषः	प्रातः	१ वारम्	जलम्
विरेचनम्	(१) एरंडस्नेहः	-।- - -॥- – माषः	स्वप्नकालम्	१ वारम्	मधु
	(२) कपिलाचूर्णम्	२–८ गुंजा	,,		,,
	(३) हरीतकीचूर्णम्	४–८ गुंजा	,,		,,
	(४) बालरेचनम्	२–४ गुंजा	प्रातः	१ वारम्	,,
अनुवासनम्	(१) एरंडस्नेहयोगः	१–२ कर्षः	,,		,,
गुदवर्तिः	(१) फलवर्तिः				

[३] बाह्यशमनोपचारः

प्रकारः	कल्पः
प्रतिसारणम् (दन्तवेष्टे)	(१) धातकीचूर्णम्
स्नेहनम्	(१) चंदनबलालाक्षादितैलम्
स्वेदनम्	(१) अतसीउपनाहः (२) अवगाहः

[४] पथ्यापथ्यम्

(अ) पथ्यम् (१) गोदुग्धम्–स्तन्यं वा लाजा–मंडः–मधु

(आ) अपथ्यम् तत्तद्रोगप्रकीर्तितम्।

* * *

चिकित्साप्रदीपे उल्लिखितानां औषधिकल्पानाम्

पाठाः

अग्नितुंडिरसः

पारदः १
गंधकम् २
अजमोदा ३
विडंगः ४
पलाशबीजम् ५
कारस्करः १५
भावना
मधु १
मात्रा ½-१ गुंजा

अजमोदादिवटिः

यवानी १
पिप्पली १
विडंगः १
चित्रकमूलम् १
मरिचम् १
सैन्धवम् १
देवदारु १
हरीतकी ५
शुंठी १०
मात्रा ४ गुंजा

अजास्थिप्रवाल-मिश्रणम्

अजास्थिभस्म १
प्रवालभस्म १
मात्रा १-२ गुंजा

अणुतैलम्

जीवन्ती १
उशीरः २
देवदारुकम् १
मुस्ता २
त्वक् १
अनंतमूलम् १
चंदनम् १
दारुहरिद्रा १
तालिसपत्रम् १
यष्टिमधु १
त्रिफला १
पद्म २
बालबिल्वम् ४
कटकारिका १
बृहती १
रास्ना १
शालिपर्णी १
पृश्निपर्णी १
विडंगः १
तमालपत्रम् १
एला १
नागकेशरम् १
पद्मकेशरम् १
जलम् १००
¼ अवशोषयेत्
तिलतैलम् १०
तैलम् साधयेत्
एव दशवार कुर्यात्
पश्चात् समप्रमाण-
अजाक्षीरेण दशवारम्
साधयेत्

अतिविषादिचूर्णम्

अतिविषा १
पिप्पली १
हरीतकी १
मात्रा २-४ गुंजा

अपामार्गक्षारतैलम्

अपामार्गक्षारः ५
जलम् २०
तैलम् १०
विधिवत् साधयेत्

अभयारिष्टः

हरीतकी ४००
द्राक्षा २००
विडंगः ४०
मधूकपुष्पम् ४०
जलम् ४०९६
¼ अवशोषयेत्
गुडः २००
गोक्षुरः ८
निशोत्तरम् ८
धान्यकम् ८
चव्यम् ८

शुंठी ८
मोचरसः ८
इंद्रवारुणी ८
दंती ८
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

अमृतप्राशः

जीवन्ती १
माषपर्णी १
मुद्गपर्णी १
यष्टिमधु १
शुंठी १
शतावरी २
काकमाची १
पुनर्नवा १
बला १
भार्गी १
कपिकच्छुबीजम् १
कर्चूरकः १
भूम्यामलकी १
एतेषां चूर्णम्
क्षीरम् १५
आमलकीरसः १५
भूकूष्मांडरसः १५
इक्षुरसः १५
घृतम् १२८
मधु ६४
शर्करा २००
मरिचम् २
त्वक् २
एला २
तमालपत्रम् २
विधिवत् लेहं साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

अर्कतैलम्

सर्षपतैलम् २०
अर्कपत्ररसः ४०
हरिद्राकल्कः ५
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ५–२० बिंदवः

अर्कादिक्वाथः

अर्कः १
दुरालभा १
किराततिक्तम् १
देवदारुकम् १
रास्ना १
निर्गुण्डी १
वचा १
अग्निमंथः १
शिग्रुः १
पिप्पली १
पिप्पलीमूलम् १
चव्यम् १
चित्रकः १
शुंठी १
अतिविषा १
भृंगराजः १
मात्रा २–५ कर्षः

अर्शः शामकलेपः

अहिफेनम् १
शतधौतघृतम् १०

अविपत्तिकरचूर्णम्

त्रिकटुः ३
मुस्ता १
विडंगः १
एला १
तमालपत्रम् १
लवंगम् १२
निशोत्तरम् २४
शर्करा ४८
मात्रा ३–४ माषः

अशोकारिष्टः

अशोकः ४००
जलम् ४०९६
$\frac{1}{4}$ अवशेषयेत्
गुडः ८००
धातकीपुष्पम् ८०
जीरकम् ४
मुस्ता ४
शुंठी ४
दार्वी ४
त्रिफला ४
वासा ४
चंदनम् ४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

अश्वकंचुकीरसः

पारदः १
गंधकम् १
टंकणः १
विषम् १
त्रिकटुः १
त्रिफला १
तालभस्म १
जयपालबीजम् १
भावना
भृंगराजरसः २१
मात्रा १–२ गुंजा

अश्वगंधादिघृतम्

अश्वगंधा २४
विदारी २४
शतावरी २४
गोक्षुरः २४
आमलकी २४
यष्टिमधु २४
पुनर्नवा २४
उशीरः २४
तृणपंचमूलम् २४
एरंडमूलम् २४
निम्बुकरसः २४०
घृतम् २४०
घृतम् विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–४ कर्षः

अश्वगंधापाकः

अश्वगंधा ३२
गोदुग्धम् ४८०
पक्वं पचेत्
प्रक्षेपः
चतुर्जातम् ४
जातीपत्री -॥-
जातीफलम् -॥-
कुंकुमम् -॥-
वंशलोचनम् -॥-
मोरत्वसः -॥-
जटामांसी -॥-
चंदनम् -॥-
अगुरुः -॥-
पिप्पली -॥-
पिप्पलीमूलम् -॥-
लवंगम् -॥-
कंकोलम् -॥-
कपिकच्छुबीजम् -॥-
अक्षोटबीजम् -॥-
भल्लातकबीजम् -॥-
शृंगाटकः -॥-
गोक्षुरः -॥-
रससिंदूरः -॥-
अभ्रकभस्म -॥-
नागभस्म -॥-
शर्करा १२०
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

अश्वत्थादिक्वाथः

अश्वत्थपत्रम् १
जटामांसी १
अश्वगंधा १
वनतुलसी १
मात्रा २॥–४ कर्षः

असनादिकाथः

असनः १
लोध्रः १
अर्जुनः १
करंजः १
खदिरः १
शिंशपा १
चंदनद्वयम् २
पलाशत्वक् १
शाकत्वक् १
पूगीफलम् १
इंद्रयवः १
मात्रा २-४ कर्षः

अहिफेनकल्पः

अहिफेनम् १
चिंचाबीजचूर्णम् १
जातीफलचूर्णम् १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–२ गुंजा

आनंदभैरववटिः

विषम् १
मरिचम् १
पिप्पली १
टंकणः १
हिंगुलः १
भावना
आर्द्रकरसः १

आमपाचकवटिः

हरीतकी १
त्रिकटुः ३
कारस्करः १
हिंगु १
गंधकम् १
सैंधवम् २
भावना
कुमारीरसः १
मात्रा ४–८ गुंजा

आमलक्यादिचूर्णम्

आमलकी १
चित्रकः १
हरीतकी १
सैंधवम् १
पिप्पलीः १
मात्रा १–३ माषः

आमलकी-अवलेहः

आमलकीस्वरसः १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १/२–१ कर्षः

आरग्वध-हरीतकीफांटः

आरग्वधमज्जा १
हरीतकी १
मात्रा ५ कर्षः

आरोग्यक्षारः

आरोग्यवर्धिनी २
वज्रक्षार ४
मात्रा ४–८ गुंजा

आरोग्यप्रभामिश्रणम्

आरोग्यवर्धिनी १
चंद्रप्रभा १
मात्रा ४–८ गुंजा

आरोग्यमिश्रणम्

आरोग्यवर्धिनी १
गंधकरसायनम १
वंगभस्म १
मात्रा ४–६ गुंजा

आरोग्यवर्धिनी

पारदः १
गंधकम् १
लोहभस्म १
अभ्रकभस्म १
ताम्रभस्म १
त्रिफला २
शिलाजतु ३
गुग्गुलुः ४
चित्रकमूलम् ४
कटुका १८
भावना
निम्बपत्ररसः ३
मात्रा २–८ गुंजा

आरोग्यवर्धिनी-मिश्रणम्

आरोग्यवर्धिनी २
करवीरचूर्णम् २
मात्रा २–४ गुंजा

आर्द्रकावलेहः

आर्द्रकरसः १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १/२–१ कर्षः

अशोकादिमिश्रणम्

अशोचूर्णम २
प्रवालभस्म १
नागकेशरम् २
माक्षीकभस्म १
मात्रा १–२ माषः

इच्छाभेदीरसः

शुंठी १
मरिचम् १
पारदः १
गंधकम् १
टंकणः १
जयपालबीजम् ३
मात्रा १–२ गुंजा

इंद्रवारुणीकज्जली

इंद्रवारुणीचूर्णम् ७
समगंधकज्जली १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–३ माषः

इंद्रवारुण्यादिकाथः

इंद्रवारुणी १
रोहीतकः १
पुनर्नवा १
निशोत्तरम् १
मार्कंडिका १
हरीतकी १
कटुका १
गुडुची १
मात्रा २–४ कर्षः

हरिमेदादितैलम्

खदिरः २४०
जलम् ९६०
¼ अवशेषयेत्
तिलतैलम् ७२
कल्कद्रव्याणि
खदिरः १
लवंगम् १
गैरिकम् १
पद्मकाष्ठम् १
मंजिष्ठा १
लोध्रः १
यष्टिमधु १
लाक्षा १
मुस्ता १
किराततिक्तकम् १
त्वक् १
जातीफलम्
कंकोलम् १
कर्पूरः १
एला १
नागकेशरम् १
कट्फलम् १
विधिवत् साधयेत्

उत्कटारिकादिकाथः

उत्कटारिका १
पाषाणभेदः १
गोक्षुरः १
तृणपंचमूलम् १
पुनर्नवा १
धान्यकम् १
उशीरः १
मुस्ता १
सहचरः १
हरीतकी १
वासा १
शितिवारकबीजम् १
मात्रा २–४ कर्षः

उदुंबरयोगः

(अजनार्थे)
उदंबरपल्लवघर-
रसक्रिया १
मधु ॥-

उदुंबरावलेहः

उदुंबरपल्लवम् ३६०
गुलाबकलिका ५
अनंतमूलम् ५
रागगर्भा (मेंदी) १
जलम् ४८०
शर्करा २४०
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

उन्मादगजकेसरी

पारदः १
गंधकम् १
मनःशिला १
धत्तूरबीजम् ३
भावना
वचाक्वाथः ७
रास्नाक्वाथः ७
मात्रा २–४ गुंजा

उपदंशगजकेसरी

लवंगम् १
पारदः १
मरिचम् १
आकारकरभः १
विडंगः १
रुमामस्तकी १
यवानी ४
गुडः ४
भल्लातकफलानि १०
मात्रा ४–८ गुंजा

उशीरासवः

उशीरः २०
श्वेतपद्म १
काश्मरी १
प्रियंगुः १
पद्मकाष्ठम् १
लोध्रः १
मंजिष्ठा १
दुरालभा १
पाठा १
किराततिक्तम् १
वटत्वक् १
उदुंबरत्वक् १
कर्चूरकः १
पर्पटः १
पटोलम् १
कांचनारः १
जम्बूत्वक् १
मोचरसः १
द्राक्षा २०
धातकीपुष्पम् १६
जलम् ५१२
शर्करा १००
मधु ५०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

एरंडतैलादियोगः

एरंडतैलम् ६
लशुनः ८
हिंगु १
सैंधवम् ३
मात्रा ½–१ कर्षः

एरंडपाकः

एरंडबीजम् ६४
क्षीरम् ५१२
घृतम् ३२
शर्करा १२८
त्वक् १
नागकेशरम् १
एला १
तेजपत्रम् १
पिप्पलीमूलम् १
चव्यम् १
चित्रकः १
मिश्रेया १
कचोरकः १
शुंठी १
बिल्वफलम् १
यवानी १
जीरकद्वयम् २
हरिद्रा १
दारुहरिद्रा १
अश्वगंधा १
बला १
पाठा १
हपुषा १
विडंगः १
पुष्करमूलम् १
गोक्षुरः १
कुष्ठम् १
त्रिफला १
देवदारुकम् १
शतावरी १
पाकविधिना साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

एरंडबीजादिउपनाहः

एरंडबीजम् १
अतसीबीजम् १
तिलबीजम् १
सर्षपबीजम् १

एरंडस्नेहयोगः

(मात्राबस्तिः)
एरंडस्नेहः २ कर्षः
मदनफलयोगः
-॥- कर्षः
मधु -॥- कर्षः
एकत्र मर्दयेत्

कंकोलयष्टिमधुचूर्णम्

कंकोलचूर्णम् १
यष्टिमधुचूर्णम् १
मात्रा १–२ माषः

कज्जली

पारदः १
गंधकम् २
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–८ गुंजा

कट्फलादिचूर्णम्

कट्फलम् १
खदिरः १

विभीतकः १
यष्टिमधु १
कक्कोलम् १
मात्रा १–२ माषः

कटुकाकज्जली

कटुकाचूर्णम् ७
समगंधकज्जली १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–३ माषः

कटुकामिश्रणम्

कटुकाचूर्णम् १
दार्वीचूर्णम् १
हरीतकीचूर्णम् १
मात्रा १॥–३ माषः

कंटकार्यावलेहः

कंटकारीकाथः ४०
शर्करा २०
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कनकसुंदरीवटिः

धत्तूरपत्रघनरसक्रिया १
मरिचचूर्णम् १
मात्रा २–४ गुंजा

कनकासवः

धत्तूरः १६
वासा १६
यष्टिमधु ८
पिप्पली ८
कटकारिका ८
नागकेशरम् ८
शुंठी ८
भार्गी ८
तालीसपत्रम् ८
धातकीपुष्पम् ८०
द्राक्षा ८०
जलम् २०४८
शर्करा ४००
मधु २००
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कनकयवानीमिश्रणम्

कनकसुंदरीवटिः १
पारसीकयवानीधनः १
मात्रा ४–८ गुंजा

कंदर्प-पाकः

पलाण्डु ४०
क्षीरम् १६०
घृतम् २०
मधु १०
शर्करा १६०
त्वक् १
जातिपत्री १
केशरम् १
लवगम् १
पयःपेटी (खवा) २०
कवचबीजचूर्णम् ३२०
ताम्रभस्म ॥
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कपिकच्छुपाकः

कपिकच्छुबीजम् १६०
क्षीरम् १०२४
¾ अवशेषयेत्
घृतम् १६०
प्रक्षेपः
शुंठी १६०
लवंगम् १६
गोक्षुरः १६
नागकेशरम् १६
धान्यकम् १६
वशलोचनम् १६
वंगभस्म ४
अभ्रकभस्म ४
द्राक्षा ३२
शर्करा ३२
पाक विधिना साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

करंजबोलवटिः

लताकरंजः २
कृष्णबोलः २
लोहपर्पटी १
लघुमालिनीवसतः २
भावना
निम्बुकरसः १
मात्रा २–४ गुंजा

कर्णशूलहरतैलम्

(बाह्योपचारः)
मूलकरसः ८०
आर्द्रकरस ८०
लशुनरसः ८०
अर्कपत्ररसः ८०
हिंगु १०
तिलतैलम् ८०
विधिवत् साधयेत्

कर्णस्रावहरतैलम्

(बाह्योपचारः)
गंधकम् ४
मनःशिला ४
हरिद्रा ४
सर्षपतैलम् ३२
धत्तूररसः ३२
विधिवत् साधयेत्

कर्पूरतैलम्

(बाह्योपचारः)
तिलतैलम् १
जलम् ४
कर्पूरः ½
विधिवत् साधयेत्

कर्पूरादिचूर्णम्

कर्पूरः १
त्वक् १
कंकोलम् १
जातीफलम् १
जातिपत्रिका १
लवंगम् २
जटामांसी ३
मरिचम् ४
पिप्पली ५
शुंठी ६
शर्करा २५
मात्रा १–२माषः

कांकायनगुटिः

हरीतकी ५
मरिचम् १
जीरकम् १
पिप्पलीमूलम् २
पिप्पली १
चव्यम् ३
चित्रकः ४
शुंठी ५
भल्लातकः ८
सूरणः १६
यवक्षारः २
गुडः ९६
मात्रा १–२ माषः

कांचनारगुग्गुलुः

कांचनत्वक् ४०
त्रिफला २४
त्रिकटुः १२
वरुणत्वक् ४
त्वक् १
एला १
तमालपत्रम् १
गुग्गुलुः ८३
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

कांचनगुग्गुलु-मिश्रणम्

कांचनारगुग्गुलुः १
चंद्रप्रभा १
मात्रा १–१।। माषः

कामदुहा

शंखजीरकम् १
गैरिकम् १
मात्रा ४–८ गुंजा

कामदुहाकल्पः

गैरिकम् ८
शंखजीरकम् ४
पाषाणचदरम् १
प्रवालभस्म १
रक्तबोलः १
भावना
श्वेतचंदनक्वाथः १
मात्रा २–४ गुंजा

कामदुहामिश्रणम्

कामदुहा १
वंगभस्म १
माक्षीकभस्म १
मात्रा ४–६ गुंजा

कामेश्वररसः
जातीफलम् १
सौराष्ट्री १
धत्तूरबीजम् १
जातिपुष्पम् १
अहिफेनम् १
विषम् १
हिंगु १
भावना
अहिफेनबीजक्काथः १
मात्रा १–२ गुंजा

कारस्करकल्पः
कारस्करः -||-
करवीरमूलचूर्णम् -||-
शृंगभस्म २
पिप्पलीचूर्णम् २
मात्रा २–४ गुंजा

कारस्करमिश्रणम्
कारस्करः १
सूतशेखरः ४
प्रवालभस्म ४
मात्रा ३–६ गुंजा

कुक्कुटनखी-गुग्गुलुः
कुक्कुटनखीचूर्णम् १
गुग्गुलुः १
विधिवत् साधयेत्
मात्रा २–४ गुंजा

कुटजकल्पः
कुटजचूर्णम् १
सजीवनी १
शंखोदररसः १
भावना
कुटजक्काथः ३
मात्रा १–२ माषः

कुटजपर्पटी
कुटजचूर्णम् ७
रसपर्पटी १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–३६ गुंजा

कुटजाविडंगासव-मिश्रणम्
कुटजारिष्टः १
विडंगासवः १
मात्रा -||–१ कर्षः

कुटजावलेहः
कुटजघनरसक्रिया १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा -||–१ कर्षः

कुटजारिष्टः
कुटजमूलम् ४००
द्राक्षा २००
काश्मरी ४०
जलम् ४०९६
$\frac{1}{4}$ अवशेषयेत्
धातकी ८०
गुडः ४००
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कुमारीआसवः
कुमारीरसः २०४८
गुडः ४००
हरीतकीक्काथः २५६
($\frac{1}{4}$ अवशेषितः)
मधु २५६
धातकी ६४
जातीफलम् ४
लवगम् ४
कक्कोलम् ४
जटामासी ४
चव्यम् ४
चित्रकः ४
जातिपत्री ४
शृंगी ४
बिभीतकः ४
पुष्करमूलम् ४
ताम्रभस्म २
लोहभस्म २
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कुमारीआसव-मिश्रणम्
कुमारीआसवः १
दशमूलारिष्टः १

पुनर्नवासवः १
मात्रा २–३ कर्षः

कुमारीकल्पः

कुमारीआसवः २५०
कटुकाक्वाथः २०
वासाक्वाथः २०
पुनर्नवाक्वाथः २०
गोक्षुरक्वाथः २०
गुडूचीक्वाथः २०
कंटकारीक्वाथः २०
प्रक्षेपः
चतुर्जातम् १६
नृसारः १६
ताम्रभस्म १
लोहभस्म १
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

कृमिमुद्गरमिश्रणम्

कृमिमुद्गरः ४
लक्ष्मीविलासः १
मात्रा ४–८ गुंजा

कृमिमुद्गररसः

पारदः १
गंधकम् २
कीटमारी यवानी ३
विडंगः ४
वारस्करः १
पलाशबीजम् ६

मुस्ताक्वाथः १
मात्रा २–८ गुंजा

कृमिमुद्गरसर्पगंधा-मिश्रणम्

कृमिमुद्गरः १
सर्पगंधाघनः १
मात्रा १–२ माषः

कैशोरगुग्गुलुः

त्रिफला १९२
गुडुची ६४
जलम् १५३६
१/२ अवशेषयेत्
लोहपात्रे पचेत्
प्रक्षेपः
त्रिफला ८
गुडुची ४
त्रिकटु ६
विडगः २
दन्तीमूलम् १
निशोत्तरम् १
मात्रा ४–८ गुंजा

कौशिकतैलम्

कुष्ठम् २०
गुग्गुलुः २०
वचा १०
देवदारुकम् १०
शिग्रुः १०
जलम् ३२०

१/४ अवशेषयेत्
तिलतैलम् ८०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

खंडकूष्मांडावलेहः

कूष्मांडरसः ४
गोदुग्धम् ४००
आमलकीचूर्णम् ३२
प्रक्षेपः
शर्करा ३२
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

खदिरादिगुटिः

खदिरः ५०
जलम् १२८
१/८ अवशेषयेत्
प्रक्षेपः
जातिपत्री १॥ माषः
कर्पूरः ,,
पूगफलम् ,,
त्वक् ,,
तमालपत्रम् ,,
नागकेशरम् ,,
एला ,,
कस्तूरिका ,,
मात्रा २–४ गुंजा

खदिरारिष्टः

खदिरत्वक् २००
देवदारुकम् २००

त्रिफला ८०
दारुहरिद्रा १००
बाकुचिका ४८
जलम् ८१९२
$\frac{1}{8}$ अवशेषयेत्
प्रक्षेपः
धातकीपुष्पम् २०
मधु ८००
शर्करा ४००
कंकोलम् ४
लवंगम् ४
जातीफलम् ४
त्वक् ४
नागकेशरम् ४
मरिचम् ४
तमालपत्रम् ४
पिप्पली १६
मात्रा १–२ कर्षः

खदिरादिलेपः

खदिरः १
हरिद्रा १
मायाफलम् १
गैरिकम् १
चंदनम् १
घृतम् ८

गगनादिलोहः

अभ्रक भस्म
लोहभस्म १
वंगभस्म १
पारदः १
गंधकम् १
त्रिकटुः ३
त्रिफला ३
विषम् १
टंकणः १
स्वर्जिकाक्षारः १
जीरकद्वयम् २
त्वक् १
तेजपत्रम् १
कुटजचूर्णम् १
चित्रकः ९॥
मात्रा ४–८ गुंजा

गंधकद्रुतिः

तिलतैलम् ८०
गंधकरजः १०
उस्तरवद्दूसचूर्णम् $\frac{1}{2}$
विधिना तैलं साधयेत्
मात्रा २–१० बिंदवः
(लेपनार्थेऽपि योज्यम्)

गंधकरसायनम्

गंधकम् १
भावना
गोदुग्धम् ३
त्वक् १
तेजपत्रम् १
नागकेशरम् १
एला १
गुडूची १
त्रिफला १
शुंठी १
भृंगराजः १
आर्द्रकम् १
मात्रा २–३ गुंजा

गंधर्वहरीतकी

एरंडस्नेहे-हरीतकी
भर्जयेत् चूर्णयेच्च
मात्रा १–३ माषः

गुंजागर्भरसः

पारदः १
गंधकम् $\frac{1}{4}$
भंगा $\frac{1}{4}$
निम्बबीजमज्जा $\frac{1}{4}$
श्वेतगुंजाबीजम् $\frac{1}{4}$
जयपालबीजम् $\frac{1}{16}$
भावना
निम्बूरसः १
काकमाचीरसः १
धत्तूररसः १
दद्रुघ्नरसः १
मात्रा २–४ गुंजा

गुंजातैलम्

कल्क द्रव्याणि { गुंजामूलम् २॥, गुंजाफलम् २॥ }
तैलम् २०
जलम् ४०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १०–२० बिंदवः

गुडभल्लातकहरीतकीवटिः

गुडः १
मल्लातकः १
हरीतकी १
मात्रा १–३ माषः

गुडूच्यादिक्काथः

गुडुची १
पद्मकाष्ठम् १
निम्बत्वक् १
रक्तचंदनम् १
धान्यकम् १
मात्रा २–४ कर्षः

गोक्षुरादिगुग्गुलुः

गुग्गुलुः ७
त्रिकटुः ३
त्रिफला ३
मुस्ता १
भावना
गोक्षुरक्काथः १
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

गोक्षुरादिमिश्रणम्

गोक्षुरादिगुग्गुलुः १
शिलाजतुः १
पारसीकयवानीचूर्णम् ४
मात्रा १–२ माषः

गोमूत्रहरीतकी

हरीतकी भर्जयित्वा
गोमूत्रे पचेत् दशवारम्
मात्रा २–६ माषः

गोमूत्रहरीतकीमिश्रणम्

गोमूत्रहरीतकी २
नवायसः ।-
पुनर्नवाचूर्णम् २
मात्रा १–१॥ माषः

चतुर्भुजकल्पः

रससिंदूरः १
हरितालम् १
मनःशिला १
कस्तूरिका १
सुवर्णभस्म ¼
सर्वे एकत्रं मर्दयेत्
मर्दितं चूर्णम् १
विषम ½
शृंगभस्म ८
प्रवाळपंचामृतम् १६
भावना
तुलसीरसः १
स्वर्णधत्तूरपत्ररसः १
आर्द्रकरसः १
कुमारीरसः १
मात्रा २–८ गुंजा

चतुर्भुजमिश्रणम्

चतुर्भुजरसः ¼
श्लेष्मान्तकरसः ½
हेमगर्भः ½
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–२ गुंजा

चतुर्भुजरसः

रससिंदूरः १
हरितालम् १
मनःशिला १
कस्तूरिका १
सुवर्णभस्म ¼
भावना
कुमारीरसः १
मात्रा ¼–½ गुंजा

चतुर्मुखरसः

पारदः १
गंधकम् १
लोहभस्म १
अभ्रकभस्म १
सुवर्णभस्म ¼
भावना
कुमारीरसः १
त्रिकटुक्काथः १
त्रिफळाक्काथः १
पुनर्वसुरसः १
चित्रकमूलक्काथः १
पद्मकक्काथः १
मात्रा ।॥-–२ गुंजा

चतुःषष्ठी-पिप्पली
पिप्पलीचूर्णम् १
भावना
पिप्पलीक्काथः ६४
मात्रा २–३ गुंजा

चंडमारुतम्
हिंगुलम् ५
रसकर्पूरः २
सौवीरम् १
गंधकम् १
भावना–गोदुग्धम् २
बाह्योपचारे योज्यम्

चंदनादिचूर्णम्
(चंदनादिगुटिः)
चंदनम् १
वंशलोचनम् १
एला १
कंकोलम् १
गोक्षुरः १
जहरमोहरा १
पाषाणबदरम् १
प्रवालभस्म २
शिलाजतुः २
भावना
गुलाबजलम् ४
आमलकीरसः ४
मात्रा २–४ माषः

चंदनबलालाक्षादितैलम्
चंदनम् ८०
बलामूलम् ८०
लाक्षा ८०
उशीरः ८०
जलम् १२८०
¼ अवशेषयेत्
तिलतैलम् १६०
कल्कद्रव्याणि
चंदनम् १ कर्षः
उशीरद्वयम् ,,
मधुकम् ,,
मिश्रेया ,,
कटुका ,,
देवदारुकम् ,,
हरिद्रा ,,
कुष्टम् ,,
मंजिष्ठा ,,
अश्वगधा ,,
बला ,,
दार्वी ,,
मूर्वा ,,
मुस्ता ,,
एला ,,
त्वक् ,,
नागकुसुमम् ,,
रास्ना ,,
लाक्षा ,,
केतकी ,,
चम्पकः ,,
अनंतमूलम् ,,
सैंधवम् ,,
सौवर्चलम् ,,
क्षीरम् ३२०
तैलम् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

चंदनासवः
श्वेतचंदनम् २०
उशीरः ४
मुस्ता ४
कमलम् ४
प्रियंगुः ४
लोध्रः ४
मंजिष्ठा ४
रक्तचंदनम् ४
पाठा ४
किराततिक्तकम् ४
वट–त्वक् ४
कर्चूरकः ४
पर्पटः ४
यष्टिमधु ४
रास्ना ४
कांचनारः ४
आम्र–त्वक् ४
पटोलम् ४
मोचरसः ४
धातकी ६४
द्राक्षा ६०
जलम् २०४८
गुडः २००
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

चंद्रकलारसः

पारदः १
ताम्रभस्म १
अभ्रकभस्म १
गंधकम् २
भावना
मुस्ताक्वाथः १
दाडिमरसः १
दूर्वारसः १
केतकीरसः १
सहदेवीरसः १
कुमारीरसः १
पर्पटक्वाथः १
मूर्वारसः १
शतावरीरसः
प्रक्षेपः
कडुकाचूर्णम् १
गुडुचीसत्वम् १
प्रक्षेपः
पर्पटचूर्णम् १
उशीरचूर्णम् १
मधुमालतीचूर्णम् १
चंदनचूर्णम् १
अनंतमूलचूर्णम् १
भावना
द्राक्षारसः ७
मात्रा २–३ गुंजा

चंद्रप्रभा

कर्चूरः १
वचा १
मुस्ता १
गुडुची १
देवदारुकम् २
हरिद्रा १
अतिविषा १
पिप्पलीमूलम् १
चित्रकः १
निशोत्तरम् १
दन्तीमूलम् १
तमालपत्रम् १
त्वक् १
एला १
वशलोचनम् १
धान्यकम् -।-
त्रिफला -।-
चव्यम् -।-
विडंगः -।-
गजापिप्पली -।-
त्रिकटुः -।-
पचलवणम् -।-
लोहभस्म २
शिलाजतुः ८
गुग्गुलुः ८
भावना
त्रिफलाक्वाथः १
मात्रा २–८ गुंजा

चंद्रशेखररसः

पारदः १
गंधकम् १
मरिचम् १
टंकणः १
सितोपला ४
भावना
कटुकाक्वाथः ३
मात्रा ६–८ गुंजा

चंद्रोदयावर्तिः

(अंजनम्)
शंखनाभिचूर्णम् १
बिभीतगमज्जा १
हरीतकी १
मनःशिला १
पिप्पली १
मरिचम् १
कुष्ठम् १
वचा १
भावना
अजामूत्रम् १

चविकासवः

चव्यम् २००
चित्रकः १००
बाष्पिका ४०
पुष्करमूलम् ४०
वचा ४०
हपुषा ४०
शठी ४०
पटोलमूलम् ४०
हरीतकी ४०
बिभीतकः ४०
आमलकः ४०
यवानी ४०
कटजत्वक् ४०
इंद्रवारुणिका ४०
धान्यकम् ४०

दन्ती ४०
रास्ना ४०
विडंग २०
मुस्ता २०
मंजिष्ठा २०
देवदारुकम् २०
निम्बः ६०
जलम् ८१९२
¼ अवशेषयेत्
गुडः ३००
धातकी ८०
त्वक् ८
तमालपत्रम् ८
एला ८
नागकेशरम् ८
लवंगम् ४
त्रिकटु: १२
कंकोलम् ४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

चुक्रतैलम्
चुक्ररसः १
बदरक्वाथः १
दधि १
तैलम् १२
कल्कद्रव्याणि
यवक्षारः १॥
शुंठी १॥
विधिवत् तैलम् साधयेत्
मात्रा कर्षः ½–१

चोपचिनीगुग्गुलुः
चोपचिनीचूर्णम् १
गुग्गुलुः १
मात्रा ४–८ गुंजा

चोपचिनीपाकः
चोपचिनी ४८
पिप्पली १
पिप्पलीमूलम् १
त्वक् १
लवंगम् १
आकारकरभः १
मरिचम् १
शुंठी १
शर्करा ५५
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

च्यवनप्राशः
आमलकीफलम् ८०
पुष्करमूलम् १
द्राक्षा ५
वासा १
एला १
मुस्ता १
गोक्षुरः -।-
कंटकारिका -।-
भूकुष्मांडः १
गुडूची १
त्रिफला ३
शृंगी १
जलम् १०९६
¼ अवशेषयेत्
आमलकीं घृते भर्जयेत्
प्रक्षेपः
शर्करा ८०
मधु ५
चतुर्जातम् १
पिप्पलीचूर्णम् २
मात्रा १–२ कर्षः

जटामांसीघन-मिश्रणम्
जटामांसीघन ४
लक्ष्मीविलासः १
मात्रा ३–६ गुंजा

जटामांसीमिश्रणम्
जटामांसीचूर्णम् १
माक्षीकभस्म १
प्रवालभस्म १
सूतशेखर. १
मात्रा ४–८ गुंजा

जपाकुसुमतैलम्
(बाह्योपचारः)
जपाकुसुमरसः ४०
तिलतैलम् २०
जपाकुसुमकल्कः
विधिवत् साधयेत्

जम्ब्वासवः
जम्बुरस. २००० तोळे
गुडः १२५०
मधु ६२५

धातकीपुष्पम् ४०
वंगभस्म ५
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

जातिफलादिचूर्णम्

जातिफलम् १
लवंगम् १
एला १
तमालपत्रम् १
नागकेशरम् १
कर्पूरः १
चंदनम् १
लोध्रम् १
वंशलोचनम्
तगरम् १
आमलकी १
तालीसपत्रम १
पिप्पली १
हरीतकी १
जीरकम् १
चित्रकः १
शुंठी १
मरिच्चम् १
विडंगः १
भंगा १९
शर्करा ३८
मात्रा १-१॥ माषः

जातीफलादि-भल्लातकगुटिः

जातीफलादिचूर्णम् १ माषः
भल्लातकतैलम्
५ बिंदवः
मात्रा १-२ माषः

जात्यादितैलम्

जातीपत्राणि १०
गोक्षुरः २
मंजिष्ठा २
लोध्रः २
खादिरः
यष्टिमधु २
जलम् ८०
¾ अवशेषयेत्
तैलम् १०
जातीपत्रकल्कः -॥-२॥
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ¼-१ कर्षः

जितसायाकल्पः

जितसायापोट्टली ३
कुंभा पोट्टली ३
शिलाजतुः ३
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा ४-२४ गुंजा

जितसायातैलम्

(बाह्योपचारः)
जितसायामूलक्काथः ८०
जितसायामूलकल्कः ५
तिलतैलम् २०
विधिवत् साधयेत्

जितसायापोट्टली

जितसायाचूर्णम ७
रसपोट्टली १
एकत्रमर्दयेत्
मात्रा २-२४ गुंजा

जीरकावलेहः

जीरकचूर्णम् १
शर्करा २
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

टंकणमिश्रणम्

(बाह्योपचारः)
टंकणः १
गंधकम् १

ताप्यादिलोहः

रौप्यभस्म १
शिलाजितुः
माक्षीकभस्म १
लोहभस्म १
चित्रकः -।-
त्रिफला -।।।-
विडंगः -।-
त्रिकटुः -।-
शर्करा २
मात्रा २-८ गुंजा

ताप्यादिलोहमिश्रणम्

ताप्यादिलोहः ४

अभ्रकभस्म -॥-
सूतशेखर -॥-
मात्रा ४–१० गुंजा

ताम्रकल्पः
ताम्रभस्म १
प्रवाळपंचामृतम् ८
एकत्रं मर्दयेत्
मात्रा १–८ गुंजा

ताम्रकूटतैलम्
ताम्रकूटकल्कः १
तिलतैलम् ४
ताम्रकूटक्वाथः१६
विधिवत् साधयेत्
(बाह्योपचारम्)

ताम्रक्षारमिश्रणम्
ताम्रभस्म -॥-
वज्रक्षारः ४
शंखभस्म ४
मात्रा २–८ गुंजा

तारामंडूरः
विडंगः १
चित्रकः १
चव्यम् १
त्रिफला ३
त्रिकटुः ३
गोमूत्रम् ३६
गुडः ७२
एकत्रं पचेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

तालभस्ममिश्रणम्
तालभस्म १
मौक्तिकभस्म १
कामदुधा ८
मात्रा १–२ गुंजा

तालीसादिचूर्णम्
तालीसपत्रम् २
मरिचम् २
शुंठी ३
पिप्पली ४
वंशलोचनम्
एला -॥-
त्वक् -॥-
शर्करा ३२
मात्रा १–१॥ माषः

तालीसादिमिश्रणम्
त्रिभुवनकीर्तिः १
तालीसादिचूर्णम् ४
मात्रा १–२ माषः

तिक्तघृतम्
पटोलम् ४
निंबः ४
कटुका ४
दार्वी ४
पाठा ४
धन्वयासः ३
पर्पटः ४
त्रायमाणः ४
जलः ५१२
$\frac{1}{8}$ अवशेषयेत्

कल्कः त्रायमाणः १
मुस्ता १
किराईतः १
इंद्रयवः १
पिप्पली १
चंदनम् १
घृतम् २४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–५ कर्षः

तिक्तपंचकक्वाथः
गुडुची १
पटोलम् १
निम्बत्वक् १
इंद्रयवः १
किराततिक्तकः १
मात्रा १–४ कर्षः

तिलगुडभल्लातक-हरीतकीमिश्रणम्
तिलः १
गुडः १
भल्लातकतैलम् १
हरीतकी १
मात्रा १॥–३ माषः

तुत्थलेहः
(अंजनम्)
तुत्थम् १
निम्बुकरसः ५
शर्करापाकः २०
विधिवत् साधयेत्

तुम्बीतैलम् (नस्यम्)
कल्कद्रव्याणि
विडंगः १
यवक्षारः १
सैंधवम् १
वचा १
रास्ना १
चित्रकः १
त्रिकटुः ३
देवदारुकम् १
कटुतुम्बीरसः १६०
सर्षपतैलम् ४०
विधिवत् साधयेत्

त्रिफलागुग्गुलुः
त्रिफला १
त्रिकटुः १
गुग्गुलुः २
भावना
त्रिफलाक्वाथः १
मात्रा ४–८ गुंजा

त्रिफलागुग्गुलुमिश्रणम्
त्रिफलागुग्गुलुः ४
वातविध्वंसः २
मात्रा ६–१२ गुंजा

त्रिफलाचूर्णम्
हरीतकी १
बिभीतकः १
आमलकी १
मात्रा १–३ माषः

त्रिफलादिचूर्णम्
त्रिफला ३
त्वक् ३
लोहभस्म ३
यष्टिमधु ३
मात्रा २–४ गुंजा

त्रिफलादितैलम्
कल्कद्रव्याणि
त्रिफला १
अतिविषा १
मूर्वा १
निशोत्तरम् १
चित्रकः १
वासा १
निम्बः १
आरग्वधः १
वचा १
सप्तपर्णः १
हरिद्राद्वयचूर्णम् २
गुडूची १
इंद्रयवः १
पिप्पली १
कुष्ठम् १
राजिका १
शुंठी १
स्वरसद्रव्याणि
तुलसीद्वयम् ४८
फणिज्यद्वयम् ४८
विडगः २४
कट्फलम् २४
आखुपर्णिका २४
भांर्गी २४
ज्योतिष्मती २४
मुंडी २४
रोहिषम् २४
निर्गुंडी २३
तैलम् ७२
विधिवत् तैलम् साधयेत्
मात्रा ३०–६० बिंदवः

त्रिफलादिमिश्रणम्
त्रिफलाचूर्णम् १
शंखभस्म १
गैरिकम् १
चतुःषष्टि पिप्पली १
प्रवालभस्म १
मात्रा २–४ माषः

त्रिफलाप्रवाल-मिश्रणम्
त्रिफलाचूर्णम् २
प्रवालभस्म १
मात्रा ६–१२ गुंजा

त्रिभुवनकीर्तिः
हिंगुलः १
विषम् १
त्रिकटुः १
पिप्पलीमूलम् १
टंकणः १
भावना
तुलसीरसः १

आर्द्रकरसः १

स्वर्णधत्तूररसः १
मात्रा २–३ गुंजा

त्रिभुवनकीर्तिमिश्रणम्

त्रिभुवनकीर्तिः १
सर्पगंधाघनः २
मात्रा ६–१० गुंजा

त्रिवंगभस्म

वंगभस्म १
नागभस्म १
जसद्भस्म १
मात्रा १–२ गुंजा

त्रैलोक्यचिंतामणिः

पारदः १
हीरकभस्म १
सुवर्णभस्म १
रौप्यभस्म १
ताम्रभस्म १
तीक्ष्णलोहभस्म १
मौक्तिकभस्म १
गंधकम् १
हरितालः १
मनःशिला १
पारदभस्म १०
वैक्रांतभस्म ५
भावना
चित्रकमूलक्काथः २१
आर्द्रकरसः ७
जम्बीररसः ७

प्रक्षेपः–सर्वमानतः
भर्जितटङ्कण $\frac{1}{4}$
विषम $\frac{1}{4}$
जीरकम् $\frac{1}{4}$
मरिचम् $\frac{1}{8}$
लवगम $\frac{1}{16}$
शुंठी $\frac{1}{16}$
हरीतकी $\frac{1}{16}$
पिप्पली $\frac{1}{16}$
जातीफलम् $\frac{1}{16}$
भावना
मातुलुंगरसः १
आर्द्रकरसः १
चित्रकक्काथः ७
अर्कक्षीरम् ३
निर्गुंडीरसः
सूरणकंदरसः ३
स्नुहीक्षीरम् ४
कपर्दिकान्पूरयित्वा-
पुटं दद्यात्
मात्रा -।—॥- गुंजा

त्वक्–गुटिः

त्वक् १
यष्टिमधु १
मिश्रेया १
द्राक्षा १
वातामः १
गुटिका कार्या
(मरिचप्रमाणा)
मात्रा १ गुटिःमुखेधारणम

दद्रुघ्नलेपः

पारसीकयवानी १
गंधकम् १
टंकणम् १
राला १
कर्पूरः १
भावना–प्रपुन्नाटरसः १
(बाह्योपचारार्थं योज्यम्)

दशमूलक्काथः

कटकारिका १
बृहती १
शालिपर्णी १
पृश्निपर्णी १
गोक्षुरः १
बिल्वमूलम् १
टुंटुकः १
पाटलामूलम् १
अरणिकमूलम् १
काश्मरीमूलम् १
मात्रा २–४ कर्षः

दशमूलारिष्टः

दशमूलानि १००
हरीतकी १०
पुष्करमूलम ५
जलम् १०००
$\frac{1}{4}$ अवशेषयेत्
प्रक्षेपः
मधु ३०
गुडः ८०
धातकी १०
लवगम् १

कंकोलम् १
उशीरः १
श्वेतचंदनम् १
जातीफलम् १
चतुर्जातम् १
पिप्पली १
विधिवत् साधयेत्
(मृगमदवासितम्)
मात्रा १–२ कर्षः

दशांगलेपः १

शिरीषः १
तगरम् १
यष्टिमधु १
चंदनम् १
एला १
जटामांसी १
हरिद्रा १
दारुहरिद्रा १
कुष्ठम् १
उशीरः १

दाडिमादिघृतम्

धान्यकम् ८
चित्रकः ८
शुंठी ४
पिप्पली २
घृतम् ६४
दाडिमरसः ३२
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–४ कर्षः

दाडिमावलेहः

दाडिमस्वरसः १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

दारुषट्कलेपः

देवदारुकम् १
वचा १
कुष्ठम् १
मिश्रेया १
हिंगु १
सैंधवम् १

दाशमूलिकः बस्तिः

दशमूलक्काथः १००
मदनफलयोगः ५
तैलम् ५
मधु १

द्राक्षादिचूर्णम्

द्राक्षा १
गुडुची १
शुंठी १
शृंगी १
मुस्ता १,
रक्तचंदनम् १
शुंठी १
कटुका १
पाठा १
किराततिक्तकम् १
दुरालभा १
उशीरद्वयम् २
धान्यकम् १
पद्य १
कंटकारिका १
पुष्करमूलम् १
निम्बः १
मात्रा १–३ माषः

द्राक्षासवः

द्राक्षा ४००
जलम् ४०१६
¼ अवशेषयेत्
शर्करा ४००
मधु २००
धातकी ६४
कंकोलम् ४
लवंगम् ४
जातीफलम् ४
मरिचम् ४
चतुर्जातम् १६
पिप्पली ४
चित्रकः ४
चव्यम् ४
पिप्पलीमूलम् ४
चंदनम् २
कर्पूरः ¼
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

दुरालभादिक्वाथः

दुरालभा १
गुडुची १
यष्टिमधु १
देवदारुकम् १
शृंगी १
अनतमूलम् १
वासा १
मार्कंडिका १
हरीतकी १
मात्रा २–४ कर्षः

देवदार्वादिक्वाथः

देवदारुकम् १
वचा १
कुष्टम् १
पिप्पली १
शुंठी १
किराततिक्तकम् १
कट्फलम् १
मुस्ता १
कटुका १
धान्यकम् १
हरीतकी १
गजपिप्पली १
दुरालभा १
गोक्षुरः १
कटकारिका १
बृहती १
अतिविषा १
गुडुची १
शृंगी १
जीरकम् १
मात्रा २–४ कर्षः

धान्यकहिमः

धान्यकचूर्णम् १
श्रुतशीतजलम् १०
रात्रौ स्थापयेत् प्रातः सेवेत
(सशर्करम्)
मात्रा ४–८ कर्षः

धान्यपंचकचूर्णम्

धान्यकम् १
मुस्ता १
उशीरः १
शुंठी १
बिल्वफलदम् १
मात्रा १–३ माषः

नवजीवनरसः

कारस्करः २
स्वर्णमाक्षिरम् २
रससिंदूरः २
त्रिकटुः २
भावना
आर्द्रकरसः १
मात्रा २–३ गुंजा

नवायसचूर्णम्

शुंठी १
मरिचम् १
पिप्पली १
चित्रकः १
विडंगः १
त्रिफला ३
मुस्ता १
लोहभस्म ९
मात्रा २–८ गुंजा

नागकेशरमिश्रणम्

नागकेशरचूर्णम् १
शंखोदरः १
मात्रा १–२ माषः

नागगुटिः

लवगम् १
जातीफलम् १
जातिपत्रिका १
विषम् १
मरिचम् १
पिप्पलीमूलम् १
कस्तूरिका -।-
कुंकुमम् -।-
भावना
आर्द्रकरसः १
मात्रा -।-–२ गुंजा

नागगुटीमिश्रणम्

नागगुटिः -॥-
समीरपन्नगः -।-
चतुःषष्टीपिप्पली २
मात्रा २–३गुंजा

नाराचरसः

टंकणः १
मरिचम् १
पारदः १
गंधकम् २
शुंठी २
पिप्पली २
जयपालबीजम् ९
मात्रा १–२ गुंजा

नारायणतैलम्

बिल्वमूलम् ४०
अग्निमंथः ४०
टंटुकम् ३०
पाटला ४०
निम्बः ४०
प्रसारणी ४०
अश्वगंधा ४०
कटकारी ४०
बृहती ४०
बला ४०
अतिबला ४०
गोक्षुरः ४०
पुनर्नवा ४०
जलम् ४०९६
¼ अवशेषयत्
तैलम् २५६
कल्कद्रव्याणि
मिश्रेया ८
देवदारुकम् ८
जटामांसी ८
शैलेयकम् ८
वचा ८
चंदनम् ८
तगरम् ८
कुष्ठम् ८
एला ८
शालिपर्णी ८
पृश्निपर्णी ८
मुद्गपर्णी ८
माषपर्णी ८
रास्ना ८
अश्वगंधा ८
सैंधवम् ८
पुनर्नवा ८
शतावरीरसः २५६
गोदुग्धम् १०२४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

नित्यानंदरसः

हिंगुलोत्थपारदः १
गंधकः १
ताम्रभस्म १
वंगभस्म १
हरितालभस्म १
शुद्धतुत्थ १
शंखभस्म १
कांस्यभस्म १
कपर्दिकभस्म १
त्रिफला ३
त्रिकटु ३
लोहभस्म १
विडंग १
सैंधव १
सौवर्चल १
बिडलवण १
कांचलवण १
सामुद्र १
चव्य १
पिप्पलीमूलम् १
हपुषा १
वचा १
शठी १
पाठा १
देवदारु १
एला १
वृद्धदारु १
भावना-हरीतकी
काथः १
मात्रा १–३ गुंजा

निद्रोदयरसः

रससिंदूरः -।।-
वंशलोचनम् -।।-
अहिफेनम् -।।-
धातकीचूर्णम् २
आमलकी २
भावना
भंगाक्काथः ३
मात्रा ४–८ गुंजा

निम्बगंधकचूर्णम्

निंबचूर्णम् १
गंधकम् १
मात्रा २–८ गुंजा

निम्बादिक्वाथः

निम्बः १
खदिरसारः १
गुडूची १
इंद्रयवः १
मात्रा १-४ कर्षः

निशादिजलम्
(नेत्रबिंद्व)
हरिद्रा ३
दार्वी ३
लोध्रम् ३
जसदपुष्पम् १॥
गुलाबजलम् १२०
जलम् १२०
जलम् साधयेत्

पंचगव्यघृतम्
गोक्षीरम् १
गोमयरसः १
गोमूत्रम् १
गोदधि १
गोघृतम् ४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

पंचसारजलम्
(जलपानम्)
खर्जुरः १
मृद्विका १
यष्टिमधु १
परुपकः १
शर्करा १

पंचामृतपर्पटी
पारदः १
गंधकम् २
अभ्रकभस्म २
ताम्रभस्म १
लोहभस्म १
विधिवत् साधयेत्
मात्रा २-८ गुंजा

पंचामृतमिश्रणम्
पंचामृतपर्पटी १
प्रवाळपचामृतम् १
संजीवनी १
सुवर्णपर्पटी ।-
मात्रा ३-६ गुंजा

पटोलत्रिफलादिक्वाथः
पटोलम् १
त्रिफला १
निम्बः १
दारुहरिद्रा १
प्रक्षेपः
गुग्गुलुः $\frac{1}{8}$
मात्रा २-४ कर्षः

पटोलादिक्वाथः
पटोलम् १
त्रिफला १
इंद्रवारुणी १
मार्कंडिका १
निशोत्तरम् १
पुनर्नवा १
भार्ङ्गी १
वासा १
कतकबीजम् १
मात्रा २-४ कर्षः

पद्मकादिगणः
पद्म १
शृंगी १
गुडूची १
जीवन्ती १
मुद्गपर्णी १
माषपर्णी १
यष्टिमधु १
वंशलोचनम्
विधिवत् कारयेत्
मात्रा २-४ कर्षः

पद्मकादितैलम्
पद्मकाष्ठम १०
यष्टिमधु १०
उशीरः १०
हरिद्रा १०
जलम् ६४०
$\frac{1}{8}$ अवशेषयेत्
तिलतैलम् २०
कल्कद्रव्याणि
सर्जरसः १
मंजिष्ठा १

शतावरी १
चंदन १
विधिवत् साधयेत्
तैलम्
मात्रा -॥-

पर्पटादिक्काथः

पर्पटः १
यष्टिमधु १
मुस्ता १
हरीतकी १
गुलाबकलिका १
उशीराः १
मात्रा १–२ कर्षः

पलाशबीजकज्जली

पलाशबीजचूर्णम् ७
समगंधकज्जली १
एकत्रमर्दयेत्
मात्रा २–१२ गुंजा

पाददारिलेपः

गैरिकम् १
चंदनम् १
शंखजीरकम् १
टंकणम् १
गंधकम् १
सर्जरसः १
नारीकेलतैलम् १६
मधूच्छिष्टम् ४
एकत्रंपचेत्

पारसीकयवानी मिश्रणम्

पारसीकयवानीघनः २
वातविध्वंसः १
मात्रा ६–१० गुंजा

पिण्डतैलम्

(बाह्योपचारः)
अनंतमूलम् ५
सर्जरसः ५
यष्टिमधु ५
मधूच्छिष्टम् ५
एरंडतैलम् १६०
क्षीरम् ६४०
विधिवत् साधयेत्

पूगपाकः

नागकेशरम् १
मुस्ता १
चंदनम् १
त्रिकटुः ३
आमलकी १
प्रियालम् १
लज्जालुः १
त्वक् १
तमालपत्रम् १
एला १
जीरकद्वयम् २
शृंगाटकम् १
वंशलोचनम् १
जातीफलम् १
लवंगम् १
धान्यकम् १
मिश्रेया १
पूगीफलम् ३२
क्षीरम् १९२
क्षीरेपचेत्
प्रक्षेपः
घृतम् १६
शर्करा २००
आमलकी १६
शतावरी १६
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

पुनर्नवादिक्काथः

पुनर्नवा १
दारुहरिद्रा १
हरिद्रा १
शुंठी १
हरीतकी १
गुडुची १
चित्रकः १
भाङ्र्गी १
मात्रा २–४ कर्षः

पुनर्नवापोट्टली

पुनर्नवाचूर्णम् ७
रसपोट्टली १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–८ गुंजा

पुनर्नवादिमंडूरः

पुनर्नवा ५
निशोत्तरम् ५
शुंठी ५
मरिचम् ५
पिप्पली ५
विडंगः ५
देवदारुकम् ५
चित्रकः ५
कुष्ठम् ५
हरिद्रा ५
त्रिफला ५
दन्तीमूलम् ५
चव्यम् ५
इंद्रयवः ५
कटुका ५
पिप्पलीमूलम् ५
मुस्ता ५
शृंगी ५
जीरकम् ५
यवानी ५
कट्फलम् ५
मंडूरभस्म २३०
गोमूत्रम् २७६०
एकत्र पचेत्
प्रक्षेपः
गुडः ३४५
मात्रा ४–१२ गुंजा

पुनर्नवासवः

पुनर्नवा १६
पाठा ८
दन्तीमूलम् ८
गुडुची ८
चित्रकः ८
कंटकारि ८
त्रिफला २४
जलम् १०१४
¼ अवशेषयेत्
गुडः २००
मधु ३२
विधिवत् सावयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

पुष्करमूलादिकाथः

पुष्करमूलम् १
शुंठी १
यवानी १
चव्यम् १
कंटकारि १
बृहती १
एरंडबीजम् १
हरीतकी १
तुम्बरुफलम् १
मात्रा २–४ कर्षः

पुष्यानुगचूर्णम्

पाठा २०
जम्बुबीजम् १०
आम्रबीजम् १०
पाषाणभेदः १०
दार्वी १०
मोचरसः १०
लज्जालुः १०
कमलकेशरम् १०
अतिविषा १०
मुस्ता १०
बिल्वमूलम् १०
लोध्रः १०
गैरिकम् १०
कट्फलम् १०
मरिचम् १०
शुंठी १०
द्राक्षा १०
रक्तचंदनम् १०
अनंतमूलम् १०
धातकी १०
यष्टिमधु १०
अर्जुनः १०
कुटजः १०
इंद्रयवः १०
मात्रा १–३ माषः

प्रतापलंकेश्वरः

पारदः १
गंधकम् १
मरिचम् १
लोहभस्म ४
शंखभस्म ८
गोमयभस्म १६
विषम् १
अभ्रकभस्म १
भावना

भृंगराजरसः १
मात्रा १–३ गुंजा

प्रदरांतकरसः

पारदः १
गंधकम् १
वंगभस्म १
रौप्यभस्म १
खर्परम् १
कपर्दिकाभस्म १
लोहभस्म ८
भावना
कुमारीरसः १
मात्रा २–३ गुंजा

प्रदरारिरसः

पारदः १
गंधकम् १
वंगभस्म १
रसांजनम् ३
लोध्रचूर्णम् ६
भावना
वासारसः १
मात्रा ४–८ गुंजा

प्रवाळपंचामृतम्

मौक्तिकभस्म १
शंखभस्म १
प्रवाळभस्म २
कपर्दिकभस्म १
शौक्तिकभस्म १
भावना
अर्कक्षीरम् १
पाचनम्
गजपुटम् १
मात्रा २–४ गुंजा

प्रवाळपंचामृत-मिश्रणम्

प्रवाळपचामृतम् २
माक्षीकभस्म २
अभ्रकभस्म ॥
मात्रा ३–६ गुंजा

फलघृतम्

मंजिष्ठः १
यष्टिमधु १
कुष्ठम् १
त्रिफला १
सितोपला १
बला १
अश्वगधा १
अजमोदा १
हरिद्राद्वयम् २
कटुका १
प्रियंगुः १
कसलम् १
लाक्षा १
रक्तचंदनम् १
श्वेतचंदनम् १
घृतम् ६४
शतावरीरसः ७४
क्षीरम् २५६
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

फलवर्तिः (तैलम्)

कटुतुम्बितैलम् १६
अतसीतैलम् १६
लज्जालुरस.१६
गोमयरसः १६
सैंधवम् १।
दन्तीमूलं ½
सार्जिकाक्षारः ½
तैलविधिना पचेत्

बलातैलम्

बलामूलक्वाथः ८०
बलामूलकल्कः ५
तिलतैलम् २०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

बलापोट्टली

बलामूलचूर्णम् ७
रसपोट्टली १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–३ माषः

बालरेचनम्

इच्छाभेदीरस. १
यष्टिमधु ८
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–८ गुंजा

बालहरीतकी योगः
बालहरीतकीचूर्णम् १६
तुत्थम् १
भावना
निम्बुकरसः ७
मात्रा २-४ गुंजा

बिल्वतैलम्
(कर्णपूरणम्)
बिल्वफलक्वाथः १६०
तैलम् ८०
बिल्वकल्कः २०
विधिवत् साधयेत्

बिल्वादिचूर्णम्
बिल्वमज्जा १
मोचरसः १
शुण्ठी १
भंगा १
धातकीपुष्प १
धान्यक २
मिश्रेया ४
मात्रा १-२ माषः

बिल्वावलेहः
बिल्वघनरसक्रिया १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

बोलकपिलामिश्रणम्
कृष्णबोलः १
कपिलाचूर्णम् १
मात्रा ३-६ गुंजा

बोलकुटजामिश्रणम्
कृष्णबोलः १
कुटजचूर्णम् १
मात्रा ३-६ गुंजा

बोलपर्पटी
पारदः १
गंधकम् १
रक्तबोलः २
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ गुंजा

बोलपर्पटीमिश्रणम्
बोलपर्पटी १
लोहपर्पटी १
मायाफलचूर्णम् २
गैरिकम् २
मात्रा ४-८ गुंजा

बोलबद्धरसः
पारदः ५
गंधकम् ५
गुडूचीसत्वम् ५
रक्तबोलः १५
भावना
शाल्मलीत्वक्क्वाथः १
मात्रा २-३ गुंजा

बृहद्वातचिंतामणिः
सुवर्णभस्म ३
रौप्यभस्म २
अभ्रकभस्म ३
लोहभस्म ५
प्रवालभस्म ३
मौक्तिकभस्म ३
रससिंदूरः ५
भावना
कुमारीरसः ४
मात्रा $\frac{१}{४}$-$\frac{१}{२}$ गुंजा

ब्राह्मीघृतम्
ब्राह्मीरसः १
घृतम् १
ब्राह्मीकल्कः $\frac{१}{४}$
क्षीरम् २
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

ब्राह्मीप्राशः
ब्राह्मीरसः २००
शर्करा १००
जलम् २००
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

भल्लातकादिक्वाथः
भल्लातकः १
गुडूची १
पुनर्नवा १
शुंठी १

देवदारुकम् १
हरीतकी १
दशमूलानि १
मात्रा २–४ कर्षः

भल्लातकासवः
भल्लातकः ८०
गुडः ३२०
पिप्पली ५
मरीचः ५
पिप्पलीमूलम् ५
त्वक् ५
धातकीपुष्पम् ५
जलम् १९२०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा २-४ कर्षः

भल्लातकचिंचावटिः
भल्लातकः ४०
चिंचाफलकल्कः २०
शंखभस्म २०
नवनीतम् ५
मात्रा ४–८ गुंजा

भल्लातकतैलम्
अधःपातनयंत्रेण
भल्लातकस्य तैलम्
निर्हरेत्
मात्रा ५–१० बिंदवः

भल्लातकयोगः
(अंजनम्)
भल्लातकतैलम् २
एरंड-दीपकज्जली १
सिंदूरः १
खदिरः १
मृद्दारशृंगकम् १
जसदपुष्पम् १
तुत्थम् -॥-
कर्पूरपुष्पम् -॥-
अहिफेनम् $\frac{1}{2}$
नवनीतम ४

भल्लातकावलेहः
भल्लातकफलम् ८
जलम् ३२
$\frac{1}{4}$ अवशेषयेत्
घृतम ४
क्षीरम ८
$\frac{1}{2}$ अवशेषयेत्
शर्करा ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

भाङ्गींअवलेहः
भाङ्गींकाथः १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

भूनिम्बादिकाथः
भूनिम्बः १
निम्बः १
त्रिफला ३
पटोलम् १
वासा १
गुडुची १
पर्पटः १
भृंगराजः १
मात्रा २–४ कर्षः

भृष्टमृदासिद्धजलम्
कृष्णमृत्तिकागुटी ५
तप्तांगारे भृष्टा
जले निक्षिपेत्
जलम् ८०

भृंगराजतैलम्
भृंगराजरसः ४०
तिलतैलम् २०
भृंगराजकल्कः ५
विधिवत् साधयेत्

मंजिष्ठादिकाथः
मंजिष्ठा १
त्रिफला १
कटुका १
वचा १
दारुहरिद्रा १
अमृता १
निम्बः १
मात्रा २–४ कर्षः

मदनफलयोगः
(वमनार्थम्)
मदनफलम् ४
सैंधवम् १
वचा २
मात्रा ।।—१ कर्षः

मल्लनागमिश्रणम्
मल्लसिंदूरः १
नागगुटिः १
अभ्रकभस्म १
शृंगभस्म ४
मात्रा २–४ गुंजा

मल्लसिंदूरः
पारदः ९
रसकर्पूरः ९
मल्लः ४
गंधकम् ५।।
पाचनं वालुकायंत्र
- विधिना
मात्रा ½–२ गुंजा

मल्लसिंदूरमिश्रणम्
मल्लसिंदूरः ।।
त्रिभुवनकीर्तिः २
मात्रा २–४ गुंजा

महानीलतैलम्
(बाह्योपचारः)
सहचरः ४०
तुलसी ४०
सूर्यपुष्पम् ४०
भृंगराजः ४०
काकमाची ४०
यष्टिमधु ४०
देवदारुकम् ४०
आमलकी २६०
जलम् १९२०
¼ अवशेषयेत्
कल्कद्रव्याणि
कमलम् १००
पिप्पली २०
त्रिफला २०
स्रोतोंजनम् २०
मंजिष्ठा २०
लोध्रः २०
आम्रबीजम् २०
रक्तचंदनम् २०
जपाकुसुमम् २०
भल्लातकबीजम् २०
बाकुची २०
असनः २०
लोहभस्म २०
मदनफलम् २०
चित्रकः २०
पुष्करमूलम् २०
अर्जुनः २०
काश्मरी २०
जम्बुबीजम् २०
तिलतैलम् १६०
विधिवत् साधयेत्

महामंजिष्ठादिक्वाथः
मंजिष्ठा १
मूर्वा १
कुटजः १
गुडूची १
कुष्ठम् १
शुंठी १
भार्ङ्गी १
कटकारिका १
वचा १
निम्बः १
हरिद्राद्वयम् २
त्रिफला ३
पटोलम् १
कटुका १
विडंगः १
असनः १
चित्रकः १
शतावरी १
त्रायमाणा १
पिप्पली १
इंद्रयवः १
वासा १
भृंगराजः १
देवदारुकम् १
पाठा १
खदिरः १
चंदनम् १
निशोत्तरम् १
वरुणः १
किराततिक्तकम् १
बाकुची १
आरग्वधः १
करजः १
अतिविषा १

इंद्रवारुणिका १
अनंतमूलम् १
पर्पटः १
मात्रा २–४ कर्षः

महामृत्युंजयरसः

पारदः १
गंधकम् १
जयपालबीजम् १
हरतालभस्म १
ताम्रभस्म १
अभ्रकभस्म १
टकणः -॥-
मनःशिला -॥-
विषम् २
भावना
चित्रकक्काथ १
मात्रा १–२ गुंजा

महायोगराजगुग्गुलुः

शुंठी १
पिप्पलीमूलम् १
पिप्पली १
चव्यम् १
चित्रकः १
हिंगु १
अजमोदा १
सर्षपः १
जीरकद्वयम् २
रेणुकबीजम् १
इंद्रयवः १
पाठा १
विडगः १
गजपिप्पली १
कटुका १
अतिविषा १
भार्ङ्गी १
वचा १
मूर्वा १
त्रिफला २०
गुग्गुलुः ६०
वंगभस्म १६
रौप्यभस्म १६
लोहभस्म १६
अभ्रकभस्म १६
मण्डूरभस्म १६
रससिंदूरः १६
मात्रा २–८ गुंजा

महायोगराजसमीर-मिश्रणम्

महायोगराजगुग्गुलुः ८
समीरपन्नगः १
मात्रा २–८ गुंजा

महारास्नादिकाथः

रास्ना २
दुरालभा २
बला १
एरंडमूलम् १
देवदारुकम् १
शठी १
वचा १
वासा १
शुंठी १
हरीतकी १
चव्यम् १
मुस्ता १
पुनर्नवा १
गुडूची १
वृद्धदारुकम् १
मिश्रेया १
गोक्षुरः १
अश्वगंधा १
अतिविषा १
आरग्वधः १
शतावरी १
पिप्पली १
सहचर १
धान्यकम् १
कंटकारिका १
बृहती १
मात्रा २–४ कर्षः

माक्षीकमिश्रणम्

माक्षीकभस्म २
प्रवालभस्म २
मौक्तिकभस्म १
कामदुहा २
मात्रा ४–८ गुंजा

मातुलुंगावलेहः

मातुलुंगरसः १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

मायाफलमिश्रणम्

मायाफलचूर्णम् १
गैरिकम् १
लोहपर्पटी १
मात्रा ४–८ गुंजा

माषमोदकः

माषचूर्णम् १
शर्करा १
घृतम् १
मात्रा १–२ कर्षः

माषादिक्वाथः

माषः १
कपिकच्छुमूलम् १
बलामूलम् १
अश्वगंधा १
एरंडमूलम् १
रोहिषतृणम् १
रास्ना १
मात्रा २–४ कर्षः

मूषलचूर्णम्

धान्यकम् १
उशीरः १
चन्दनम् १
शाकबीजम् १
गोक्षुरः १
भावना
कदलीरसः
मात्रा १–३ माषः

मोचरसपिच्छाबस्तिः

मोचरसः २
जलम् ४०
क्वाथयित्वा
⅛ अवशेषयेत्

मोचरसमिश्रणम्

मोचरसः ४
प्रवालभस्म १
कामदुहा २
माक्षीकभस्म १
मात्रा १–२ माषः

मौक्तिककामदुहा

मौक्तिकभस्म १
प्रवालभस्म १
मुक्ताशुक्तिभस्म १
कपर्दिकभस्म १
शंखभस्म १
गैरिकम् १
गुडूचीसत्वम् १
एकत्रं मर्दयेत्
मात्रा १–२ गुंजा

यमकस्नेहः

एरंडस्नेहः १
घृतं १
मात्रा १–२ कर्षः

योगराजगुग्गुलुः

चित्रकम् १
पिप्पलीमूलम् १
यवानी १
मिश्रेया १
विडंगः १
अजमोदा १
जीरकम् १
देवदारुकम् १
चव्यम् १
एला १
सैंधवम् १
कुष्ठम् १
रास्ना १
गोक्षुरः २
धान्यकम् १
त्रिफला ३
मुस्ता १
त्रिकटुः ३
त्वक् १
उशीरम् १
यवक्षारः १
तालीसपत्रम् १
लवगम् १
सर्जिकाक्षारः १
शठी १
दन्ती १
गुडूची १
हपुषा १
अश्वगंधा १
शतावरी १
गुग्गुलुः ३१
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

योगराजमिश्रणम्

योगराजगुग्गुलुः २
वातविध्वंसः २
सर्पगधाचूर्णम् ४
मात्रा १–१॥ मापः

रसपर्पटीमिश्रणम्

रसपर्पटी ·॥·
प्रवालपंचामृतम् १
शंखोदरः २
मात्रा २–३ गुंजा

रक्तशोधकगुग्गुलुः

पुनर्नवा ८
लोध्रः २
चित्रकः २
शुंठी २
गुग्गुलुः ५६
हरिद्रा २
त्रिफलाक्वाथः ९६
गोमूत्रम् ३०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

रससिंदूरः

पारदः ४
गंधकम् १
नृसारः ·।·
कुपिपक्वविधिना
साधयेत्
मात्रा ¼–½ गुंजा

रससिंदूरमिश्रणम्

रससिंदूरः १
भर्जितटकणः ८
मात्रा ३–४ मापः

रास्नासप्तकक्वाथः

रास्ना १
गुडूची १
आरग्वधः १
देवदारुकम् १
गोक्षुरः १
एरंडमूलम् १
पुनर्नवा १
मात्रा २–४ कर्षः

लक्ष्मीनारायणरसः

हिंगुलः १
गंधकम् १
टकणः १
विषम् १
अभ्रकभस्म १
कटुका १
हरीतकी १।
अतिविषा १
पिप्पली १
कुटजः १
सैंधवम् १
भावना
दन्तीमूलक्वाथः ३
त्रिफलाक्वाथः ३
मात्रा ½–२ गुंजा

लक्ष्मीविलास-मिश्रणम्

लक्ष्मीविलासः १
कर्पूरादिचूर्णम् ६
मात्रा १–१॥ मापः

लक्ष्मीविलासरसः

रससिंदूरः ११
सुवर्णभस्म १
अभ्रकभस्म १
रौप्यभस्म १
ताम्रभस्म १
वंगभस्म १
कांतलोहभस्म १
तीक्ष्णलोहभस्म १
मुंडलोहभस्म १
नागभस्म १
मौक्तिकभस्म १
विषम् १
भावना
मधु १
पाचनं
तार्क्ष्यपुटेन १
भावना
चित्रकक्वाथः १
मात्रा ½–२ गुंजा

लघुपंचमूलजलम्

(जलपानार्थम्)
बृहती १
कटकारिका १
शालिपर्णी १
पृश्निपर्णी १

गोक्षुरः १
जलम् ४००

लघुमालिनीवसंतः
खर्परम् २
मरिचम् १
भावना
नवनीतम् १
निम्बुकरसः २१
यावत् स्नेहनाशः
मात्रा २–३ गुंजा

लताकरंजबोलवटिः
लताकरंजचूर्णम् १
रक्तबोलः १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–८ गुंजा

लवंगादिवटिः
लवंगम् १
मरिचम् १
बिभीतकः १
खदिरत्वक्सारः ३
भावना
बब्बुलत्वक्क्वाथः १
मात्रा २–४ गुंजा

लवणयवक्षार-मिश्रणम्
(प्रतिसारणम्)
पंचलवणानि ५
यवक्षारः १

लशुनपाकः
लशुनकंदः (तक्रशुद्धः) १६०
क्षीरम् ६४०
घृतम् ४०
प्रक्षेपः
रास्ना २
मुहूची २
कचोरकः २
शुंठी २
देवदारुकम् २
वृद्धदारुकम् २
यवानी २
चित्रकः २
मिश्रेया २
पुनर्नवा २
पिप्पली २
विडंगः ३
मधु ४०
शर्करा ६४०
विधिवत् लेहम् साधयेत्
प्रक्षेपः
लोहभस्म २॥
रससिंदूरः -॥-
कर्पूरः -॥-
कस्तुरिका -॥-
कारस्करः १
मात्रा १–२ कर्षः

लशुनादिलेपः
लशुनकल्कः १
हरिद्रा १
लवणम् १

लशुनादिवटिः
लशुनः १
शुंठी १
मरिचम् २
पिप्पली १
हिंगु १
सैंधवम् १
गंधकम् १
भावना
निम्बुकरसः १
मात्रा ४–८ गुंजा

लाक्षामिश्रणम्
लाक्षाचूर्णम् ४
प्रवालभस्म १
सितोपलादिचूर्णम् ४
मात्रा १–२ माषः

लेपगुटिः
पुनर्नवा ८
लोध्रः २
चित्रकः २
शुंठी २
गुग्गुलुः ५६
हरिद्रा २
त्रिफलाकाथः ९६
गोमूत्रम् ३०
एकत्रं पचेत्

लोध्रमिश्रणम्

लोध्रचूर्णम् १
प्रवालभस्म १
चंदनादिचूर्णम् २
मात्रा १–२॥ माषः

लोध्रासवः

लोध्रः १
कचोरकः १
पुष्करमूलम् १
एला १
मूर्वा १
विडंगः १
त्रिफला ३
चव्यम् १
प्रियंगुः १
पूगीफलम् १
इंद्रवारुणी
किराततिक्तकम् १
कटुका १
भार्ङ्गी १
इंद्रयवः
तगरम् १
चित्रकः १
पिप्पलीमूलम् १
कुष्ठम् १
अतिविषा १
पाठा १
नागकेशरम् १
तमालपत्रम् १
जीरकम् १
मुस्ता १

जलम् १२४
¼ अवशेषयेत्
मधु २५६
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

लोहगुग्गुलुः

लोहभस्म १
यष्टिमधु १
त्रिफला ३
पिप्पली १
गुग्गुलुः ४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा २–४ गुंजा

लोहपर्पटी

पारदः १
गंधकम् १
लोहभस्म १
पर्पटीम् साधयेत्
मात्रा २–८ गुंजा

लोहपर्पटीमिश्रणम्

लोहपर्पटी १
चोलपर्पटी १
गैरिकम् २
प्रवालभस्म २
मायाफलचूर्णम् ४
मात्रा ४–६ गुंजा

वंगमिश्रणम्

वंगभस्म १
हरिणशृंगभस्म १
प्रवालभस्म १
मात्रा ४–८ गुंजा

वचातैलम्

वचाक्वाथः १६०
तैलम् ८०
वचाकल्कः २०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १०–२० बिंदवः

वचामिश्रणम्

वचाचूर्णम् १
कुष्ठचूर्णम् २
पारसीकयवानी–
चूर्णम् ३
मात्रा १॥–२ माषः

वज्रक्षारः

लवणम् १
सैंधवम् १
काचलवणम् १
सौवर्चलम् १
टंकणः १
यवक्षारः १
सर्जिकाक्षारः १
भावना
अर्कक्षीरम् १

स्नुहीक्षीरम् ३
पुटं दद्यात्
प्रक्षेपः
त्रिकटुः -॥-
त्रिफला -॥-
जीरकम् -॥-
हरिद्रा -॥-
चित्रकः -॥-
मात्रा २–८गुंजा

वडवाग्निरसः

रससिंदूरः १
ताम्रभस्म १
तालभस्म १
रक्तबोलः १
भावना
अर्कक्षीरम् १
मात्रा १–२ गुंजा

वत्सकादिगणः

(बस्तिः)
कुटजः १
मूर्वा १
भाङ्गी १
कटुका १
मरिचम् १
अतिविषा १
स्नुही १
एला १
पाठा १
जीरकम् १
टंङ्कम् १
अजमोदा १
राजिका १
वचा १
हिंगु १
विडंगः १
पंचकोलम् ५
क्वाथयेत्

वरुणादिक्वाथः

वरुणः १
पुनर्नवा १
शिग्रुः १
क्वाथयेत्
मात्रा २–४ कर्षः

वर्धमानपिप्पलीयोगः

प्रातिदिनं एकेकां
पिप्पली
वर्धयित्वा-यावत् अष्टौ
प्रमाणं वा चत्वारिंशत्
प्रमाणम्
तैः सिद्धं क्षीरम्

वसंतकुसुमाकरः

सुवर्णभस्म २
रौप्यभस्म २
वंगभस्म ३
नागभस्म ३
कांतभस्म ३
रससिंदूरः ४
अभ्रकभस्म ४
प्रवालभस्म ४
मौक्तिकभस्म ४
भावना
गोदुग्धम् १
इक्षुरसः १
वासारसः १
चंदनक्वाथः १
उशीरक्वाथः २
हरिद्रारसः १
कदलिकंदरसः १
शतपत्ररसः ७
मालतीपुष्परसः ७
कस्तुरीजलम् ७
मात्रा -॥-—१ गुंजा

वाक्शुद्धिकरचूर्णम्

वचा १
ब्राह्मी २
धान्यकम् १
कुष्ठम् १
शुंठी १
मात्रा १–३ माषः

वातकासहरलेहः

बकुलपुष्पम् ५
स्वर्णचंपक पुष्पम् ५
जलम् ६०
¼ अवशेषयेत्
शर्करा ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्ष

वातगजांकुशः

पारदः ८
गंधकम् ८
कारस्करः ८
त्रिकटुः १२
भावना
निम्बुकरसः १
मात्रा ४-८ गुंजा

वातविध्वंसः

पारदः १
गंधकम् १
नागभस्म १
वंगभस्म १
ताम्रभस्म १
अभ्रकभस्म १
लोहभस्म १
पिप्पली २
शुंठी १
मरिचम् १
विषम् ४॥
टंकणः १
भावना
त्रिफलाक्वाथः ३
चित्रकमूलक्वाथः ३
भृंगराजरसः ३
कुष्ठक्वाथः ३
निर्गुंडीरसः ३
अर्कक्षीरम् ३
भूम्यामलकीरसः ३
आर्द्रकरसः ३
निम्बुकरसः ३
मात्रा २-४ गुंजा

वातविध्वंसमिश्रणम्

वातविध्वंसः १
हिंग्वादिचूर्णम् ४
पारसीकयवानी-
चूर्णम् ४
मात्रा १-२

वातविध्वंसयोगराज-मिश्रणम्

वातविध्वंसः १
योगराजगुग्गुलुः १
सर्पगंधाचूर्णम् १
मात्रा ६-१२ गुंजा

वासकासवः

वासक्वाथः १६०
गुडः ६०
धातकीपुष्पम् १
त्वक् १/२
एला १/२
तेजपत्रम् १/२
नागकेशरम् १/२
कंकोलम् १/२
त्रिकुटुः १/२
उशीरः १/२
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

वासाघृतम्

वासापंचाङ्गक्वाथः ४
घृतम् १
वासाकल्कः १/४
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

वासादिक्वाथः

वासा १
गुडूची १
त्रिफला १
कटुका १
किराततिक्तकः १
निम्बः १
प्रक्षेपः
मधु
मात्रा २-४ कर्षः

वासावलेहः

वासारसः २०
शर्करा २०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १-२ कर्षः

वासाहिंगुलम्

वासापत्रचूर्णम् ७
शुद्धहिंगुलम् १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २-८ गुंजा

विडंगकुमारीआसव-मिश्रणम्

विडंगासवः १
कुमारीआसवः १
मात्रा १-२ कर्षः

विडंगतैलम्

(नस्यम्)
विडंगक्वाथः ८
तिलतैलम् ४
विडंगकल्कः २
विधिवत् साधयेत्

विडंगयवानीफाण्टः

विडंगः १
कीटमारीयवानी १
मात्रा २–४ कर्षः

विडंगादिचूर्णम्

विडंगः १
अजमोदा १
निम्बत्वक् १
पलाशबीजम् १
कीटमारीयवानी १
हिंगु १
मात्रा १–३ माषः

विडंगारिष्टः

विडंगः ८०
पिप्पलीमूलम् ८०
रास्ना ८०
इंद्रयवः ८०
पाठा ८०
आमलकी ८०
जलम् ६४००
$\frac{1}{8}$ अवशेषयेत्
मधु १२००
धातकी ८०
त्वक् ८
तमालपत्र ८
एला ८
प्रियंगुः ८
कांचनारत्वक् ४
लोध्रः ४
त्रिकटुः ३२
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

विडंगावलेहः

विडंगघनरसक्रिया १
शर्करा ४
जलम् ४
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

विडंगासवः

विडंगः २०
पिप्पलीमूलम् २०
रास्ना २०
कुटजत्वक् २०
इंद्रयवः २०
पाठा २०
आमलकी २०
जलम् ११२०
$\frac{1}{8}$ अवशेपयेत्
प्रक्षेपः
मधु १२००
धातकी ८०
त्वक् ८
तमालपत्रम् ८
एला ८
प्रियगुः ८
काचनारत्वक ४
लोध्रम् ४
त्रिकटुः ३२
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

विरेचनकषायः

मार्कंडिका १
हरीतकी १
द्राक्षा १
यष्टिमधु १
गुलाबकलिका १
शुंठी १
निशोत्तरम् १
मात्रा २–२॥ कर्षः

विषगर्भतैलम्

तिलतैलम् ३२०
कांजिकम् ३००
करवीरमूलम्, धत्तूरमूलम्, निर्गुंडीमूलम्, अर्कमूलम् — क्वाथः ३२०
कल्कद्रव्याणि

धत्तूरः	४
कुष्ठम्	,,
कलिहारी	,,
विषम्	,,
देवदारुकम्	,,
दार्वी	,,
स्वर्णक्षीरी	,,
रास्ना	,,
करवीरम्	,,
ज्योतीष्मती	,,

मरिचम् ४
दन्ती ,,
जटामांसी ,,
वचा ,,
चित्रकः ,,
सर्षपः ,,
एरंडः ,,
लाक्षा ,,
त्रिफला ,,
लज्जालुः ,,
विधिवत् तैलम् पचेत्
मात्रा २०–६० बिंदवः

विषतिन्दुकवटिः

हरीतकी २०
कारस्करः २०
कांजिके भर्जयेत्
हिंगु ४
विडंगः ४
त्रिलवणम् १२
कीटमारीयवानी ४
अजमोदा ४
त्रिकटुः १२
गंधकम् ४
भावना
लशुनरसः १
मात्रा ४–८ गुंजा

वीरतर्वादिक्वाथः

अर्जुनः (वीरतरुः) १
सहचरः १
तृणपंचमूलम् ५
अग्निमंथः १
पाषाणभेदः १
मूर्वा १
बकुलः १
अपामार्गः १
वासा १
गोक्षुरः १
मात्रा २–४ कर्षः

वेणुपत्रादिक्वाथः

वेणुपत्रम् १
त्रिफला ३
मुस्ता १
पाठा १
प्रक्षेपः
मधु
मात्रा २–४ कर्षः

वेदनाहरतैलम्

(बाह्योपचारः)
कारस्करक्वाथः १६०
तैलम् ८०
अहिफेनबीजम् १६०
कारस्करकल्कः
विधिवत् साधयेत्

वृद्धदारुकयोगः

वृद्धदारुकम् ३
शुंठी १
शतावरी १
सुरजानम् १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–३ माषः

वृष्ययोगः

वंगभस्म १
रौप्यभस्म -॥-
कारस्करः १
प्रवालभस्म १
भावना
अश्वगंधाक्वाथः १
मात्रा १–२ गुंजा

वृष्यवटिः

श्वेतकरवीर-
मूलत्वक् १०
कुंकुमम् २
जातीफलम् २
लवंगम् २
जातिपत्री २
आकारकरभः २
एला २
महिषीक्षीरम ८००
½ अवशेषयेत्
प्रक्षेपः
मल्लः २
कर्पूरः २
दध्यादिक्रमेण
घृतम् साधयेत्
घृतम् २०
बरतांडम् २०
एकत्र भर्जयेत्

प्रक्षेपः
पिप्पली २०
सैंधवम् २०
कर्पूरः -|||-
अहिफेनम् -|-
शिलाजतुः ३|||
एकत्रं मर्दयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

व्याधिहरणमिश्रणम्
व्याधिहरण. १
मल्लसिंदूरः १
सुवर्णराजवंगेश्वरः १
मात्रा १||–२ गुंजा

व्याधिहरणरसः
पारदः १
गंधकम् १
रसकर्पूरः १
कुपिस्थरसायन
विधिना साधयेत्
मात्रा -|--२ गुंजा

शंखपुष्पीअवलेहः
ब्राह्मी १
भूकुष्मांडः १
वचा १
शंखपुष्पी १
कुष्ठम् १
जलम् ४०
ई अवशेषयेत्
शर्करा १०
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

शंखवटिः
चिंचाक्षारः ४
स्नुहीक्षारः ४
अर्कक्षारः ४
शंखभस्म ८
हिंगु २
अष्टलवणानि ३२
यवाक्षारः २
स्वर्जिकाक्षारः २
भावना
निम्बुकरसः ३
चित्रकमूलक्काथः ३
भृंगराजः १
निर्गुंडीरसः १
मुंडीरसः १
आर्द्रकरसः १
मात्रा २–८ गुंजा

शंखवटीमिश्रणम्
शंखवटिः २
वातविध्वंसः २
सर्पगंधाचूर्णम् ४
मात्रा ६–१२ गुंजा

शंखोदरः
शंखभस्म ४
अहिफेनम् १
जातीफलम् १
टकणः १
भावना
अहिफेनबीजक्काथः
मात्रा २–८ गुंजा

शतावरीकज्जली
शतावरी चूर्णम् ७
समगंधकज्जली १
एकत्रमर्दयेत्
मात्रा –१–३ माषः

शतावरीघृतम्
शतावरीक्काथः २०
क्षीरम ८०
घृतम् २०
शतावरीकल्कः ५
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

शतावरीतृणपंचमूलक्काथः
शतावरी १
तृणपंचमूलकम् ३
भूकुष्मांडः १
इक्षुमूलम् १
आमलकी १
मात्रा २–४ कर्षः

शतावरीमंडूरः
मंडूरभस्म १०
क्षीरम् २०
शतावरीक्काथः २०
दधि २०
घृतम् १०
अग्नौ विघट्टयेत्
मात्रा २–४ गुंजा

शतावरीलेहः
शतावरीक्काथः ४०
शर्करा २०
लेहवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

शतावर्यादिक्वाथः

शतावरी १
मंजिष्ठा १
कुटजः १
नीलकमलम् १
लोध्रः १
अनंतमूलम् १
मात्रा २–४ कर्षः

शाल्मलीघृतम्

अश्वगंधा ५
शतावरी ५
रास्ना ५
मुशली ५
शुंठी ५
अनंतमूलम् ५
द्राक्षा ५
घृतम् ३२०
शाल्मलीरसः ६४०
अजादुग्धम् ६४०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

शालीपर्णी पोट्टली

शालीपर्णी चूर्णम् ७
रसपोट्टली १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा–१–३माषः

शिरीषादिवर्ति
(नस्य अजनार्थम्)

शिरीषम् १
लशुनम् १
हिंगु १
शुंठी १
यष्टिमधु १
वचा १
कुष्ठम् १
भावना
बस्तमूत्रम् १

शिलाप्रवालवंगः

शिलाजतु १
प्रवालभस्म १
वंगभस्म १
मात्रा ४–८ गुंजा

शूलहरवटिः

शुंठी १
टकणः १
सैधवम् ३
हिंगुः १
भावना
तिक्तशिग्रुरसः
मात्रा २–४ गुंजा

शृंग्यादिक्वाथः

कर्कटशृंगी १
गुडूची १
यष्टिमधु १
चित्रकः १
विडगः १
हरीतकी १
भाड्गीं १
रोहितकः १
मार्कंडिकः १
मात्रा २–४ कर्षः

श्रीफलकुसुमवटिः

श्रीफलकुसुमम् ३०
गोरोचनम् -॥-
जातीफलम् १
शुंठी १
पिप्पली -॥-
पिप्पलीमूलम् -॥-
लवगम् १
जातिपत्री १
कुंकुमम् -॥-
आकारकरभः १
कर्पूरः -।-
जीरकम् -॥-
मात्रा -॥–१ माषः

श्लीपदारिक्वाथः

वरुणः १
शिग्रुः १
मार्कंडिका १
पुनर्नवा १
हरीतकी २
देवदारुकम् २
त्रिकटुः ३
गुडूची १
मात्रा २–४ कर्षः

श्लेष्मांतकमिश्रणम्

श्लेष्मांतकः १
नागपुटिः १

सूतशेखरः १
मात्रा २–४ गुंजा

श्लेष्मान्तकरसः
अभ्रकभस्म १
रससिंदूरः २
शंखभस्म ३
मौक्तिकभस्म -॥-
कचोरकः -।-
त्रिफला ३
भावना
वासारसः १
मात्रा ।।·–२ गुंजा

श्वासकुठारः
पारदः १
गंधकम् १
विषम् १
टकणः १
मनःशिला १
मरिचम् ८
त्रिकटुः -।-
मात्रा २–४ गुंजा

श्वासकुठारमिश्रणम्
श्वासकुठारः १
सूतशेखरः १
कर्पूरादिचूर्णम् ४
मात्रा १–१॥ माषः

श्विग्रहरवर्तिः
(बाह्योपचारः)
चि. प्र....१०

हरतालः -।-
करवीरः १
चित्रकः २
बाकुचिका १
भावना
गोमूत्रम् १
अर्कक्षीरम् १

षट्पलघृतम्
पिप्पली १
पिप्पलीमूलम् १
चवकः १
चित्रकः १
शुंठी १
यवक्षारः १
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–४ कर्षः

षड्बिंदुघृतम्
भृंगराजः १
लवणम् १
यष्टिमधु १
कुष्ठम् १
शुंठी १
गोघृतम् २०
गोदुग्धम् ८०

षडंगयूषः
(आहारार्थम्)
मुद्गयूषः
मांसरसः

तक्रम्
सैंधवम्
जीरकम्
धान्यकम्
यूषविधिना साधयेत्

षडंगोदकम्
(जलपानार्थम्)
मुस्ता १
चंदनम् १
शुंठी १
उशीरद्वयम् २
पर्पटः १
जलम् ४८०

संजीवनी
विडंगः १
शुंठी १
पिप्पली १
हरितकी १
आमलकी १
बिभीतकः १
वचा १
गुडूची १
भल्लातकः १
विषम् १
भावना
गोमूत्रम्
मात्रा १–४ गुंजा

संजीवनीमिश्रणम्
संजीवनी १
शंखोदर २

कर्पूरः ·॥·
समीरपन्नगः ३/४
मात्रा ·॥–२

समशर्करचूर्णम्

शुंठी ६
पिप्पली ५
मरिचम् ४
नागकेशरम् ३
त्वक् २
एला १
शर्करा २१
मात्रा १॥–३ माषः

समशर्करमिश्रणम्

समशर्करचूर्णम् १
माक्षिकभस्म ·।·
प्रवालभस्म ·।·
मात्रा १॥–२ माषः

समीरतालिसादि-मिश्रणम्

समीरपन्नगः ·॥·
शृंगभस्म २
तालिसादिचूर्णम् ४
मात्रा ४–८ गुंजा

समीरपन्नगमिश्रणम्

समीरपन्नगः ३/४
श्वासकुठारः २
पुष्करमूलचूर्णम् ६
मात्रा १–१॥ माषः

समीरपन्नगरसः

पारदः १
गंधकम् १
मल्लः १
हरितालम् १
मनःशिला १
भावना
तुलसीरसः १
पचनं वालुकायन्त्र-विधिना
मात्रा ·।·–२ गुंजा

समीरमिश्रणम्

समीरपन्नगरसः ३/४
यष्टिमधु चूर्णम् ८
अभ्रकभस्म ३/४
शृंगभस्म २
चतुःषष्ठि पिप्पली २
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा १–१॥ माषः

समीरयोगराज-मिश्रणम्

समीरपन्नगः १
योगराजगुग्गुलः ८
वातविध्वसः ४
मात्रा ६–१२ गुंजा

सर्पगंधाघनमिश्रणम्

सर्पगंधाघनः ४
सूतशेखरः १
मात्रा ४–८ गुंजा

सर्पगंधामिश्रणम्

सर्पगंधाचूर्णम् २
सूतशेखरः १
मात्रा ४–८ गुंजा

सर्पगंधासमीर-मिश्रणम्

सर्पगंधाघनः २
वातविध्वंसः १
समीरपन्नगः ·॥·
मात्रा ६–१२ गुंजा

सर्वतोभद्रवटिः

सुवर्णभस्म १
लोहभस्म १
शुद्धशिलाजतुः १
गंधकम् १
वंगभस्म १०
भावना
वरुणक्वाथः १
मात्रा १–२ गुंजा

सर्वांगसुंदरीवटिः

भल्लातकफलानि-१०००
त्रिफलाक्वाथः १०२४

¼ अवशेषयेत्
प्रक्षेपः
शर्करा ४०
वाकुचिका ४
गुग्गुलुः ४०
खदिरः १
निम्बः १
मंजिष्ठा १
असनः १
इन्द्रवारुणी १
चित्रकः १
हरिद्राद्वयम् ४
देवदारुकम् २
हरीतकी २
भार्ङ्गी २
वचा २
मात्रा ४– ८ गुंजा

सहचरतैलम्

सहचरक्काथः १६०
तैलम् ८०
सहचरकल्कः २०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२कर्षः

सामुद्रादिचूर्णम्

लवणम् १
सैंधवम् १
यवक्षारः १
स्वर्जिकाक्षारः १
सौवर्चलम् १
शुंठी १
मरिचम् १
पिप्पली १
चित्रकः १
हिंगु १
विडंगः १
मात्रा १–२ मापः

सामुद्रमिश्रणम्

सामुद्रादिचूर्णम् १
स्वर्जिकाक्षारः १
मात्रा १॥–३ मापः

सामुद्रयोगः

सामुद्रादिचूर्णम् ६
अहिफेनम् ·॥·
मात्रा १॥–३मापः

सारस्वतघृतम्

आर्द्रकम् ५
वचा ५
शिग्रुः ५
हरीतकी ५
पिप्पली ५
मरिचम् ५
पाठा ५
सैंधवम् ५
} कल्कद्रव्याणि

घृतम् १६०
अजादुग्धम् ६४०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

सारस्वतचूर्णम्

कुष्ठम् १
अश्वगंधा १
सैंधवम् १
अजमोदा १
जीरकद्वयम् २
त्रिकटुः ३
पाठा १
शंखपुष्पी १
वचा ११
भावना
ब्राह्मीरसः ३
मात्रा १॥–३ मापः

सारिवाद्यासवः

सारिवा ५
मुस्ता ५
लोध्रः ५
वटः ५
पिप्पलः ५
शटी ५
अनंतमूलम् ५
पद्म ५
उशीरः ५
पाठा ५
आमलकी ५
गुडूची ५
चंदनद्वय ५
एलाद्वयम् ५
यवानी ५
कटुका ५
कुष्ठम् २०
हरीतकी २०

जलम् ५१२०
गुडः १४०
धातकीपुष्पम् ५०
द्राक्षा ३२०
विधिवत् साधयेत्
मात्रा १–२ कर्षः

सितोपलादिचूर्णम्

पिप्पली ४
वंशलोचनम् ८
एला २
त्वक् १
शर्करा १६
मात्रा १–१॥ माषः

सिंहनादगुग्गुलुः

माक्षिकभस्म १२
त्रिफलाचूर्णम् १२
गंधकम् ४
गुग्गुलुः ४
एरडस्नेहः १६
लोहपात्रे साधयेत्
मात्रा ४–८ गुंजा

सिंहनादवातविध्वंस-मिश्रणम्

सिंहनादगुग्गुलुः ४
वातविध्वंसः १
मात्रा १०–१२ गुंजा

सुगंधितैलम्

तगरम् १
कुंकुमम् १
धूपः १
लवगम् १
त्वक् १
कस्तूरिका १
देवदारुकम् १
तमालपत्रम् १
एला १
नखम् १
नागकेशरम् १
कोष्ठम् १
उशीरम् १
पद्म १
शिलारसः १
बला १
कल्क–क्वाथ–क्षीरैः
विधिना तैलम् साधयेत्

सुदर्शनलेपः

सिंदूरः १
श्वेतखादिरत्वक्सारः २
रसकर्पूरः २
शंखजीरकम् १
सर्जरसः १
घृतम् २८
शतधौतघृतवत् साधयेत्

सुरंजानयोगः

सुरजानचूर्णम् १
शतावरी १
शुंठी १
वृद्धदारुकम् १
एकत्र चूर्णयेत्
मात्रा १॥–३ माषः

सुवर्णपर्पटी

पारदः ८
गंधकम् ८
सुवर्णभस्म १
मात्रा ।–२ गुंजा

सुवर्णपर्पटीमिश्रणम्

सुवर्णपर्पटी ।
पचामृतपर्पटी २
मात्रा २–४ गुंजा

सुवर्णमालिनीवसंतः

सुवर्णभस्म १
मौक्तिकभस्म २
हिंगुलः ३
मरिचम् ४
खर्परम् ८
भावना
नवनीतम् १
निम्बुकरसः २१
मात्रा ॥–२ गुंजा

सुवर्णराजमिश्रणम्

सुवर्णराजवगेश्वरः १
शिलाजतुः १
प्रवालभस्म ८
मात्रा २–४ गुंजा

सुवर्णराजवंगेश्वरः

पारदः १
गंधकम् १
नृसारः १
वंगः १
कुपिस्थरसायन
विधिना साधयेत्
मात्रा ।–२ गुंजा

सूक्ष्मत्रिफलाचूर्णम्

त्रिफलाचूर्णम्
भावना
त्रिफलाक्वाथः ३
मात्रा २–४ गुंजा

सूतशेखरः

पारदः १
गंधकम् १
सुवर्णभस्म १
ताम्रभस्म १
शंखभस्म १
विषम् १
धत्तूरबीजम् १
चतुर्जातम् ४
त्रिकटुः ३
बिल्वमज्जा १
कचोरकम् १
टंकणः १
भावना
भृंगराजरसः १
अथवा २१
मात्रा ॥–२ गुंजा

सूतशेखरकल्पः

सूतशेखरः १
प्रवालभस्म ८
याममात्रं मर्दयेत्
मात्रा १–२ गुंजा

सूतशेखरमिश्रणम्

सूतशेखरः १
कर्पूरादिचूर्णम् ६
मात्रा १–१॥ माषः

सूतशेखरसमीरः

सूतशेखरः २
समीरपन्नगः $\frac{1}{2}$
मात्रा $\frac{1}{2}$–२ गुंजा

सूतिकाभरणरसः

सुवर्णभस्म १
रौप्यभस्म १
ताम्रभस्म १
प्रवालभस्म १
रससिंदूरः १
गंधकम् १
अभ्रकभस्म १
तालभस्म १
मनःशिला १
त्रिकटुः १
कटुका १
भावना
अर्कक्षीरम् १
चित्रकक्वाथः १
पुनर्वसुरसः १
पाचनम्
गजपुटे पाचयेत्
मात्रा ॥–१ गुंजा

सौराष्ट्रीदार्वीजलम्

सौराष्ट्री १
दार्वी १
उष्णजलम् १५

स्मृतिसागरः

पारदः १
गंधकम् १
हरितालः १
मनःशिला १
ताम्रभस्म १
भावना
वचाक्वाथः २१
ब्राह्मीरसः २१
ज्योतीष्मतीतैलम् १
मात्रा २–४ गुंजा

स्मृतिसागरमिश्रणम्

स्मृतिसागरः २
सूतशेखरः २
मौक्तिकभस्म ॥
मात्रा ४–६ गुंजा

स्रंसनचूर्णम्

शुंठी १
मिश्रेया १
यवानी १

हरीतकी १
सौवर्चलम् १
विडंगः १
मार्कंडिका ६
मात्रा २–३ माषः

स्वर्णयोगराजः

सुवर्णभस्म १
महायोगराजगुग्गुलुः
मात्रा २–४ गुंजा

स्वर्णवसंतः

सुवर्णभस्म -॥-
अभ्रकभस्म २
अजास्थिभस्म ८
माक्षिकभस्म ४
वंगभस्म ४
प्रवालभस्म ४
शृंगभस्म ८
मकरध्वजः -॥-
गुडूचीसत्त्वम् १६
वंशलोचनम् ८
भूकूष्मांडम् ३६
भावना
नवनीतम्
निम्बुरसभावितः २१
वासारसः १
एलाक्काथः १
त्वक्क्काथः १
पिप्पलीकाथः १
मात्रा २–४ गुंजा

स्वर्णवसंतमिश्रणम्

स्वर्णवसंतः २
आमपाचकवटी ४
मात्रा १–२ माषः

स्वर्णशेखरः

पारदः १
गंधकम् १
सुवर्णभस्म १
ताम्रभस्म १
शंखभस्म १
विषम् १
धत्तूरबीजम् १
कचोरकः १६
माक्षिकभस्म ४
गुडूचीसत्त्वम् १६
प्रवालभस्म ४
अभ्रकभस्म १
भावना
भृंगराजरसः १
जटामांसीकाथः १
शतावरीकाथः १
मात्रा २–४ गुंजा

स्वर्णशेखरमिश्रणम्

स्वर्णशेखरः १
मयूरपिच्छामसी १
मात्रा २–४ गुंजा

स्वादिष्टविरेचन-चूर्णम्

याष्टमधु १६
मार्कंडिका १६
मिश्रेया ८
गंधकम् ८
शर्करा ४०
मात्रा २–४ माषः

स्वायंभुवगुग्गुलुः

वाकुचिका २२
शिलाजतुः २०
माक्षिकभस्म ६
मुंडी ४
त्रिफला ६
करंजः २
खदिरः २
गुडूची २
निशोत्तरम् २
दन्ती २
मुस्ता २
हरिद्रा २
कुटजः २
निम्बः २
चित्रकः २
आरग्वधमज्जा २
गुग्गुलुः ८०
मात्रा ४–८ गुंजा

हरमलवसन्तः

हरमलचूर्णम् १
सुवर्णमालिनी वसन्तः ३
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–३ गुंजा

हरितालमिश्रणम्

हरितालः २
गंधकम् १०
टंकणः १०
मुस्ता १०
मरिचम् १०
कासीसम् २
तुत्थम् २
बाह्योपचारे एव योग्यम्

हरिणशृंगमिश्रणम्

हरिणशृंगभस्म २
लक्ष्मीविलासरसः १
मात्रा २–४ गुंजा

हरिद्राखंडचूर्णयोगः

हरिद्रा १६
हरीतकी १६
निशोत्तरम् १६
दार्वी ½
मुस्ता ½
अजमोदा ½
यवानी ½
चित्रकः ½
कटुका ½
जीरकम् ½
पिप्पली ½
एला ½
त्वक् ½
तेजपत्रम् ½
विडंगः ½
गुडूची ½
कुष्ठम् ½
त्रिफला ½
धान्यकम् ½
लोहभस्म ½
शर्करा १६०
मात्रा २–४ माषः

हरिद्रातैलम्

हरिद्राकंदः १
गोदुग्धः २॥
पातालयंत्रविधिना तैलं पातयेत्
मात्रा ५–१० बिंदवः

हरीतक्यादिक्वाथः

हरीतकी १
गोक्षुरः १
आरग्वधः १
पाषाणभेद १
दुरालभा १
मात्रा २–४ कर्षः

हिंगु-अष्टकम्

त्रिकटुः १
अजमोदा १
सैंधवम् १
जीरकद्वयम् १
हिंगु १
मात्रा १–२ माषः

हिंग्वादिचूर्णम्

हिंगु २
वचा ४
बिडम् ६
शुंठी ८
जीरकम् १०
हरीतकी १२
पुष्करमूलम् १४
कोष्ठम् १६
मात्रा १॥–३ माषः

हिंग्वादिवटिः

हिंगु १
कारस्करः १
नवसागरः १
भावना
कुमारीकल्पः १
मात्रा २–३ गुंजा

हीरकभस्मयोगः

हीरकभस्म १/६००
मौक्तिकभस्म ½
गैरिकम् २
मात्रा १–२गुंजा

हेमगर्भः

पारदः ४
गंधकम् २
सुवर्णभस्म १
ताम्रभस्म ३
पाचनम्
पोट्टलीं कृत्वा द्रावित-
गंधके मदाग्निना
प्रहरमात्रं पचेत्

हेमगर्भमिश्रणम्

हेमगर्भः ३/४
सूतशेखरः १/४
श्लेष्मांतक १
मात्रा १–२ गुंजा

हेमशिलाजतु

शुद्धशिलाजतु ७
हेमगर्भरसः १
एकत्र मर्दयेत्
मात्रा २–४ गुंजा

हेमाभ्रकर्पूरमिश्रणम्

हेमगर्भः ।-
अभ्रकभस्म ।-
कर्पूरः १
मात्रा २–३ गुंजा

हेमाभ्ररससिंदूर-
मिश्रणम्

हेमगर्भः १
अभ्रकभस्म १
रससिंदूरः १
मात्रा २–४ गुंजा

हेमशंखोदरमिश्रणम्

हेमगर्भः ।-
शंखोदरः ८

हेमसूतशेखरमिश्रणम्

हेमगर्भः १
सूतशेखरः ८
मात्रा २–४ गुंजा

* * *